

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาการพัฒนาแบบประเมินเจตสิกปัจจัยเชิงทำนายบุคลิกภาพของผู้ปฏิบัติธรรม โดยผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามหลักพุทธจิตวิทยา และทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ โดยมีเนื้อหารายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ เจตสิกในหลักพุทธจิตวิทยา

จากสภาพปัญหาของผู้คนที่ต้องดิ้นรนต่อสู้ในสังคมปัจจุบัน ผู้วิจัยเห็นว่า มีแต่พุทธศาสนาเท่านั้นที่ชี้ทางแก้ปัญหาของมนุษย์ด้วยความรู้ที่ถูกต้อง สอดคล้องกับสภาพตามเป็นจริงของชีวิตและโลก ระบบความรู้นี้เริ่มต้นที่การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และตกทอดมาถึงปัจจุบันในรูปของพระไตรปิฎกหรือพระบาลี รวมทั้งคำอธิบายขยายความชั้นหลัง คืออรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกา สิ่งเหล่านี้เป็นหลักฐานที่ผู้ปรารถนาจะแสวงหาความจริงเกี่ยวกับชีวิตและโลก จะใช้สติปัญญาของตนค้นคว้าวิเคราะห์ นำมาตรวจสอบกับบุคลิกภาพ ประสบการณ์ และใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาชีวิตของตนได้^{๒๐} โดยการปฏิบัติธรรม ในส่วนของวิทยาศาสตร์ก็เช่นเดียวกัน มีความพยายามที่จะคิดค้นและพัฒนาทางด้านจิตวิทยาเพื่อใช้เป็นรูปแบบในการแก้ไขปัญหาเหล่านี้ โดยมีผู้คิดค้นทฤษฎีต่างๆ แยกสาขาออกไปอีกหลายสาขา เช่น ทฤษฎีบุคลิกภาพ (Simply psychology)^{๒๑} ที่สามารถนิยามได้ว่าเป็นรูปแบบลักษณะนิสัยเฉพาะของบุคคล ซึ่งมีอิทธิพลต่อการแสดงกิริยาอาการที่แตกต่างกันออกไป มีผลต่อกระบวนการรับรู้ แรงจูงใจและพฤติกรรมของบุคคลใดบุคคลหนึ่งในหลายสถานการณ์ เป็นต้น งานวิจัยครั้งนี้จึงได้นำทฤษฎีทางพุทธจิตวิทยามารวมเข้ากับทฤษฎีบุคลิกภาพทางจิตวิทยาโดยการนำเสนอเป็นลำดับไป ดังนี้

๒.๑.๑ แนวคิดทฤษฎีบุคลิกภาพ

บุคลิกภาพ มาจากคำบาลี ๒ คำ คือ บุคลิก กับ ภาวหรือภาพ เมื่อนำมารวมกันหรือสมรสกันเป็นบุคลิกภาพ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Personality แปลว่า ลักษณะเฉพาะตัวของบุคคล ซึ่งแต่ละคนจะมีลักษณะเฉพาะไม่ตรงกัน

นอกจากนี้ นักจิตวิทยาได้ให้ความหมายบุคลิกภาพไว้ว่า บุคลิกภาพ คือ ผลรวมของพันธุกรรม และประสบการณ์ทั้งหมดของบุคคล, ลักษณะรวมของบุคคล และวิธีการแสดงออกทางพฤติกรรม ซึ่งกำหนดการปรับตัวตามแบบฉบับของแต่ละบุคคลต่อสิ่งแวดล้อม และบุคลิกภาพคือกระบวนการสร้างหรือการจัดส่วนประกอบของแต่ละคน ทั้งภายในและภายนอก (จิตใจและร่างกาย)

^{๒๐} ศ.กิตติคุณ ดร.ระวี ภาวิไล, อภิธรรม สำหรับคนรุ่นใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๑.

^{๒๑} ชาลูล McLeod เผยแพร่ 2014, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [http://www.simplypsychology.org/Personality theories.html](http://www.simplypsychology.org/Personality%20theories.html), [๑๕ พ.ย.๒๕๖๐].

ซึ่งบุคลิกภาพนี้จะทำหน้าที่เป็นเครื่องกำหนด ตัดสิน พิจารณาลักษณะพฤติกรรมและความนึกคิดของบุคคลที่แสดงออกมาให้สามารถสัมผัสได้^{๒๒}

ทฤษฎีบุคลิกภาพตามหลักจิตวิทยา

ย้อนเวลาถอยหลังกลับไปในอดีตเมื่อสองพันกว่าปี บนดินแดนของยุโรปยุคกรีกโบราณมีนักปรัชญาตะวันตกสองท่านได้เสนอทฤษฎีบุคลิกภาพตามหลักจิตวิทยา ได้แก่ เพลโต (Plato ปี 427-347 ก่อนคริสตกาล) ผู้ได้ศึกษาธรรมชาติการแสดงออกของมนุษย์ด้านร่างกาย (body) กับวิญญาณ (soul) ที่เกี่ยวกับผลของสภาพสิ่งแวดล้อมกับผลของพันธุกรรม อันมีต่อสติปัญญาและอุปนิสัยของมนุษย์

ส่วนอริสโตเติล^{๒๓} (Aristotle ปี 384-322 ก่อนคริสตกาล) เป็นผู้บุกเบิกความรู้ทางด้านชีววิทยาจนเป็นที่ยอมรับกันว่า เป็นนักธรรมชาติวิทยาคนแรกของโลก อริสโตเติลยังเชื่อว่า โลกเราประกอบด้วยธาตุต่างๆ ๔ ธาตุ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม และไฟ ที่เป็นไปพร้อมทั้งระบบจักรวาลโดยอริสโตเติลอธิบายว่า โลกเราเป็นศูนย์กลางของจักรวาลโดยมีดวงดาวและดวงอาทิตย์โคจรรอบๆ ส่วนสวรรค์นั้นอยู่นอกอวกาศอันมีโลกอยู่ด้านล่างลงมา โดยมีน้ำอยู่บนพื้นโลก มีลมอยู่เหนือน้ำ และมีไฟอยู่เหนือลมอีกทีหนึ่ง ดังนั้นธาตุต่างๆ ของโลกจะเปลี่ยนแปลงเสมอ แต่ธาตุที่ประกอบเป็นสวรรค์จะไม่เปลี่ยนแปลงจะมีรูปร่างเช่นนั้นตลอดไป ซึ่งได้ยกตัวอย่างประกอบการอธิบายด้วยวัตถุสองอย่างที่มีน้ำหนักต่างกัน จะตกลงมาจากที่สูงถึงพื้นไม่พร้อมกัน แต่กาลิเลโอ ได้ทำการพิสูจน์ต่อหน้าสาธารณชนที่หอเอนแห่งปิซา และเป็นข้อหักล้างคำสอนของวัตถุสองอย่างที่มีน้ำหนักต่างกันจะตกถึงพื้นไม่พร้อมกันเป็นเรื่องไม่จริง

ในปี ค.ศ. ๑๖๐๐ และในปี ค.ศ. ๑๖๐๙ โจฮันน์ เคปเลอร์ (Johann Kepler) ได้ตั้งกฎของเคปเลอร์ ซึ่งเป็นการประกาศว่า โลกเราโคจรรอบดวงอาทิตย์เป็นวงรี เป็นการลบล้างความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลของอริสโตเติลด้วย^{๒๔} เวลาถ่วงเลยต่อมาถึงปี ค.ศ. ๑๘๐๙ ได้มีนักธรรมชาติวิทยาชาวอังกฤษชื่อ ชาลส์ โรเบิร์ต ดาร์วิน (Charles Robert Darwin FRS) ซึ่งเป็นผู้เสนอทฤษฎีอันเป็นรากฐานของทฤษฎีวิวัฒนาการที่เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต โดยหลักการบนพื้นฐานของกลไกการคัดเลือกธรรมชาติ (natural selection) ของมนุษย์^{๒๕} และการคัดเลือกทางเพศ ใน The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex ในหนังสือชื่อ The Origin of Species กำเนิดของสรรพชีวิต ซึ่งเป็นผลงานที่มีชื่อเสียงที่สุดของเขา เพราะเป็นการปฏิเสธแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ทั้งหมดที่เคยมี

^{๒๒} รัตนภรณ์ แววกระโทก, แนวคิดเกี่ยวกับบุคลิกภาพ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.gotoknow.org>, [๒๒ ธ.ค. ๒๕๖๐].

^{๒๓} อริสโตเติล..หัวใจนักปราชญ์เลือดซิวะ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.eduzones.com> [๒๗ ธ.ค. ๖๐].

^{๒๔} ศูนย์การเรียนรู้วิทยาศาสตร์โลกและดาราศาสตร์, กฎของเคปเลอร์ – LESA, [ออนไลน์], แหล่งที่มา, www.lesa.biz/astronomy/cosmos/kepler, [๒๔ ต.ค. ๒๕๖๐].

^{๒๕} เพลโต, “แนวคิดเรื่องวิญญาณอมตะ”, [ออนไลน์] แหล่งที่มา., <https://www.jw.org/en/publications/magazines/g201302/plato-a-greek-philosopher/>, [๒๔ ต.ค. ๒๕๖๐].

ก่อนที่เกี่ยวกับการกลายพันธุ์ของสปีชีส์ ดังนั้น การค้นพบของดาร์วินจึงถือได้ว่าเป็นรูปแบบใหม่ในทฤษฎีพร้อมทั้งการอธิบายถึงความหลากหลายทางชีวภาพของสิ่งมีชีวิต^{๒๖}

การจำแนกทฤษฎีจิตวิทยา^{๒๗}

ในปี ค.ศ. ๑๘๗๙ วิชาจิตวิทยาเริ่มได้รับความสนใจและถูกพัฒนาค้นคว้าทดลองหลากหลายกระจายไปในวงการแพทย์ การศึกษา การปกครอง การทูตและการทหาร จนอาจกล่าวได้ว่าจิตวิทยาได้สอดแทรกเข้าไปพัวพันในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคลของการใช้ชีวิตประจำวันโดยปริยาย เพราะสาระสำคัญของวิชาจิตวิทยา ได้แก่ การศึกษาเรื่องของบุคลิกภาพและพฤติกรรมของมนุษย์ ที่ขยายออกเป็นสาขาต่างๆ มากมาย เช่น จิตวิทยาบุคลิกภาพ จิตวิทยาการทดลอง จิตวิทยาสรีระ จิตวิทยาพัฒนาการ จิตวิทยาสังคม จิตวิทยาคลินิก จิตวิทยาอุตสาหกรรม จิตวิทยาการศึกษา จิตวิทยาการปรึกษา จึงมีการรวมกลุ่มที่มีแนวความคิดเห็นสอดคล้องกัน หรือมีแนวทัศนะทางจิตวิทยาในด้านเดียวกันเป็นกลุ่มๆ คือ

๑) กลุ่มโครงสร้างแห่งจิต (Structuralism) โดยมีวิลเฮล์ม แมกซ์ วุนด์ (Wilhelm Max Wundt) เป็นนักจิตวิทยาชาวเยอรมนีคนแรกๆ ที่บุกเบิกสร้างห้องทดลองทางจิตวิทยา ซึ่งวุนด์ทำการทดลองที่เกี่ยวข้องกับการสัมผัส (sensation) โดยเฉพาะด้านจักษุสัมผัส (vision) ความรวดเร็วของปฏิกิริยาตอบสนอง (reaction time) ต่อสิ่งเร้า รวมทั้งความสนใจและความจำ อันเป็นโครงสร้างหรือองค์ประกอบของจิตโดยอาศัยแนวคิดทฤษฎีที่กล่าวว่าสารทุกชนิดจะประกอบขึ้นจากส่วนย่อยๆ ตั้งแต่ส่วนที่เล็กที่สุดจนถึงส่วนที่ใหญ่ที่สุด จิตของคนเราก็ประกอบด้วยส่วนย่อยๆ เช่นกันที่เรียกว่า จิต (mental elements) และจิตยังสามารถแยกส่วนประกอบย่อยได้อีก ๓ ส่วน ได้แก่ จิตสัมผัส (sensation) จิตรู้สึก (feeling) ต่อมา ทิตเชเนอร์ (titchener) ได้เพิ่มจิตจินตนาการ (imagination) โดยให้คำอธิบายว่า เมื่อใดก็ตามที่จิตทั้งสามทำงานร่วมกันในสภาวะที่เหมาะสมจะเรียกว่า จิตผสม ซึ่งจะก่อให้เกิดเป็นความคิด (thinking) อารมณ์ (emotion) ความจำ (memory) การหาเหตุผล (reasoning) อันเรียกว่าโครงสร้างแห่งจิตหรือพฤติกรรมภายใน (covert behavior)

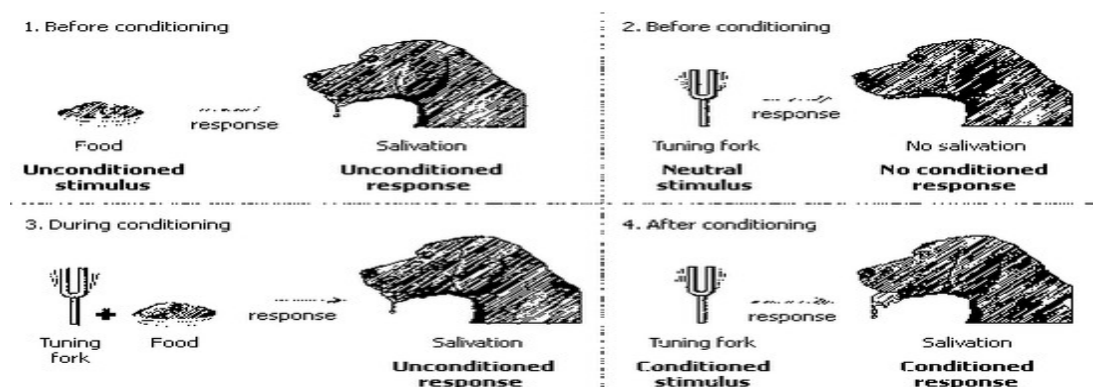
๒) กลุ่มหน้าที่ของจิต (Functionalism) โดยมี จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) และวิลเลียม เจมส์ (William James) ซึ่งเป็นกลุ่มจิตวิทยาที่เกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกา โดยมีแนวความคิดที่อาศัยทฤษฎีวิวัฒนาการของชาร์ลส์ ดาร์วิน (theory of evolution) ที่กล่าวว่า ในการปรับสภาพร่างกายของสิ่งมีชีวิตให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมจะมีผลต่อการดำรงอยู่หรือการสูญสิ้นเผ่าพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตชนิดนั้น แม้ทั้งดิวอี้และเจมส์จะมีความเห็นไปในแนวเดียวกันว่าการพยายามปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมนั้นเกิดจากการทำงานของจิตก็ตาม แต่ดิวอี้ได้ให้น้ำหนักไปในด้านประสบการณ์ (experience) ที่เกิดจากการเรียนรู้ ส่วนเจมส์ให้ความสำคัญในส่วนของสัญชาตญาณแห่งจิต

^{๒๖} ชาลส์ โรเบิร์ต ดาร์วิน, ชาลส์ ดาร์วิน, Coyne, Jerry A. (2009). Why Evolution is True. Oxford: Oxford University Press.

^{๒๗} เดิมศักดิ์ คทวนิช, จิตวิทยาทั่วไป General Psychology, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ซีเอ็ดดูเคชั่น จำกัด มหาชน, ม.ม.ป.), หน้า ๑๐.

(instinct) ซึ่งทั้งสองท่านก็ยังใช้การตรวจสอบจิตตนเอง (introspection) และการสังเกตแบบเดียวกับกลุ่มโครงสร้างของจิต

๓) กลุ่มพฤติกรรมนิยม โดยมี จอห์น บี. วัตสัน (John B. Watson) อันเคยเป็นลูกศิษย์และเป็นผู้ร่วมงานกับวิลเลียม เจมส์ (William James) ด้วย แต่มีแนวคิดที่ต่างออกไปจากกลุ่มหน้าที่ของจิต (Functionalism) ที่เกี่ยวกับการศึกษาพฤติกรรมภายในโดยเฉพาะการใช้วิธีการตรวจสอบจิตของตนเองนั้น ไม่เป็นวิทยาศาสตร์และเชื่อถือได้ยาก เพราะอาจเกิดขึ้นจากความรู้สึกส่วนตัวอันมีความโน้มเอียง หรือ มือกติไปทางใดทางหนึ่งได้ง่ายตามความรู้สึกของผู้ถูกศึกษา (subjective) ดังนั้นวัตสันจึงเชื่อว่า พฤติกรรมภายนอกหรือพฤติกรรมที่สังเกตเห็นได้เท่านั้น เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการตอบสนอง (response) ต่อสิ่งเร้า (stimulus) จึงเป็นวิทยาศาสตร์สามารถพิสูจน์ได้จากนักสรีรวิทยาชาวรัสเซีย ชื่อ อีวาน พี. พาฟลอฟ (Ivan P. Pavlov) ทำการทดลองกับสุนัขโดยให้ผงเนื้อแก่สุนัขกินภายหลังเมื่อสั่นกระดิ่งแล้วทุกครั้ง ในเวลาต่อมา อีวานเพียงสั่นกระดิ่งสุนัขได้ยินเสียงกระดิ่งเท่านั้น สุนัขก็หลั่งน้ำลายออกมาเลย ซึ่งการตอบสนองของสุนัขโดยอาการน้ำลายไหลนั้น เกิดจากการวางเงื่อนไข (conditioned response) จากสิ่งเร้า ๒ สิ่ง คือ เสียงกระดิ่งกับผงเนื้อ ดังภาพทดลองต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๒.๑ แสดงสุนัขตอบสนองกับสิ่งเร้า (conditioned response)

คำอธิบายภาพ ขั้นที่ ๑ ผงเนื้อ ไม่มีเสียงกระดิ่ง น้ำลายไหล ขั้นที่ ๒ มีเสียงกระดิ่ง ไม่มีผงเนื้อ น้ำลายไม่ไหล ขั้นที่ ๓ มีเสียงกระดิ่งและมีผงเนื้อ น้ำลายไหล ทำขั้นที่ ๓ ซ้ำกันหลายๆ ครั้ง ขั้นที่ ๔ มีเสียงกระดิ่ง เท่านั้น น้ำลายก็ไหล^{๒๘}

๔) กลุ่มจิตวิทยาเกสทอลท์ (Gestalt) โดยมี แมกซ์ เวอร์ไธเมอร์ (Max Wertheimer) เคอร์ท คอฟฟ์กา (Kurt Koffka) เคอร์ท เลอแวง (Kurt Lewin) และวูล์ฟกัง โคห์เลอร์ (Wolfgang Kohler) เป็นกลุ่มจิตวิทยาที่เน้นในความสำคัญขององค์ความรู้ที่เกิดจากศึกษาส่วนรวมทั้งหมดก่อน แล้วจึงนำมาวิเคราะห์ในส่วนย่อยทีละส่วนภายหลังต่อไป กล่าวคือ ในการรับรู้ข้อมูลเป็นเรื่องที่สำคัญ (Figure) และส่วนที่ประกอบกับข้อมูล (Ground) นั้นด้วย โดยใช้วิธีให้ผู้เรียนได้รู้ไปพร้อมๆ กันที่เรียกว่า การหยั่งรู้ (Insight) ในการแก้ปัญหาด้วยตนเองอย่างทันใด ด้วยการมองภาพรวมของ

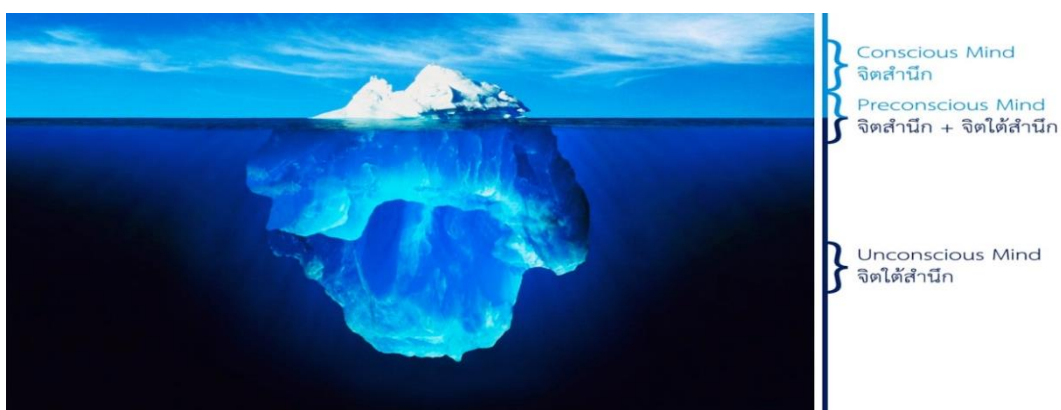
^{๒๘} ทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิกของพาฟลอฟ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา [http://www.kroobannok.com/article-97-\(Pavlov\)-.html](http://www.kroobannok.com/article-97-(Pavlov)-.html), [๑ ก.ย. ๒๕๖๐].

ปัญหา จนกระทั่งสามารถแก้ปัญหาด้วยปัญญาโดยประสบการณ์จากการสังเกตสภาพแวดล้อมที่เคยมีมาก่อนได้

แผนภาพที่ ๒.๒ แสดงการหยั่งรู้ (Insight)

๕) กลุ่มจิตวิเคราะห์ (Psychoanalysis) โดยมี ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) อีริก อีริกสัน (Erik Erikson) เดวิด พี ออสซูเบล (David P Ausubel) ซึ่งฟรอยด์เป็นนักจิตวิทยาชาวออสเตรียที่เติบโตในออสเตรียเป็นแพทย์รักษาผู้ป่วยทางระบบประสาทและรักษาผู้ป่วยที่มีความผิดปกติทางจิตโดยการสังเกตคนไข้และเป็นผู้ที่สร้าง ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Theory) ที่ให้ความสำคัญทาง จิตไร้สำนึก (unconscious mind) ว่ามีอิทธิพลต่อบุคลิกภาพ โดยเชื่อว่า เพศหรือกามารมณ์ (sex) เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาบุคลิกภาพของมนุษย์ ที่เป็นสัญชาตญาณติดตัวมาแต่กำเนิดของบุคคลอันเป็นผลมาจากแรงจูงใจ หรือแรงขับพื้นฐานที่กระตุ้นให้บุคคลให้มีพฤติกรรมภายในตามสัญชาตญาณทางเพศ (sexual instinct) ๓ ประการ คือ สัญชาตญาณทางเพศ (sex drive) สัญชาตญาณแห่งการทำลายล้าง (aggressive drive) สัญชาตญาณแห่งการดำรงอยู่ของชีวิต (survival drive)^{๒๙}

แผนภาพที่ ๒.๓ แสดงระดับจิตสำนึก (conscious mind) เหมือนภูเขาน้ำแข็งที่โผล่จากผิวน้ำ

^{๒๙} พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุคย์, ทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๙๐.

ใน ๓ ประการนั้น فروยด์จำแนกจิตของมนุษย์ออกเป็น ๓ ระดับ คือ

(ก) ระดับจิตสำนึก (conscious mind) เป็นสภาวะที่รู้ตัวเปรียบเหมือนภูเขาน้ำแข็งอันเป็นส่วนที่โผล่ขึ้นจากผิวน้ำ ซึ่งเป็นส่วนน้อยของภูเขาน้ำแข็งและเป็นสภาวะจิตที่มีความรู้ตัวว่าเป็นใคร อยู่ที่ไหน ต้องการอะไร หรือกำลังรู้สึกอย่างไร ต่อสิ่งใด เป็นการแสดงบุคลิกภาพตามเหตุและผล

(ข) ระดับจิตกึ่งรู้สำนึก (preconscious mind) เป็นสภาวะที่ยังรู้ตัวแต่ควบคุมอาการไม่ให้แสดงบุคลิกภาพออกมา แต่เมื่อใดก็ตามที่ต้องการจะแสดงออกก็สามารถจะเปิดเผยได้ในทันที เหมือนส่วนของภูเขาน้ำแข็งอันเป็นส่วนที่อยู่ใกล้ำๆ กับผิวน้ำ ซึ่งเป็นส่วนที่เก็บสะสมข้อมูลประสบการณ์ไว้มากมาย เช่น เมื่อมีการเดินสวนทางกันกับคนรู้จักเลยไปแล้ว พอนึกขึ้นมาได้ว่าคนที่กำลังเดินสวนไปนั้น เป็นคนที่ตนรู้จัก จึงรีบกลับไปทักทายใหม่ หรือจากประสบการณ์ต่างๆ ที่เก็บไว้ในรูปของความทรงจำ เช่น ความขมขื่นในอดีต ถ้าไม่คิดถึงก็ไม่รู้สึกอะไร แต่พอคิดถึงเหตุการณ์ที่ไร ก็ทำให้เศร้าทุกครั้งไป

(ค) ระดับจิตไร้สำนึกหรือจิตใต้สำนึก (unconscious mind) เป็นสภาวะที่ไม่รู้ตัวระลึกถึงไม่ได้ ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ของก้อนภูเขาน้ำแข็งที่อยู่ใต้น้ำ อันเป็นจิตระดับที่เก็บสะสมสิ่งต่างๆ ไว้มากมาย เช่น สัญชาตญาณ ความคิด ความกลัว และความปรารถนาของมนุษย์ อันเป็นจิตของผู้เก็บกดไว้โดยไม่รู้ตัวแต่มีอิทธิพลต่อเขา อาจจะปรากฏขึ้นในรูปของความฝัน การพลั้งปาก หรือการแสดงออกมาเป็นกิริยาอาการที่บุคคลทำโดยไม่รู้ตัว

ใน ๓ ระดับนั้น فروยด์จำแนกจิตเป็น ๓ ส่วน ที่เรียกว่า ทฤษฎีโครงสร้างบุคลิกภาพ (The personality structure) ได้แก่

อิด (id) หรือตนในเบื้องต้น เป็นพลังที่ติดตัวมาแต่กำเนิดมุ่งแสวงหาความพึงพอใจ (pleasure seeking principles) เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองเท่านั้น โดยไม่คำนึงถึงเหตุผล ความถูกต้องเหมาะสม เช่น ความต้องการทางเพศที่ก้าวร้าว โดยเป็นโครงสร้างเบื้องต้นของจิตใจและเป็นพลังผลักดันให้อิโก้ทำในสิ่งต่างๆ ตามที่อิดต้องการ อิดจึงอยู่จิตใต้สำนึกของแต่ละบุคคล

อีโก้ (ego) หรือตนในปัจจุบัน เป็นพลังแห่งการใช้หลักของเหตุและผลตามความเป็นจริง (reality principle) เป็นส่วนของ ความคิดและสติปัญญา เพราะอีโก้จะพยายามปรับหรือประนีประนอมพลังความต้องการของอิดและซูเปอร์อีโก้ให้สมดุลกัน เพื่อให้แสดงออกมาตามสภาพความเป็นจริงที่สังคมสามารถยอมรับได้ อีโก้จึงเป็นตัวบริหารจัดการจิตให้เกิดความสมดุลในส่วนของจิตสำนึกที่รู้ตัวอยู่ตลอดเวลา

ซูเปอร์อีโก้ (superego) หรือตนในคุณธรรมเป็นพลังในส่วนที่ก่อตัวขึ้นจากการเรียนรู้ระเบียบ กติกา กฎเกณฑ์ศีลธรรมในสังคม ช่วยควบคุมการแสดงออกของบุคคลในด้านคุณธรรมให้รู้ ว่า สิ่งใดถูก สิ่งใดผิด ซึ่งเป็นผลที่ได้รับจากการเรียนรู้ในสังคมและวัฒนธรรมนั้นๆ

ใน ๓ ส่วนนั้น فروยด์ได้แสดงการพัฒนาของบุคลิกภาพของมนุษย์ในช่วง ๕ ขวบปีแรกของชีวิต ที่ถือได้ว่าเป็นจุดสำคัญในการพัฒนาของบุคลิกภาพที่เปลี่ยนแปลงไปตามลำดับเป็น ๓ ขั้น คือ

ชั้นปาก ๐ - ๑ ปี เป็นขั้นที่ความเอาใจใส่และกิจกรรมของทารกจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ปากหรือท่ออาหาร กระเพาะ เพราะเด็กจะเพลิดเพลินกับการได้รับอาหาร ถ้าหากเด็กเกิดความเครียดและคับข้องใจ พัฒนาการจะถูกยับยั้งนำไปสู่กิจกรรมที่ผิดปกติในวัยผู้ใหญ่ เช่น กิจกรรมกินพอดี้ในการดื่ม สูบ รับประทาน หรือพูด และยังสัมพันธ์กับความรู้สึกปลอดภัยด้วย

ชั้นทวารหนัก ๒ - ๓ ปี ขั้นนี้ความสนใจของเด็กจะเลื่อนไปสู่กิจกรรมขับถ่าย ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่พ่อแม่ฝึกหัดเกี่ยวกับการขับถ่ายให้เด็ก โดยวิธีฝึกของพ่อแม่มีผลต่อเจตคติบางประการ เช่น ความสะอาด หรือการควบคุม ซึ่งส่งผลต่อพัฒนาการบุคลิกภาพของเด็ก เพราะการฝึกอย่างเข้มงวดหรือปล่อยปละละเลยนั้น มีผลต่อการพัฒนาในขั้นนี้ อาจแสดงบุคลิกภาพออกมาเมื่อโตขึ้นมีแนวโน้มจะตระหนี่ คื้อ เจ้าระเบียบ นิยมความสมบูรณ์แบบ และขั้นนี้เป็นขั้นที่เด็กพัฒนาความรู้สึกเป็นเจ้าของกับการรู้จักอำนาจและควบคุมตนเอง

ชั้นอวัยวะเพศ ๓ - ๕ ปี เด็กเริ่มโตพอที่จะตระหนักถึงร่างกายของตนเองโดยเฉพาะอวัยวะเพศ ซึ่งเป็นแหล่งกระทบของความพอใจที่เด็กพึงมีประสบการณ์ ขั้นนี้เด็กชายจะรักแม่และอาจต่อต้านพ่อ (Oedipus complex) ในส่วนของเด็กหญิงจะรักพ่อ และอาจต่อต้านแม่ (Electra complex) เด็กเผชิญกับความวิตกกังวลและรู้สึกผิดในการต่อต้านพ่อหรือแม่ แต่เมื่อต่อต้านไม่สำเร็จเด็กจะเลียนแบบพ่อหรือแม่ซึ่งเป็นเพศเดียวกับตน เรียกว่า การเทียบเคียงแบบป้องกันตน (defensive identification) และซูเปอร์อีโกได้เริ่มก่อตัวขึ้น

๖) กลุ่มจิตวิทยาการรู้คิดและปัญญา (Cognitive Psychology) เป็นกลุ่มปัญญานิยมที่เกิดจากการรวมเอาทฤษฎีของกลุ่มโครงสร้างจิต กลุ่มหน้าที่ของจิต จิตวิทยาเกสทอลท์ และกลุ่มพฤติกรรมนิยมบูรณาการเข้าไว้ด้วยกัน โดยมุ่งแสวงหาความรู้ที่เป็นกระบวนการจัดการกับข้อมูลของระบบต่างๆ ทางสมองที่สามารถรวบรวมจดจำข้อมูลจากสิ่งรอบๆ ตัว ด้วยทักษะประสบการณ์และมีการประมวลผลข้อมูลเหล่านั้น เพื่อนำไปใช้ในกระบวนการรู้คิดที่เป็นกิจกรรมทางปัญญา (intelligence) ในสมองขั้นสูง เช่น การรับรู้ (knowing) การคิด (thinking) การแก้ปัญหา การใช้เหตุผล การประเมินค่า การตัดสินใจ และการสร้างสรรค์อย่างฉลาด โดยวางกรอบแนวคิดไว้ ๓ แนวคือ

(ก) แนวคิดทางจิตพลวัต (psychodynamic approach) เป็นการมุ่งเน้นศึกษาที่อารมณ์และกระบวนการทำงานภายใต้สติสำนึกที่ไม่มีการควบคุมด้วยสติสำนึก

(ข) แนวคิดทางพฤติกรรม (behavioral approach) เป็นการมุ่งเน้นที่พฤติกรรมต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกที่สามารถสังเกตวัดได้ในทุกลักษณะทุกรูปแบบ

(ง) แนวคิดทางการรู้คิด และปัญญา (cognitive approach) เป็นการมุ่งเน้นที่โครงสร้างและกระบวนการต่างๆ ทางสมองพร้อมทั้งกิจกรรมการทำงานขั้นสูง ที่มีผลต่อพฤติกรรมทางปัญญาหรือความฉลาดของมนุษย์ทั้งหลาย

๓๐

^{๓๐} อุบลวรรณ ภาวกานันท์, จิตวิทยาการรู้คิด และปัญญา (Cognitive Psychology), (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ไอดีเอส ดิจิตอลพริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑-๗.

อับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow) และคาร์ล โรเจอร์ส (Carl Rogers) เป็นกลุ่มผู้นำพัฒนาทฤษฎีที่เชื่อว่ามนุษย์ตามธรรมชาติมีแนวความคิดโน้มเอียงไปทางบวก ที่สามารถจะพัฒนาไปสู่ระดับที่สูงขึ้นตามศักยภาพ และมีความสามารถตัดสินใจเกี่ยวกับชีวิตโดยอาศัยประสบการณ์เป็นหลักสำคัญอย่างเป็นอิสระจากสิ่งเร้า หรือจากสัญชาตญาณที่ไม่ว่าจะเป็นภาพลักษณ์ ค่านิยมทางเลือกด้านดีด้านด้อย แม้การยกย่องที่ประเมินผลจากผู้อื่น ซึ่งสามารถจัดแบ่งองค์ประกอบของผู้ที่คิดริเริ่มอย่างสร้างสรรค์ได้ ๔ ชนิด คือ

๑) การตระหนักรู้ (awareness) เป็นการเรียนรู้ถึงความสำคัญของความคิดสร้างสรรค์ที่อยู่ทั้งต่อตนเองและสังคมในปัจจุบันและอนาคต

๒) ความเข้าใจ (understanding) เป็นการเรียนรู้เข้าใจในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความความคิดสร้างสรรค์

๓) เทคนิควิธี (technique) เป็นการเรียนรู้วิธีการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ทั้งในส่วนบุคคลและสังคมที่ยอมรับเป็นมาตรฐาน

๔) การรู้ถึงความเป็นจริง (actualization) เป็นการเรียนรู้จักตนเอง ความพอใจในตน การใช้ศักยภาพอย่างเต็มที่ การเปิดกว้างในการรับประสบการณ์ใหม่และมีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทุกรูปแบบของชีวิต

คาร์ล จุง (Carl G. Jung) และวิลเลียม เจมส์ (William James) เป็นกลุ่มผู้นำจิตวิทยาเหนือตน ซึ่ง คาร์ล จุง เป็นจิตวิทยาทางวิญญาณที่เป็นผู้เชื่อมโยงจิตวิทยาเข้ากับศาสตร์สาขาที่อยู่คนละขั้วกับวิทยาศาสตร์และการเล่นแร่แปรธาตุที่ถูกพัฒนาจนเกิดเป็นวิทยาศาสตร์ด้านเคมีและฟิสิกส์สมัยใหม่ เช่น กลศาสตร์ควอนตัม และ เทพปกรณัม ความฝัน ลางสังหรณ์ การเข้าทรง โหราศาสตร์ อัจฉริยะและปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติได้อย่างน่าอัศจรรย์ใจ^{๓๑} ในเวลาต่อมาภายหลังมีนักจิตวิทยาที่ชื่อว่า แซนดรา ครอบส์ และ เจน เอ.จี.ไคส์ ได้นำทฤษฎีของ คาร์ลจุง กับ วิลเลียม เจมส์ มาพัฒนาสร้างเครื่องชี้วัดบุคลิกภาพที่เรียกว่า Myers Briggs Type Indicator (MBTI) แบบวัดบุคลิกภาพนี้เป็นงานตัวอย่างที่ได้รับความนิยมแพร่หลายในปัจจุบัน โดยใช้การวัดความชอบในอาชีพและความสนใจ แบบวัดนี้สามารถแบ่งบุคลิกภาพเป็นเชิงประมาณ ๔ มิติ คือ ๑) เปิดเผย แสดงตัว (Extroversion) - เก็บตัว (Introversion) ๒) ใช้ประสาทสัมผัส (Sensing) - หยั่งรู้ (Intuition) ๓) ใช้ความคิด (Thinking) - ใช้ความรู้สึก (Feeling) ๔) ตัดสิน (Judgments) - รับรู้ (Perception) ซึ่งเป็นการประเมินตามแบบของ ไมเยอร์ บริกส์ (Myer Briggs) ได้เชื่อมโยงความคิดเกี่ยวกับบุคลิกภาพของมนุษย์โดยลักษณะอาการเป็นคู่ขนานที่แสดงอาการตรงกันข้ามกัน ผู้วิจัยจึงนำมาเพื่อแสดงให้เห็นองค์ประกอบของการเปรียบเทียบเป็นตารางดังต่อไปนี้

^{๓๑} ฌ็องมาร์ก สุรินทร์วงศ์, บทแนะนำ/วิจารณ์หนังสือ, INTRODUCING JUNG, MAGGIE HYDE, (แม็กกี ไฮด์, ฌูมี นาวาล แพล, (กรุงเทพมหานคร: โครงการสรรพาสสน์ สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, ๒๕๕๖), หน้า ๒.

ตารางที่ ๒.๑ แบบวัดนี้สามารถแบ่งบุคลิกภาพเป็นเชิงประมาณ ๔ มิติ^{๓๒}

	จริต	บุคลิกภาพ
แสดงแหล่งกำเนิดพลัง ความสามารถ	เปิดเผยชอบ แสดงออก (Extroversion) และมีมนุษยสัมพันธ์ ที่ดี	๑. พูดออกมาเลย
		๒. ปรากฏตัวอยู่ในแวดวงและมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น
		๓. ทำก่อนคิดทีหลัง
		๔. ร่วมกิจกรรมหลากหลาย
		๕. สื่อสารแบบเผชิญหน้า
		๖. บ่อยครั้งที่มักได้ยินว่าไม่เป็นที่ยอมรับเพราะคุณชอบออกไปสมาคมแสนไกล
	เก็บตัว (Introversion) และเชื่อมั่นในตนเอง	๑. คิดอย่างรอบคอบ
		๒. ไม่อยู่ในแวดวง ไม่ยุ่งกับใคร เลี่ยงการเผชิญหน้ากับผู้อื่น
		๓. คิดก่อนทำทีหลัง
		๔. มีความสุขกับความมุ่งมั่นในการคิดอ่าน
		๕. สื่อสารที่เป็นลายลักษณ์อักษร
		๖. บ่อยครั้งที่มักได้ยินว่า แม้คุณจะอยู่ตรงนี้แต่ดูเหมือนอยู่ไกล

แบบวัดนี้สามารถแบ่งบุคลิกภาพเป็นเชิงประมาณ ๔ มิติ

	จริต	บุคลิกภาพ
แสดงการรวบรวมข้อมูล	การมองข้อเท็จจริง โดยประสาทสัมผัส (Sensing)	๑. เห็นคุณค่าของข้อมูลที่เที่ยงตรงกระชับ
		๒. ให้ความจริงปรากฏเพื่อคุณแนวโน้ม
		๓. หลีกเลียงสิ่งไม่น่าเชื่อถือและไม่มีรายละเอียด
		๔. พอใจปัจจุบัน
		๕. ใช้ประสบการณ์เป็นแนวทาง
		๖. ต้องการรู้ผลการนำไปใช้
	การมองภาพกว้างโดย การหยั่งรู้ (Intuition)	๑. เห็นคุณค่าของความตระหนักรู้และการเปรียบเทียบสิ่งที่คล้ายคลึงกัน
		๒. พูดกว้างๆ ถึงความสำคัญของความจริงหรือสิ่งที่ปรากฏ
		๓. มองข้ามรายละเอียดไม่สนใจกับความขัดแย้งเกินไป
		๔. รับมือกับสิ่งที่เกิดขึ้นในอนาคต
		๕. ผสมผสานความคิดเพื่อฝันและความคิดต่างๆ เป็นแนวทาง
		๖. อยากเรียนรู้วัฒนธรรมต่างๆ ที่อาจนำมาใช้ได้มากขึ้น

^{๓๒} แชนดรา เครบส์ และ เจน เอ.จี.ไคส์, ปราณี ศิริจันทร์พันธ์ (แปล), แก้ไขทุกปัญหาด้วยบุคลิกภาพ
แปลจาก **Work It Out**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.), ๒๕๕๓), บทคัดย่อ.

แบบวัดนี้สามารถแบ่งบุคลิกภาพเป็นเชิงประมาณ ๔ มิติ (ต่อ)

แสดงวิธี ตัดสินใจ	จิต	บุคลิกภาพ
	ใช้ความคิด (Thinking) มีเหตุผล	๑. ชั่งน้ำหนักผลได้และผลเสีย ๒. ต้องการผลลัพธ์ที่มีเหตุผล ๓. ค้นหาเหตุผลที่นำไปสู่ความสำเร็จ ๔. เน้นหลักการสำคัญในการตัดสินใจ ๕. เน้นความสงสัยและความขัดแย้งในวงกว้าง ๖. เน้นจุดอ่อนต่างเพื่อเอาใจผู้อื่น
	ใช้ความรู้สึก (Feeling) ยอมรับผู้อื่น	๑. จัดประเภทตามคุณค่า ๒. ต้องการผลลัพธ์ที่ผสมกลมกลืนกัน ๓. ค้นหาสิ่งสำคัญที่สุดของข้อมูลที่เป็นนามธรรม ๔. เน้นการตัดสินใจที่มีผลกระทบต่อผู้อื่น ๕. เน้นการยอมรับและความอดทน ๖. เลี่ยงการวิจารณ์ผู้อื่นแต่ให้ข้อเสนอแนะและชื่นชมแทน

แบบวัดนี้สามารถแบ่งบุคลิกภาพเป็นเชิงประมาณ ๔ มิติ

แสดงการ จุดหมาย ของชีวิต	จิต	บุคลิกภาพ
	ทำตามแผนการ ตัดสิน (Judgments)	๑. วางแผนและปฏิบัติตามแผน ๒. กำหนดเวลา เตรียมวัน เวลาให้พร้อม ๓. ตัดสินใจอย่างรวดเร็วทั้งช่วงเพื่อหาข้อมูลใหม่ ๔. พบสิ่งที่เกิดขึ้นกะทันหันและอุปสรรคครบถ้วน ๕. ต้องการทำให้ทุกอย่างพร้อม ๖. มุ่งเน้นทำงานและกำหนดเวลา
	ยืดหยุ่นต่อการรับรู้ (Perception)	๑. จัดการกับสถานการณ์หรือปัญหาที่เกิดขึ้น ๒. ยืดหยุ่นกำหนดการให้นานที่สุดที่จะทำได้ ๓. พิจารณาข้อมูลใหม่แล้วตัดสินใจครั้งสุดท้าย ๔. พบสิ่งที่เกิดขึ้นกะทันหันหรืออุปสรรคใหม่ในแหล่งข้อมูล ๕. ต้องการเผชิญชีวิตและงานที่ต้องตัดสินใจเร็วโดยไม่คิด ๖. เน้นกระบวนการและทางเลือก

สรุป ทฤษฎีบุคลิกภาพตามหลักจิตวิทยาเป็นทฤษฎีที่ถูกพัฒนาจากบุคคลหลายบุคคลหลายสมัย โดยการนำเอาผลงานของบุคคลก่อนๆ ได้ทำไว้เพื่อนำมาวิเคราะห์หาสิ่งที่อาจสามารถเติมเต็มได้อีก เช่น อริสโตเติล กล่าวว่า โลกเป็นส่วนประกอบด้วยธาตุต่างๆ ๔ ธาตุ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม และไฟ ที่เป็นไปพร้อมทั้งระบบจักรวาล ดาร์วิน กล่าวว่า สิ่งมีชีวิตมีการวิวัฒนาการตลอดเวลา วิลเฮล์ม แมกซ์ วุนต์ ต้องการทราบความจริงของทฤษฎีบุคลิกภาพ จึงได้สร้างห้องทดลองทางจิตวิทยาขึ้น วุนต์พบว่าการสัมผัสด้านจักษุมีการตอบสนองต่อสิ่งเร้า และท่านอื่นๆ ก็ได้ค้นพบว่า จิตยังมีสัญชาตญาณ มีการหยั่งรู้คิด จิตไร้สำนึก จิตปัญญา จิตมีอิสระจากสิ่งเร้า จิตมีจินตนาการ ซึ่งยัง

ไม่มีที่ท่าจะหยุดยั้งเพียงเท่านั้น จะต้องมีการค้นคว้าสร้างทฤษฎีบุคลิกภาพขึ้นใหม่อีกต่อไป

๒.๑.๒ บุคลิกภาพตามหลักพุทธจิตวิทยา

ส่วนบุคลิกภาพตามหลักพุทธจิตวิทยา ซึ่งได้แสดงเป็นปฐมบทว่าโดยย่อ คือ ปรมัตถธรรม อันได้แก่ สภาวะธรรมที่เป็นจริงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมีวิถีดำเนินไปตามเหตุปัจจัยเป็นเครื่องปรุงแต่งอยู่เสมอ ปรมัตถธรรมได้แสดงไว้หลายความหมาย เช่น ปรมัตถธรรมหมายถึง รูปธรรมและนามธรรม ปรมัตถธรรมหมายถึง จิต เจตสิก รูป นิพพาน หรือปรมัตถธรรมหมายถึง ชั้น ๕ คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ทั้งนี้ สามารถกล่าวได้ว่ารูปนามชั้นห้าเป็นสภาวะธรรมที่ปรุงแต่งกายวิญญูติและวจวิญญูติ^{๓๓} เป็นบุคลิกภาพ

ดังนั้น เพื่อศึกษาบุคลิกภาพในงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งแนวคิดตามหลักพุทธจิตวิทยา จากข้อมูลทางบุคลิกภาพด้านรูปธรรม (กาย) และบุคลิกภาพนามธรรม (จิต เจตสิก เว้นนิพพาน) ไว้ดังนี้

บุคลิกภาพเป็นเรื่องที่มีคนตั้งสมมุติฐานไว้ว่า ถ้ามีบุคคลสองคนเกิดจากพ่อแม่ท้องเดียวกัน และขณะเวลาเดียวกันดังที่เรียกว่า ฝาแฝดคู่หญิง คู่ชาย คู่หญิงชาย จะต้องมีบุคลิกภาพ อันเป็นนิสัยใจคอเหมือนกันหรือไม่ คำตอบนี้คัมภีร์พุทธศาสนาได้ให้คำอธิบายไว้ว่า คนเราในโลกนี้ถึงแม้จะเป็นพี่น้องท้องเดียวกัน ก็ยังมีบุคลิกภาพไม่เหมือนกัน เพราะเหตุที่นำไปเกิดนั้นต่างกรรมต่างวาระกัน จึงเป็นเหตุปัจจัยส่งผลให้บุคคลทั้งหลายมีบุคลิกภาพที่เป็นนิสัยใจคอต่างกัน หรือจะเรียกว่ามีจริตต่างกัน ก็ได้ เช่น

บุคคลบางคนตั้งเจตนาในขณะที่กำลังบริจาคทาน รักษาศีล ปฏิบัติธรรม เพื่อหวังผลย้อนกลับมาที่เป็นลักษณะของการให้ได้ลาภ ยศ ชื่อเสียง ที่เป็นมนุษย์สมบัติ หรือทิพยสมบัติ เพราะเหตุแห่งความปรารถนาอันนั้นจึงมีจิตที่ทำการลุ่มหลงด้วยตัณหา หรือมีการคิดที่ประกอบไปด้วยมานะว่า เรามีฐานะเทียบได้กับคนนั้น เราได้รับการศึกษาสูงกว่าคนนี้ หรือยึดถือว่าชั้นห้าเป็นตัวตนของเรา ชั้นห้านี้สวยงาม เกิดจากสาเหตุเพราะไม่มีข้อมูลที่สามารทำให้ยอมรับสภาวะตามความเป็นจริงได้ว่า ทุกชีวิตจะต้องแตกสลายกลับสู่ธรรมชาติคือความตายเป็นธรรมดา ความเชื่อนี้เป็นเหตุให้บุคคลนั้นมีบุคลิกภาพชนิดราคะจริตในชาติต่อไป

บุคคลใดมีเจตนาในขณะที่กำลังให้ทาน รักษาศีล ปฏิบัติธรรม ที่เจือด้วยความโกรธ ความเศร้าโศกเสียใจ อิจฉาริษยา มัจฉริยะที่ตระหนี่ถี่เหนียว และกุกกู่จะที่มีความรำคาญใจ ซึ่งเป็นผลของกุศล ด้วยเหตุปัจจัยในขณะจิตสภาวะสุดท้ายเป็นกรรมนิमितให้เป็นอารมณ์ จึงเป็นเหตุให้บุคคลนั้นเป็นคนมีบุคลิกภาพชนิดโทสะจริตในชาติต่อไป

บุคคลใดมีเจตนาในขณะที่กำลังให้ทาน รักษาศีล ปฏิบัติธรรม ที่เจือด้วยความไม่รู้เหตุผลในการทำการกุศลของตน หรือเพราะทำตามประเพณี หรือทำการกุศลแล้วสงสัยว่าจะมีวิบากเป็นผลที่ดีหรือไม่ดี เป็นปัจจัยให้กุศลนั้นเนื่องด้วยโมหะ วิจิกิจฉาและอุทธัจจะจึงเป็นเหตุให้บุคคลนั้นเป็นคนมีบุคลิกภาพชนิดโมหะจริตในชาติต่อไป

^{๓๓} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๕/๕๙.

บุคคลใดมีเจตนาในขณะที่กำลังให้ทาน รักษาศีล ปฏิบัติธรรม ที่เจือด้วยความสนุกสนาน เพลิดเพลินในกามคุณอารมณ์ หรือคิดกลั่นแกล้ง เบียดเบียนความสุขของคนอื่น อันเนื่องด้วยกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสชาติก จึงเป็นเหตุให้บุคคลนั้นเป็นคนมีบุคลิกภาพชนิดวิตกจริตในชาติต่อไป

บุคคลใดมีเจตนาในขณะที่กำลังให้ทาน รักษาศีล ปฏิบัติธรรม ที่เจือด้วยความศรัทธาที่หนักแน่นไปทางคุณพระรัตนตรัย จึงเป็นเหตุให้บุคคลนั้นเป็นคนมีบุคลิกภาพชนิดศรัทธาจริตในชาติต่อไป

บุคคลใดมีเจตนาในขณะที่กำลังให้ทาน รักษาศีล ปฏิบัติธรรม ที่เจือด้วยความเข้าใจในเหตุผลที่ตนทำกุศลนั้นประกอบด้วยปัญญา จึงเป็นเหตุให้บุคคลนั้นเป็นคนมีบุคลิกภาพชนิดพุทธิจริตในชาติต่อไป

สรุป บุคลิกภาพของแต่ละบุคคลมีส่วนที่เกิดจากเหตุปัจจัยของพฤติกรรมทางด้านทักษะที่เป็นประสบการณ์อันเคยสั่งสมตั้งแต่อดีตชาติที่แตกต่างกันมาส่งผลให้บุคคลทั้งหลายมีบุคลิกภาพรูปร่างหน้าตา ลักษณะกิริยาอาการจวบจนจริตนิสัยก็มีความแตกต่างกันไปด้วย อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่า บุคลิกภาพมีส่วนประกอบที่เกิดจากจริต แสดงออกด้วยกายวิญญูติ เป็นกิริยาอาการเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยกาย และวจีวิญญูติ เป็นกิริยาอาการเคลื่อนไหวให้รู้ความหมายด้วยวาจา พร้อมด้วยรูปธรรมและนามธรรมเป็นสมุฏฐาน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงนำเสนอบุคลิกภาพด้านรูปธรรม นามธรรม และจริตโดยสังเขปเป็นไปตามลำดับต่อไป

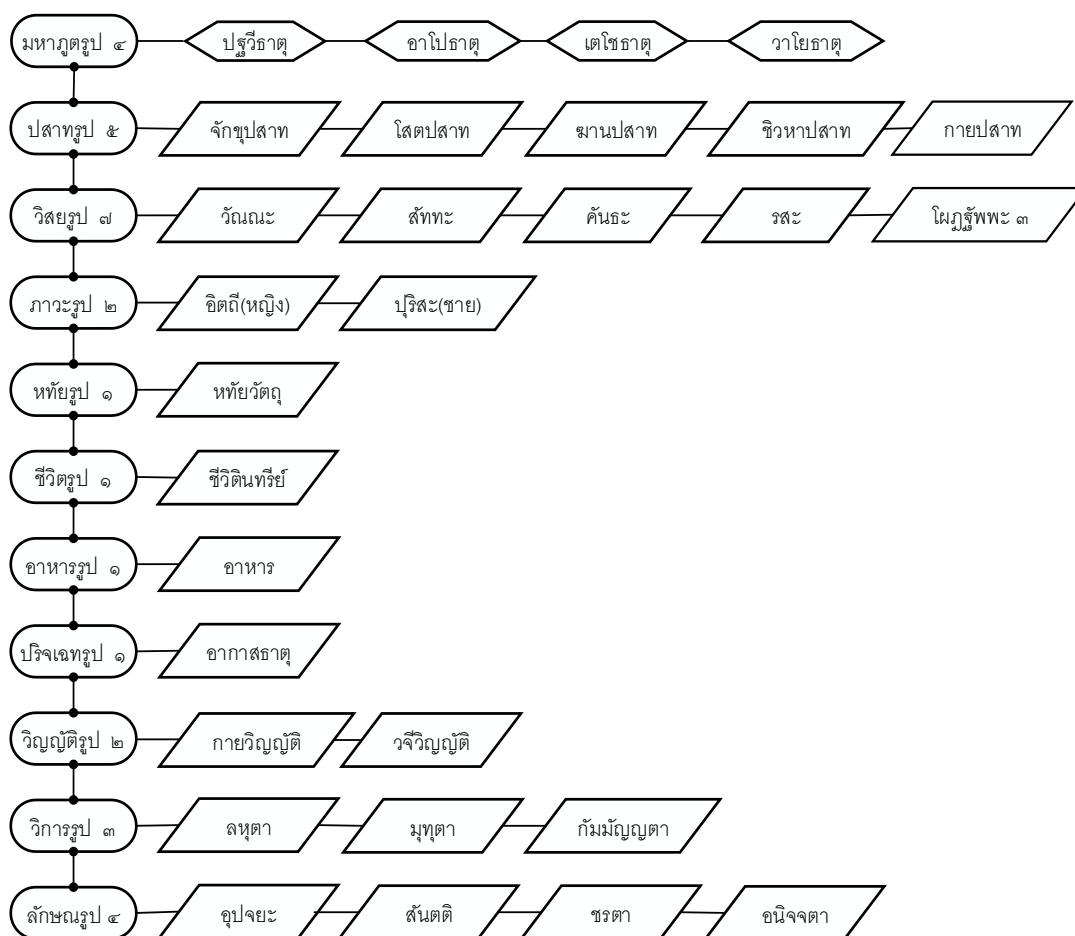
บุคลิกภาพด้านรูปธรรม (Corporeality Materiality Matter)

บุคลิกภาพตามหลักพุทธจิตวิทยาที่เป็นรูปธรรมในลักษณะการแตกทำลายไป และมีหน้าที่แยกออกจากกันกับจิตได้ มีความเป็นอพยากตธรรมเป็นอาการปรากฏ มีวิญญูติเป็นเหตุใกล้ประกอบด้วยหลักการ ๕ อย่าง^{๓๔} ได้แก่ สมุทเทส (การแสดงโดยย่อ) วิภาค (การจำแนก) สมุฏฐาน (การตั้งขึ้นหรือเหตุที่เกิด) กลาป (หมวดหมู่) ปวัตติกัมมต (โดยลำดับแห่งการเกิดขึ้น) ที่มีสภาวะแปรปรวนและสภาวะทำให้แปรปรวนเป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกระแสรูปที่เกิดต่อมา ซึ่งต่างกับกระแสรูปที่เกิดก่อนเพราะปัจจัยที่ตรงกันข้ามกัน อันมีความเย็นและความร้อน^{๓๕} เป็นเหตุปัจจัยให้แปรปรวน จึงสามารถกล่าวได้ว่า รูปเป็นธรรมชาติที่แตกดับเสื่อมสลายไป และเป็นธรรมชาติที่แตกสลายไปด้วยอำนาจของความเย็นความร้อน โดยมีบัญญัติตามสภาวะย่อยที่เป็นองค์ประกอบอีก ดังแผนภูมิที่ได้แสดงต่อไปนี้

^{๓๔} พระคันธसारิกวงศ์ แปล, **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๕), หน้า ๕๓๔

^{๓๕} พระพุทธทศเถระ รจนา, **อภิธัมมมาตาร**, พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจชำระ พระคันธसारิกวงศ์ แปลและอธิบาย, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๒๓.

แผนภูมิที่ ๒.๑ แสดงสมุทเทสรูป ๒๘ แบ่งออกเป็น ๑๑ หมวด

บุคลิกภาพด้านนามธรรมที่เป็นจิต (Mental factors of Consciousness)

จิตเป็นนามธรรมที่มีสภาวะรู้อารมณ์ ถ้ามีสภาวะในการคิด เรียกว่า เจต (ใจ) ถ้ามีสภาวะที่รับรู้ได้ เรียกว่า มน (มโน) ถ้ามีสภาวะที่รู้ชัด เรียกว่า วิญญาน ถ้ามีสภาวะที่นำไปสู่ความยินดีของตน เรียกว่า หทย^{๓๖} ถ้ามีสภาวะที่เสพอารมณ์หรือเป็นการทำกรรม^{๓๗} เรียกว่า มานส ที่เป็นเช่นนี้ เพราะสัญญาวิจิตรที่เกิดจากจิต เพราะตณฺหาวิจิตรที่เกิดจากสัญญาวิจิตร เพราะกรรมวิจิตร ที่เกิดจากตณฺหาวิจิตร เพราะกามณฺทวิจิตรที่เกิดจากกรรมวิจิตร ดังนั้น เหตุปัจจัยเหล่านี้จึงทำให้สัตว์ มีรูปนามวิจิตร อีกอย่างหนึ่ง จิตมีลักษณะรับรู้การกระทบต่ออารมณ์เปรียบเหมือนความร้อนของไฟ และมีหน้าที่ทำให้วัตถุสุกหรือเปรียบเหมือนแสงสว่างของไฟ สามารถปรากฏรับรู้ด้วยปัญญาเป็นผล เหมือนกับการรับรู้ถึงควันทนไฟ จะสังเกตเห็นได้จากเหตุใกล้ที่เปรียบเหมือนคนผู้ก่อไฟ^{๓๘} หรือจิตมี

^{๓๖} พระโมคคัลลานเถระ, อภิธานปัปทีปิกาและอภิธานวรรณนา, พระมหาสมปอง มุทิโต แปลเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๓.

^{๓๗} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๙/๑/๒/๕๐๔/๓๑๓.

^{๓๘} พระคันธสาราภิงค์ แปล, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

การรู้แจ้งอารมณ์เป็นลักษณะ มีหน้าที่เป็นหัวหน้าในธรรมทั้งปวง มีผลเป็นการเกี่ยวข้องกันและมีนามรูปเป็นเหตุไกล้^{๓๙}

สถานที่ทำงานของจิต ได้แก่ ภาวังกิจทำหน้าที่รักษาภพ อาวัชชนกิจทำหน้าที่ระลึกถึงอารมณ์ ทัสสนกิจทำหน้าที่เห็นรูปารมณ์ สวณกิจทำหน้าที่ได้ยินสัทธารมณ์ ขายนกิจทำหน้าที่ดมคันธารมณ์ สายนกิจหน้าที่รู้รสสารมณ์ ผุสนกิจหน้าที่สัมผัสโผฏฐัพพารมณ์ สัมปฏิจฉนกิจทำหน้าที่รับเอาอารมณ์ สันตริณกิจหน้าที่พิจารณาอารมณ์ใหม่ โวภูฏัพพกิจหน้าที่ตัดสินอารมณ์^{๔๐} ขวนกิจทำหน้าที่เสวยรสหรือเสพอารมณ์ จุตกิจหน้าที่สิ้นจากภพเก่า ปฏิสนธิกิจหน้าที่สืบต่อภพใหม่ ตทารมณกิจหน้าที่เสวยรสอารมณ์ที่เหลือจากขวนะ^{๔๑} หรือทำหน้าที่เป็นมูลภวังก^{๔๒}

ประเภทของจิตมี ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) กามาวจรจิต ๕๔ สภาวะ ประกอบด้วย อกุศลจิต ๑๒ สภาวะ อเหตุกจิต ๑๘ สภาวะ มหากุศลจิต ๘ สภาวะ มหาวิปากจิต ๘ สภาวะ มหากริยาจิต ๘ สภาวะ ๒) รูปาวจรจิต ๑๕ สภาวะ ประกอบด้วย มหัคคตกุศลจิต ๕ สภาวะ มหัคคตวิปากจิต ๕ สภาวะ มหัคคตกริยาจิต ๕ สภาวะ ๓) อรูปาวจรจิต ๑๒ สภาวะ ประกอบด้วย มหัคคตกุศลจิต ๔ สภาวะ มหัคคตวิปากจิต ๔ สภาวะ มหัคคตกริยาจิต ๔ สภาวะ ๔) โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ สภาวะ ประกอบด้วย มรรคจิต ๔ หรือ ๒๐ สภาวะ ผลจิต ๔ หรือ ๒๐ สภาวะ รวมเป็น ๘๘ หรือ ๑๒๑ สภาวะ^{๔๓}

สำหรับจิตในบทวิชัยนี้ผู้วิจัยขอยกเอาจิตมีส่วนเกี่ยวข้องกับจริตมากแล้วเพียง ๓๘ สภาวะ อันเกี่ยวข้องกับบุคลิกภาพในงานวิจัยฉบับนี้เท่านั้น ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ สภาวะ กุศลจิต ๘ สภาวะ อเหตุกจิต ๑๘ สภาวะ เท่านั้น คือ

อกุศลจิต (Immoral consciousness) ๑๒ สภาวะ

อกุศลจิตเป็นธรรมไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิตเป็นแต่สภาวะ ซึ่งมีลักษณะเป็นไปพร้อมด้วยโทษ และให้ผลเป็นความทุกข์ มีอยู่ คือ

อกุศลจิตสภาวะที่ ๑ เป็นสภาวะอันมีรูป (แสงสี) เป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุชักจูงพร้อมด้วยความยินดีประกอบด้วยทฤษฎี^{๔๔} ความเห็นผิดในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญูณ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา วิริยอินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ มิจฉาทิภูฏิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ วิริยพละ สมาธิพละ อหิริกพละ อนอตตปปพละ โลภะ โมหะ อภิขณา

^{๓๙} อภ.สง.อ. (ไทย) ๗๕/๑/๑๖/๓๑๖.

^{๔๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๑/๑๕๒/๗๐๔.

^{๔๑} อภ.สง.อ. (ไทย) ๗๖/๒/๔๑๖/๘๑.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

^{๔๓} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖** หลักสูตรชั้นจุฬารัตนธรรมิกะตรี, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒ - ๑๓.

^{๔๔} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ ศ.พิเศษ ดร.จำลอง สารพัดนึก, **พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษาระดับปรับปรุงใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕๐.

อหิริกะ อนัตตปปะ สมณะ ปคคาหะ อวิกเขปะ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นอกุศลสภาวะ^{๔๕} และเป็นส่วนประกอบของอกุศลจิตโดยย่อดวงที่ ๑ ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลภะเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน ไม่มีการชักชวนและประกอบด้วยความเห็นผิดเกิดพร้อมทั้งความดีใจ ซึ่งมีเจตสิก ๑๙ สภาวะ คือ อัญญสมานะ ๑๓ ได้แก่ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ โมจตุกะ ๔ ได้แก่ โมหะ อหิริกะ อนัตตปปะ อุทัจจะ และ โลภะ ทิณฺณิ เข้าปรุงแต่งอยู่

ซึ่งมีข้อสังเกตในเหตุที่สำนวนการอธิบายของพระไตรปิฎกที่ดูคล้ายกับว่า มีความหมายต่างจากคัมภีร์ปรมัตถโชติกะเพราะในพระไตรปิฎกเป็นการแสดงอกุศลจิตโดยองค์รวม ที่มีทั้งลักษณะอำนาจ ความสามารถที่เป็นไปได้ ส่วนคัมภีร์ปรมัตถโชติกะเป็นการแสดงแยกเพิ่มเป็น ส่วนๆ อธิบายเพื่อนำไปศึกษาค้นคว้าทำความเข้าใจในพระไตรปิฎกต่อไป

อกุศลจิตสภาวะที่ ๒ เป็นสภาวะอันมีรูปเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูงพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยทฤษฎีความเห็นผิดในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นอกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของอกุศลจิตดวงที่ ๒ ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลภะเจตสิกเป็นมูลเป็นประธานมีการชักชวน และประกอบด้วยความเห็นผิดเกิดพร้อมทั้งความดีใจ ซึ่งมีเจตสิก ๒๑ สภาวะ คือ อัญญสมานะ ๑๓ โมจตุกะ ๔ และโลภะ ทิณฺณิ ถินะ มัทธะ เข้าปรุงแต่งอยู่

อกุศลจิตสภาวะที่ ๓ เป็นสภาวะอันมีรูปเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุชักจูงพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยทฤษฎีความเห็นผิดในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ เวณมิจฉาทิณฺณิ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นอกุศลสภาวะ^{๔๖} และเป็นส่วนประกอบของอกุศลจิตดวงที่ ๓ ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลภะเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน ไม่มีการชักชวนและไม่ประกอบด้วยความเห็นผิดเกิดพร้อมทั้งความดีใจ ซึ่งมีเจตสิก ๑๙ สภาวะ คือ อัญญสมานะ ๑๓ โมจตุกะ ๔ และโลภะ มานะ เข้าปรุงแต่งอยู่

อกุศลจิตสภาวะที่ ๔ เป็นสภาวะอันมีรูปเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูงพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยทฤษฎีความเห็นผิดในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ เวณมิจฉาทิณฺณิ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นอกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของอกุศลจิตดวงที่ ๔ ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลภะเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน มีการชักชวนและไม่ประกอบด้วยความเห็นผิดเกิดพร้อมทั้งความดีใจ ซึ่งมีเจตสิก ๒๑ สภาวะ คือ อัญญสมานะ ๑๓ โมจตุกะ ๔ และโลภะ มานะ ถินะ มัทธะ เข้าปรุงแต่งอยู่

อกุศลจิตสภาวะที่ ๕ เป็นสภาวะอันมีรูปเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุชักจูงพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ประกอบด้วยทฤษฎีความเห็นผิดในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ มีอุเบกขาเวณปิตติและสุข ในขณะนั้นชื่อว่าเป็นอกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของอกุศลจิตดวงที่ ๕ ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลภะเจตสิกเป็นมูลเป็นประธานไม่มีการ

^{๔๕} อภ.สง (ไทย) ๓๓/๓๖๕ - ๓๖๘/๑๑๐.

^{๔๖} อภ.สง (ไทย) ๓๓/๓๘๙ - ๔๐๑/๑๑๖.

ชักชวนและประกอบด้วยความเห็นผิดเกิดพร้อมทั้งความความวางเฉย ซึ่งมีเจตสิก ๑๘ สภาวะ คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปิติ) โมจตุกะ ๔ และโลกะ ทิณฺณิ เข้าปรุงแต่งอยู่

อกุศลจิตสภาวะที่ ๖ เป็นสภาวะอันมีรูปเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูงพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ประกอบด้วยทฤษฎีความเห็นผิดในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ มีอุเบกขา เว้นปิติและสุขในขณะนั้นชื่อว่าเป็นอกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของอกุศลจิตดวงที่ ๖ ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลภเจตสิกเป็นมูลเป็นประธานมีการชักชวนและประกอบด้วยความเห็นผิดเกิดพร้อมทั้งความความวางเฉย ซึ่งมีเจตสิก ๒๐ สภาวะ คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปิติ) โมจตุกะ ๔ และโลกะ ทิณฺณิ ถีนะ มัทธะ เข้าปรุงแต่งอยู่

อกุศลจิตสภาวะที่ ๗ เป็นสภาวะอันมีรูปเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุชักจูงพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยทฤษฎีความเห็นผิดในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ มีอุเบกขา เว้นมิจฉาทิณฺณิ ปิติและสุข ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นอกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของอกุศลจิตดวงที่ ๗ ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลภเจตสิกเป็นมูลเป็นประธานไม่มีการชักชวนและไม่ประกอบด้วยความเห็นผิดเกิดพร้อมทั้งความความวางเฉย ซึ่งมีเจตสิก ๑๘ สภาวะ คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปิติ) โมจตุกะ ๔ และ โลกะ มานะ เข้าปรุงแต่งอยู่

อกุศลจิตสภาวะที่ ๘ เป็นสภาวะอันมีรูปเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูงพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยทฤษฎีความเห็นผิดในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอ เช่น ผัสสะ มีอุเบกขา เว้นมิจฉาทิณฺณิ ปิติและสุข ในขณะนั้นชื่อว่าเป็นอกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของอกุศลจิตดวงที่ ๘ ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลภเจตสิกเป็นมูลเป็นประธานมีการชักชวนและไม่ประกอบด้วยความเห็นผิดเกิดพร้อมทั้งความวางเฉย ซึ่งมีเจตสิก ๒๐ สภาวะ คือ อัญญ-สมานะ ๑๒ (เว้นปิติ) โมจตุกะ ๔ และโลกะ มานะ ถีนะ มัทธะ เข้าปรุงแต่งอยู่

อกุศลจิตสภาวะที่ ๙ เป็นสภาวะอันมีรูปเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น โดยไม่มีเหตุชักจูงพร้อมด้วยความทุกขใจ ประกอบด้วยความขัดใจในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาน วิตก วิจาร ทุกข์ เอกัคคตา วิริยอินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ มนินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ วิริยพละ สมาธิพละ อหิริกะ พละ อนัตตตัปปพละ โทสะ โมหะ พยาบาท อหิริกะ อนัตตตัปปะ สมถะ ปัคคาหะ และอวิกเขปะ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นอกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของอกุศลจิตดวงที่ ๙ ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโทสเจตสิกเป็นมูลเป็นประธานไม่มีการชักชวนพร้อมด้วยความเสียใจและประกอบด้วยความโกรธ ซึ่งมีเจตสิก ๒๐ สภาวะ คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปิติ) โมจตุกะ ๔ และ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ เข้าปรุงแต่งอยู่

อกุศลจิตสภาวะที่ ๑๐ เป็นสภาวะอันมีรูปเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น โดยมีเหตุชักจูงพร้อมด้วยความทุกขใจ ประกอบด้วยความขัดใจในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้า ปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นอกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของอกุศลจิตดวงที่ ๑๐ ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโทสเจตสิกเป็นมูลเป็นประธานมีการชักชวนพร้อมด้วยความเสียใจและ

ประกอบด้วยความโกรธ ซึ่งมีเจตสิก ๒๐ สภาวะ คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ และ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ถีนะ มัทธะ เข้าปรุงแต่งอยู่

อกุศลจิตสภาวะที่ ๑๑ เป็นสภาวะอันมีรูปเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น พร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ประกอบด้วยความสงสัยในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญูณ วิตก วิจารณ์ อุเบกขา เอกัคคตา วิริยินทรีย์ มนินทรีย์ อุปเพกขินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ วิริยพละ อหิริกพละ อนัตตปปพละ วิจิกิจฉา โมหะ อหิริกะ อนัตตปปะ และปคคาหะ^{๔๗} ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นอกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของอกุศลจิตดวงที่ ๑๑ ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโมหเจตสิกเป็นมูลเป็นประธานพร้อมด้วยความวางเฉยและประกอบด้วยความสงสัย ซึ่งมีเจตสิก ๑๕ สภาวะ คือ อัญญสมานะ ๑๐ (เว้นปีติ ฉันทะ และ อธิโมกข์) โมจตุกะ ๔ และวิจิกิจฉา เข้าปรุงแต่งอยู่

อกุศลจิตสภาวะที่ ๑๒ เป็นสภาวะอันมีรูปเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น พร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ประกอบด้วยความคิดฟุ้งซ่านในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญูณ วิตก วิจารณ์ อุเบกขา เอกัคคตา วิริยินทรีย์ สมาธิินทรีย์ มนินทรีย์ อุปเพกขินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ วิริยพละ สมาธิพละ อหิริกพละ อนัตตปปพละ อุทัจจะ โมหะ อหิริกะ อนัตตปปะ สมถะ ปคคาหะ และอวิกเขปะ^{๔๘} ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นอกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของอกุศลจิตดวงที่ ๑๒ ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโมหเจตสิกเป็นมูลเป็นประธานพร้อมด้วยความวางเฉยและประกอบด้วยความสงสัย ซึ่งมีเจตสิก ๑๕ สภาวะ คือ อัญญสมานะ ๑๑ (เว้นปีติ และฉันทะ) โมจตุกะ ๔ เข้าปรุงแต่งอยู่

สรุป อกุศลจิต เป็นจิตชนิดที่เกิดจากอำนาจของความโลภความโกรธและความหลง เป็นจิตตูปปาต^{๔๙} ที่ประกอบด้วยโลภเจตสิก ทิฏฐิเจตสิก มานเจตสิก โทสเจตสิก อิสสาเจตสิก มัจฉริยะเจตสิก กุกกุจจะเจตสิก ถีนเจตสิก มัทธเจตสิก โมหเจตสิก อหิริกเจตสิก อนัตตปปเจตสิก อุทัจจะเจตสิก เป็นเครื่องปรุงแต่งการกระทำหน้าที่เป็นเหตุปัจจัยให้บุคคลนั้นๆ แสดงบุคลิกภาพ อารมณ์ออกมาทางการกระทำ การพูด แม้การคิดที่โน้มเอียงไปทางด้านบาปด้วย ผลคือ มักไม่เห็นคุณค่าของชีวิต เช่น ชอบเบียดเบียนทำลายล้างชีวิตของบุคคลอื่น ชอบลักเล็กขโมยน้อย ชอบประพฤติผิดในกาม ชอบพูดโกหก หลอกลวง ส่อเสียด ยุยง เพ้อเจ้อไร้สาระ ชอบดื่มกินของ มึนเมาทำให้ขาดสติ เพราะไม่เชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษว่าไม่มีผล ไม่เชื่อว่าชาตินี้ชาติหน้า หรือนรกสวรรค์มีจริง จึงไม่เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม

กุศลจิต (Moral consc) ๘ สภาวะ

กุศลจิตเป็นธรรมไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิตเป็นแต่สภาวะ ซึ่งมีลักษณะที่เป็นไปโดยไม่มีโทษ ให้ผลเป็นความสุข ที่ยังต้องท่องเที่ยววนเวียนอยู่ในกามภูมิ ซึ่งเป็นแดนเกิดแห่งกิเลสและวิบาก แต่เป็นจิตที่ดีงาม เพราะมีโสภณเจตสิกที่เป็นเจตสิกฝ่ายดีปรุงแต่งจิต คือ

^{๔๗} อภ.สง (ไทย) ๓๓/๔๒๑ - ๔๒๕/๑๒๒.

^{๔๘} อภ.สง (ไทย) ๓๓/๔๒๖ - ๔๒๗/๑๒๓.

^{๔๙} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑ - ๓/๒๗.

กามาวจรกุศลสภาวะจิตที่ ๑๓ ซึ่งเป็นกุศลสภาวะ อันมีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปารวณารมณ์ ไตๆ เกิดขึ้นพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยความเฉลียวฉลาดในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่ เสมอด้วย เช่น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ ทิริพละ โอตตปฺปพละ อโลกะ อโทสะ อโมหะ อนภิชฌา อพฺยาบาท สัมมาทิฏฐิ ทิริ โอตตปฺปะ กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตลหุตา กายมฺหุตา จิตมฺหุตา กายกัมมัญญูตา จิตกัมมัญญูตา กายปาคุญญูตา จิตตปาคุญญูตา กายชุกตา จิตตชุกตา สติสัมปชัญญะ สมณะ วิปัสสนา ปคคาหะ และอวิกเขปะ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นกุศลสภาวะ^{๕๐} และเป็นส่วนประกอบของ กุศลจิตดวงที่ ๑ ได้แก่ จิตที่เกิดโดยไม่มีการชักชวนพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งมีเจตสิกประกอบ ๓๘ สภาวะ ได้แก่ อัญญุสมานเจตสิก ๑๓ และโสภณเจตสิก ๒๕ ได้แก่ ศรัทธา สติ ทิริ โอตตปฺปะ อโลกะ อโทสะ อโมหะ ตตตรมฺมฉัตตตา กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตลหุตา กายมฺหุตา จิตต-มฺหุตา กายกัมมัญญูตา จิตกัมมัญญูตา กายปาคุญญูตา จิตตปาคุญญูตา กายชุกตา จิตตชุกตา เข้าปรุงแต่งอยู่

กามาวจรกุศลสภาวะจิตที่ ๑๔ ซึ่งเป็นกุศลสภาวะ อันมีรูปเป็นอารมณ์ ที่เกิดขึ้นโดยมีเหตุ ชักจูงพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยความเฉลียวฉลาดในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอ ด้วย เช่น ผัสสะ และอวิกเขปะ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของกุศลจิต ดวงที่ ๒ ได้แก่ จิตที่เกิดโดยมีการชักชวนพร้อมด้วยความยินดี และประกอบด้วยปัญญา ซึ่งมีเจตสิก ประกอบ ๓๘ (เหมือนกุศลจิตดวงที่ ๑) สภาวะ ได้แก่ อัญญุสมานะ ๑๓ และโสภณะ ๒๕ เข้า ปรุงแต่งอยู่

กามาวจรกุศลสภาวะจิตที่ ๑๕ ซึ่งเป็นกุศลสภาวะ อันมีรูปเป็นอารมณ์ ที่เกิดขึ้นพร้อมด้วย ความยินดี ไม่ประกอบด้วยความเฉลียวฉลาดในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ เวทนา ปัญฺณินทรีย์ ปัญญาพละ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของกุศลจิต ดวงที่ ๓ ได้แก่ จิตที่เกิดโดยไม่มีการชักชวนพร้อมด้วยความยินดีแต่ไม่ ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งมีเจตสิก ประกอบ ๓๗ สภาวะ ได้แก่ อัญญุสมานเจตสิก ๑๓ และโสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นปัญญา) เข้าปรุงแต่ง อยู่

กามาวจรกุศลสภาวะจิตที่ ๑๖ ซึ่งเป็นกุศลสภาวะ อันมีรูปเป็นอารมณ์ ที่เกิดขึ้นโดยมีเหตุ ชักจูงพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยความเฉลียวฉลาดในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้า ปรุงแต่งอยู่ เสมอด้วย เช่น ผัสสะ และอวิกเขปะ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของกุศล จิตดวงที่ ๔ ได้แก่ จิตที่เกิดโดยมีการชักชวนพร้อมด้วยความยินดีแต่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งมี เจตสิกประกอบ ๓๗ สภาวะ ได้แก่ อัญญุสมานเจตสิก ๑๓ และโสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นปัญญา) เข้า ปรุงแต่งอยู่

^{๕๐} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑ - ๓/๒๗.

กามาวจรกุศลสภาวะจิตที่ ๑๗ ซึ่งเป็นกุศลสภาวะ อันมีรูปเป็นอารมณ์ ที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ประกอบด้วยความเฉยวิมลลาตในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของกุศลจิตดวงที่ ๕ ได้แก่ จิตที่เกิดโดยไม่มีการชักชวนพร้อมด้วยความวางเฉยและประกอบด้วยปัญญา ซึ่งมีเจตสิกประกอบ ๓๗ สภาวะ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) และโสภณเจตสิก ๒๕ เข้าปรุงแต่งอยู่

กามาวจรกุศลสภาวะจิตที่ ๑๘ ซึ่งเป็นกุศลสภาวะ อันมีรูปเป็นอารมณ์ ที่เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูงพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ประกอบด้วยความเฉยวิมลลาตในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของกุศลจิตดวงที่ ๖ ได้แก่ จิตที่เกิดโดยมีการชักชวนพร้อมด้วยความวางเฉยและประกอบด้วยปัญญา ซึ่งมีเจตสิกประกอบ ๓๗ สภาวะ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) และโสภณเจตสิก ๒๕ เข้าปรุงแต่งอยู่

กามาวจรกุศลสภาวะจิตที่ ๑๙ ซึ่งเป็นกุศลสภาวะ อันมีรูปเป็นอารมณ์ ที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเฉยวิมลลาตในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ เว้นปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของกุศลจิตดวงที่ ๗ ได้แก่ จิตที่เกิดโดยไม่มีการชักชวนพร้อมด้วยความวางเฉยแต่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งมีเจตสิกประกอบ ๓๖ สภาวะ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) และโสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นปัญญา) เข้าปรุงแต่งอยู่

กามาวจรกุศลสภาวะจิตที่ ๒๐ ซึ่งเป็นกุศลสภาวะ อันมีรูปเป็นอารมณ์ ที่เกิดขึ้นโดยมีเหตุชักจูงพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเฉยวิมลลาตในขณะใด ที่มีเจตสิกเข้าปรุงแต่งอยู่เสมอด้วย เช่น ผัสสะ และอวิกเขปะ ในขณะนั้น ชื่อว่าเป็นกุศลสภาวะและเป็นส่วนประกอบของกุศลจิตดวงที่ ๘ ได้แก่ จิตที่เกิดโดยมีการชักชวนพร้อมด้วยความวางเฉยแต่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งมีเจตสิกประกอบ ๓๖ สภาวะ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) และโสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นปัญญา) เข้าปรุงแต่งอยู่

สรุป กุศลจิตในความหมายของบทนี้ มีความแตกต่างกันระหว่างพระไตรปิฎกในส่วนของกามาวจรจิตดวงที่ ๕-๖-๗-๘ ซึ่งมีลักษณะสภาวะเป็น “อุpekขาสหคตฺ แปลว่า จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความรู้สึกเฉยๆ” แต่ไม่มีอุเบกขาเจตสิกเป็นองค์ธรรมประกอบในจิตอยู่ด้วย มีเพียง “เอกคคตาหรือเอกคคตาเจตสิกหมายถึง ถึง ความเป็นผู้มีจิตสงบและอพยาปาห^{๕๑} หรืออภัยาปาห หมายถึง ความไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น” ปรากฏร่วมกับเจตสิกอื่นๆ อยู่ในส่วนของปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ ที่เป็นกุศลจิตดวงที่ ๑-๒-๓-๔ ซึ่งมีลักษณะสภาวะเป็น “โสมนัสสสหคตฺ หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความยินดี” แต่ไม่มีปีติเจตสิก หรือโสมนัสสินทรีย์เป็นองค์ธรรมประกอบในจิตอยู่ด้วย มีเพียง “มชมตตตาหรือตตตรมฉนตตตา หมายถึง ความเป็นกลางในธรรม”^{๕๒} ปรากฏร่วมกับเจตสิกอื่นๆ อยู่ สำหรับการศึกษากุศลธรรมพบว่า ถ้าบุคคลผู้สนใจในกุศลธรรมน่าจะศึกษาธรรมในวงกว้างกว่า

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม Dictionary of Buddhism**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๓๔.

^{๕๒} อภิ.สง.อ. (ไทย) ๗๕/๑/๑๖/๓๕๑.

คัมภีร์ สองฉบับ เพื่อบูรณาการธรรมเข้าหากัน โดยการต่อเติมในสิ่งที่ขาดและตัดสิ่งที่เกินกระทำให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ดี กุศลจิตตูปปาทที่ประกอบด้วยปัญญาเจตสิก ศรัทธาเจตสิก สติเจตสิก หิริเจตสิก โอตตัปปเจตสิก อโลภเจตสิก อโทสะเจตสิก ตัตตรัมมฉัตตตาเจตสิก วิตกเจตสิกเป็นจิตชนิดอยู่ด้านฝ่ายบุญที่เกิดจากอำนาจของความไม่โลภความไม่โกรธและความไม่หลงที่ได้กระทำกรรมมาแล้วก่อนหน้านี้ เป็นเหตุปัจจัยให้บุคคลนั้นๆ มักแสดงอาการบุคลิกภาพออกมาทางการกระทำ การพูด แม้การคิดที่มีแนวโน้มเอียงไปทางด้านบุญกุศล อันปรากฏผลให้เห็นได้ชัดว่า เป็นผู้ไม่มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาต่อสัตว์มีชีวิตที่ตกทุกข์ได้ยาก ในบางโอกาสดังที่ตนถึงขนาดมีการสละเวลา พร้อมทั้งสละทรัพย์สิ่งของที่สามารถก่อเกิดประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมเสมอ แม้ในวงสังคมหน้าที่การทำงานที่ต้องสนทนากัน ก็มักพิจารณาก่อนพูดและพูดแต่สิ่งที่มีสาระประกอบด้วยสติ และมีกิริยาอ่อน น้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ที่มีวัยวุฒิ คุณวุฒิ จึงไม่ลังเลทุ่มเทกำลังกายใจเป็นนักจิตอาสาในงานสาธารณะ พร้อมทั้งแบ่งปันความดีที่ทำมาแล้ว และไม่ละเว้นการแสดงความดีใจกับการทำความดีของผู้อื่น มีการบริหารเวลาหาโอกาสศึกษาฟังธรรมอยู่เป็นนิจสิน เมื่อเข้าใจเจตนารมณ์แห่งธรรมนั้นแล้ว ก็ไม่เก็บไว้ แต่เพียงผู้เดียว พยายามเปิดเผยความจริงให้กับผู้อื่นได้ลิ้มรสแห่งธรรมนั้นด้วย ทั้งตั้งใจอย่างยั้งยวดในการปฏิบัติตามรอยผู้บรรลุธรรมแล้ว

บุคลิกภาพด้านนามธรรมที่เป็นเจตสิก (Cetasika : Mental concomitants ; Mental factors)^{๕๓}

สัตว์ทั้งหลาย ที่โลดแล่นแสดงบทบาทและลีลาชีวิตอยู่บนโลกใบนี้ มีปฏิภานที่แสดงออกมาแตกต่างกัน บางครั้ง สดใสร่าเริง บางครั้งหงอยเหงาทุกข์ร้อน บางครั้งกำหนดละโมภโลภมาก บางครั้งโหดร้ายทารุณ หงุดหงิดรำคาญใจ บางครั้งโง่เขลาขมขื่น บางครั้งเย่อหยิ่งจองหองลำพองตน บางครั้งใจดี มีศรัทธาเลื่อมใส บางครั้งอ่อนคลายความละโมภยึดถือ บางครั้งมีเมตตา กรุณา มุทิตา บางครั้งวางเฉยในสรรพสัตว์และสิ่งทั้งปวง บางครั้งเกิดปัญญาเข้าใจทุกสิ่งโดยถูกต้อง บทบาทและลีลาของสัตว์ทั้งหลายที่แสดงอยู่บนเวทีโลกได้นั้น สิ่งสำคัญที่อยู่เบื้องหลังของการแสดงปฏิภานต่างๆ ออกมาได้นั้น ก็คือ สภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นพร้อมกับจิตใจของสัตว์ทั้งหลาย เรียกว่า เจตสิก แปลว่า สภาวะธรรมที่เกิดในจิตเป็นประจำ เจตสิกทั้งหลายมีความเป็นไปเคียงคู่กับจิตโดยแยกออกจากกันไม่ได้ เพราะเจตสิกเป็นสภาวะธรรมที่มีลักษณะเฉพาะแต่ละสภาวะของเจตสิก อันมีที่อาศัยวัตถุอันเดียวกับจิต มีอารมณ์เป็นอันเดียวกับจิต เกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต จึงไม่สามารถแยกจิตกับเจตสิกออกจากกันได้ เจตสิกสามารถจำแนกออกเป็นสภาวะได้ ๕๒ สภาวะ พร้อมทั้งสามารถจัดเข้าเป็นกลุ่มใหญ่ได้แก่ อัญญาสมานเจตสิก อกุศลเจตสิก โสภณเจตสิก คือ

๑) อัญญาสมานเจตสิก ๑๓ ประกอบด้วยเจตสิกกลุ่มย่อยได้แก่ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ปกิณณกเจตสิก ๖ คือ

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม Dictionary of Buddhism, หน้า ๒๗๘.

(ก) สัพพจิตตสาธารณเจตสิก เพราะเป็นเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้โดยทั่วไปทั้งหมดมี ๗ สภาวะ ได้แก่

ผัสสเจตสิกเป็นธรรมชาติที่กระทบอารมณ์เป็นลักษณะ มีการประสานระหว่างอารมณ์กับทวารกับวิญญาณเป็นหน้าที่ มีการประชุมพร้อมกันเป็นอาการปรากฏและมีอารมณ์ ที่ปรากฏเฉพาะหน้าเป็นเหตุใกล้ (เป็นที่สังเกตเห็นได้)

เวทนาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เสวยอารมณ์เป็นลักษณะ มีการเสวยรสของอารมณ์เป็นหน้าที่ มีสภาวะสุขและมีสภาวะทุกข์เป็นอาการปรากฏและมีการกระทบเป็นเหตุใกล้

สัญญาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์เป็นลักษณะ มีการทำเครื่องหมายเพื่อให้รู้ในครั้งต่อไปเป็นหน้าที่ มีความจำเครื่องหมายที่กำหนดได้ไว้เป็นอาการปรากฏและมีอารมณ์ ที่ปรากฏแล้วเป็นเหตุใกล้

เจตนาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ชักชวนกระตุ้นเตือนธรรมทั้งหลายที่ประกอบกับตนทำหน้าที่ของตนๆ ต่ออารมณ์ จึงมีความตั้งใจเป็นลักษณะ มีการประมวลมาเป็นหน้าที่ มีการจัดแจงเป็นอาการปรากฏและมีนามขันธ์ที่เหลือทั้ง ๓ อันมีเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ วิญญาณขันธ์เป็นเหตุใกล้

เอกัคคตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่สงบเพื่อให้ธรรมที่ประกอบกับตนๆ ตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว จึงมีการไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ มีการรวบรวมสหชาตธรรมเป็นหน้าที่ มีความสงบเป็นอาการปรากฏและมีสุขเวทนาเป็นเหตุใกล้

ซีวิตินทรีย์เจตสิกเป็นธรรมชาติที่รักษาสภาวธรรมอันประกอบไว้กับตนๆ เพื่อให้สามารถดำเนินอยู่ได้ จึงมีการรักษาสหชาตธรรมเป็นลักษณะ มีความตั้งอยู่และเป็นไปได้พร้อมกับธรรมที่ประกอบกับตนเป็นหน้าที่ มีการดำรงอยู่ได้แห่งสหชาตธรรมเป็นอาการปรากฏและมีนามขันธ์ที่เหลือทั้ง ๓ อันมีเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ วิญญาณขันธ์เป็นเหตุใกล้

มนสิการเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มุ่งนำธรรมอันประกอบกับตนๆ เข้าสู่อารมณ์ เป็นลักษณะ มีการประกอบธรรมทั้งหลายให้ติดไว้กับอารมณ์เป็นหน้าที่ มีการทำให้ธรรมที่ประกอบกับตนมุ่งตรงต่ออารมณ์เสมอเป็นอาการปรากฏ มีอารมณ์ในอดีต ปัจจุบัน อนาคตและกาลวิมุตติเป็นเหตุใกล้

(ข) ปกิณณกเจตสิก เพราะเป็นเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้เป็นบางส่วน ซึ่งไม่ใช่สามารถประกอบกับจิตทั้งหมดมี ๖ สภาวะ ได้แก่

วิตกเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ยกสภาวธรรมที่ประกอบกับตนๆ ขึ้นสู่อารมณ์ ได้แก่ การคิดในอารมณ์เป็นลักษณะ มีการกระทำให้จิตกระทบอารมณ์บ่อยๆ เป็นหน้าที่ มีจิตที่นำเข้าไปในอารมณ์เป็นอาการปรากฏ มีอารมณ์หรือมีนามขันธ์ ๓ ที่เหลือเป็นเหตุใกล้

วิจารณ์เจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงในอารมณ์เป็นลักษณะ มีการประกอบสหชาตธรรมไว้ในอารมณ์นั้นเป็นหน้าที่ มีการตามผูกพันจิตไว้ในอารมณ์เป็นอาการปรากฏและมีอารมณ์หรือมีนามขันธ์ ๓ ที่เหลือเป็นเหตุใกล้

อธิโมกข์เจตสิกเป็นธรรมชาติที่ตัดสินใจเด็ดขาดเป็นลักษณะ มีการตั้งมั่นไม่รวนเรในอารมณ์เป็นหน้าที่ มีการตัดสินใจเป็นอาการปรากฏและมีอารมณ์ที่จะต้องตัดสินใจเป็นเหตุใกล้

วิริยเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความพยายามในอารมณ์พร้อมทั้งมีความอดทน ต่อสู้กับ ความลำบากเป็นลักษณะ มีการอดทนธรรมที่เกิดพร้อมกับตนไม่ให้ถอยหลังเป็นหน้าที่ มีการ ไม่ท้อถอยเป็นอาการปรากฏและมีความสดในสังเวควัตถุ ๘ หรือมีวิริยารัมภวัตถุ ๘ เป็นเหตุไกล่

ปีติเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์เป็นลักษณะ มีการทำให้อัมกาย อิ่มใจ หรือทำให้ซาบซ่านทั่วร่างกายเป็นหน้าที่ มีความพอใจเป็นอาการปรากฏและมีนามชั้น ๓ เป็น เหตุไกล่

ฉันทเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ปรารถนาอารมณ์เพื่อกระทำการเป็นลักษณะ มีการ แสวงหาอารมณ์เป็นหน้าที่ มีความปรารถนาอารมณ์เป็นอาการปรากฏ มีอารมณ์เป็นเหตุไกล่

๒) อกุศลเจตสิก ๑๔ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สัพพากุศลสาธารณเจตสิก และปกิณณก- กุศลเจตสิก เพราะเจตสิกจำพวกนี้ประกอบกับอกุศลจิต ๑๒ ได้โดยทั่วไปทั้งหมด ซึ่งประกอบด้วย เจตสิกกลุ่มย่อย ได้แก่ โมจตุกเจตสิก ๔ โลติกเจตสิก ๓ โทจตุกเจตสิก ๔ ถิทุกเจตสิก ๒ วิจิกจนา เจตสิก ๑ คือ

(ก) โมจตุกเจตสิก เพราะเป็นการยกโมหเจตสิกเป็นประธานของกลุ่มย่อยนี้ มี ๔ สภาวะ ได้แก่

โมหเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ปิดบังสภาวะตามความเป็นจริงของอารมณ์ไว้ คือทำให้หลง เป็นลักษณะ มีการปกปิดสภาวะของอารมณ์เป็นหน้าที่ มีการปฏิบัติผิดเป็นอาการปรากฏและมีการ ใส่ใจในอารมณ์โดยไม่แยบคายเป็นเหตุไกล่

อหิริกเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ไม่มีความละอายต่อทุจริตเป็นลักษณะ มีการทำบาปเป็น หน้าที่ มีความพยายามทำบาปเป็นอาการปรากฏและมีความไม่เคารพตนเป็นเหตุไกล่

อนัตตปเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ไม่หวาดกลัวต่อทุจริตเป็นลักษณะ มีการทำบาปเป็น หน้าที่ มีความพยายามทำบาปเป็นอาการปรากฏและมีความไม่เคารพผู้อื่นเป็นเหตุไกล่

อุทรัจจเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ฟุ้งซ่านไม่สงบเป็นลักษณะ มีการรับอารมณ์ไม่มั่นคงเป็น หน้าที่ มีความพล่านไปในอารมณ์เป็นอาการปรากฏและมีการใส่ใจในอารมณ์โดยไม่แยบคายเป็นเหตุ ไกล่

(ข) โลติกเจตสิก เพราะยกโลภเจตสิกเป็นประธานของกลุ่มย่อยนี้ มี ๓ สภาวะ ได้แก่

โลภเจตสิกเป็นธรรมชาติ ที่มีความต้องการยึดติดใจในอารมณ์ ที่เป็นลักษณะ มีการข้อง ติดอยู่กับอารมณ์เป็นหน้าที่ มีความไม่ยอมละเป็นอาการปรากฏ และมีความสำราญในการผูกพันเกี่ยว รััดไว้เป็นเหตุไกล่

ทิฏฐิเจตสิกเป็นธรรมชาติ ที่มีความเห็นผิด ที่หาปัญญาไม่ได้ในอารมณ์ และเป็น ลักษณะมีการถือผิดจากสภาวะธรรมเป็นหน้าที่ มีการยึดถือความเห็นผิดเป็นอาการปรากฏและมีการ ไม่ยอมรับสภาวะที่มีผู้รู้เห็นสภาวะตามความเป็นจริงแล้วนำมาเปิดเผย

มานเจตสิกเป็นธรรมที่มีความทะนงอวดดีถือตัวเป็นลักษณะ มีการ ยกยอ ปอับัน ธรรมที่ประกอบกับตนเป็นหน้าที่ มีความปรารถนาความหวังสูงเหมือนชูธงเป็นอาการปรากฏและมื ความโลภที่ปราศจากทิฏฐิเป็นเหตุไกล่

(ง) โทจตุกเจตสิก ๔ เพราะยกโทสเจตสิกเป็นประธานของกลุ่มย่อย มี ๔ สภาวะ ได้แก่

โทสเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ประทุษร้ายอารมณ์เป็นลักษณะ มีอาการกระสับกระส่าย พลุ่พล่านเป็นหน้าที่ มีการดูร้าย เมาจิตตนและผู้อื่น เป็นอาการปรากฏ มีสิ่งที่ไม่พอใจเป็นเหตุใกล้

อิสสาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ไม่พอใจในสมบัติ หรือคุณค่าความดีงามของผู้อื่น เป็นลักษณะ มีความไม่ยินดีในสมบัติของผู้อื่นเป็นหน้าที่ มีการเบือนหน้าหนีจากสมบัติของผู้อื่น เป็นอาการปรากฏและมีสมบัติของผู้อื่นเป็นเหตุใกล้

มัจฉริยะเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความหวงแหนในสมบัติ หรือคุณค่าความดีงามของตนเป็นลักษณะ มีการไม่ให้สมบัติของตนแก่สาธารณะ (ไม่มีจิตอาสา) เป็นหน้าที่ มีการบูดเบี้ยวหน้า เป็นอาการปรากฏและมีสมบัติของตนเป็นเหตุใกล้

กุกกุจเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความรำคาญใจในทุกจริตที่ได้ทำไปแล้วและในสุจริตที่ยังไม่ได้ทำเป็นลักษณะ มีความเศร้าโศกเนื่องๆ ในกรรมที่ทำไปแล้วและยังไม่ได้ทำเป็นหน้าที่มีความเครียดร้อนใจเป็นอาการปรากฏและมีกุศลกรรมที่ทำแล้ว และกุศลกรรมที่ยังไม่ได้ทำ เป็นเหตุใกล้

(ค) ธิทุกเจตสิก ๒ สภาวะ ได้แก่

ถิ่นเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตใจหดหู่ห่อถอยจากอารมณ์เป็นลักษณะ มีการทำลายความเพียรเป็นหน้าที่ มีการไม่ขะมักเขม้นอุตสาหะเป็นอาการปรากฏและมีการทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายในอารมณ์เป็นเหตุใกล้

มิทธเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกเชื่องซึมท้อแท้จากอารมณ์เป็นลักษณะ มีการสกັดกั้นขวางธรรมที่ประกอบกับตนๆ เป็นหน้าที่ มีความซึมเศร้าท้อแท้โง่งว่งอ่อนแรง เป็นอาการปรากฏและมีการทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายในอารมณ์เป็นเหตุใกล้

(ค) วิวิกิจฉาเจตสิก ๑ สภาวะ ได้แก่

วิวิกิจฉาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความสงสัย ไม่ตกลงใจเชื่อว่ามีจริง คือ วิพากษ์วิจารณ์ในความมีจริงของพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ขรา พยาธิ ขาดิน ขาดินหน้า เป็นลักษณะ มีความหวั่นไหวในอารมณ์เป็นหน้าที่ มีการไม่สามารถตัดสินใจได้เป็นอาการปรากฏ และมีการทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายในอารมณ์เป็นเหตุใกล้

๓) โสภณเจตสิก ๒๕ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า โสภณสาธารณเจตสิก วิรติเจตสิก อัปมัญญาเจตสิก ปัญญินทรีย์เจตสิก เพราะเจตสิกจำพวกนี้ประกอบกับจิตที่มีความสวยงามอันไม่มีโทษเป็นโสภณจิตได้โดยทั่วไปทั้งหมด ซึ่งประกอบด้วยเจตสิกกลุ่มย่อยได้แก่ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ วิรติเจตสิก ๓ อัปมัญญาเจตสิก ๒ ปัญญินทรีย์เจตสิก ๑ คือ

(ก) โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ สภาวะ ได้แก่

ศรัทธาเจตสิกเป็นธรรมชาติ ที่มีความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เช่น ความเชื่อในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เชื่อกฎแห่งกรรมที่มีผลของกรรมเป็นลักษณะ มีการทำให้จิตใจผ่องใสเป็นหน้าที่ ความไม่ขุ่นมัวเป็นอาการปรากฏ และมีสิ่งเหนี่ยวนำที่เป็นความเชื่อคอยเตือนจิตเป็นเหตุใกล้

สติเจตสิกเป็นธรรมชาติ ที่มีความระลึกได้ในอารมณ์อันทำให้จิตเป็นกุศลธรรม เช่น คุณของพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่เป็นลักษณะมีการไม่หลงลืมเป็นหน้าที่ มีการจดจ่อต่ออารมณ์

เป็นอาการปรากฏและมีความจำเริญเป็นเหตุไถ่

หิริเจตสิกเป็นธรรมชาติ ที่มีความเกลียดละอายต่อการงานอันเป็นทุจริตเป็นลักษณะ มีการไม่ทำบาปเป็นหน้าที่ มีการละอายต่อบาปเป็นอาการปรากฏ มีความเคารพตนเองเป็นเหตุไถ่

โอตตปปเจตสิกเป็นธรรมชาติที่สะดุ้งกลัวต่อการงานอันเป็นทุจริตเป็นลักษณะ มีการไม่ทำบาปเป็นหน้าที่ มีการกลัวต่อบาปเป็นอาการปรากฏและมีความเคารพผู้อื่นเป็นเหตุไถ่

อโลภเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ไม่กำหนดยึดติดใจในกามคุณอารมณ์เป็นลักษณะ มีความไม่หวนหวนเป็นหน้าที่ มีการไม่ยึดมั่นในอารมณ์เป็นอาการปรากฏและมีการทำไว้ในใจโดยแยบคายต่ออารมณ์เป็นเหตุไถ่

อโทสะเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ไม่ประทุษร้ายอารมณ์ไม่แค้นเคืองเป็นลักษณะ มีการกำจัดความเร่าร้อนในการอาฆาตมาดร้ายเป็นหน้าที่ มีความเยือกเย็นผ่องใสเป็นอาการปรากฏและมีการทำไว้ในใจโดยแยบคายต่ออารมณ์เป็นเหตุไถ่

ตัดตรมัมมัตตเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตและเจตสิกสม่ำเสมอในกิจการของตนๆ โดยไม่ให้ความยิ่งหย่อนไปกว่ากันเป็นลักษณะ มีการห้ามจิตและเจตสิกไม่ให้ยิ่งหย่อนต่อกันเป็นหน้าที่ มีความฉลาดเป็นกลางโดยเพ่งวางเฉยต่อจิตและเจตสิกเป็นอาการปรากฏและมีการประกอบเข้าด้วยกันได้พอดีของธรรมเป็นเหตุไถ่

กายปัสสัทธิเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความสงบของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานอันเป็นกุศล คือ นามกายที่เป็นกุศลเจตสิกชั้น ๓ ได้แก่ เวทนาเจตสิก สัญญาเจตสิก สังขารเจตสิก ที่ยกมาเป็นคู่กับจิตดังต่อไปนี้จะกล่าวโดยมีลักษณะ หน้าที่ อาการปรากฏ และเหตุไถ่ที่เป็นไป พร้อมๆ กับจิต ดังนี้

จิตตปัสสัทธิเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความสงบของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล ซึ่งเป็นการยกเอากายที่เป็นเจตสิกและจิตขึ้นกล่าวในที่เดียวกันว่า มีการทำกายและจิตให้สงบจากความเร่าร้อนเป็นลักษณะ มีการกำจัดความเร่าร้อนเป็นหน้าที่ มีความเยือกเย็นไม่ดิ้นรนเป็นอาการปรากฏและมีจิตและเจตสิกเป็นเหตุไถ่

กายนุตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความเบาของเจตสิกชั้น ๓

จิตตลหุตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความเบาของจิต มีการบรรเทาความหนักอึ้งหนักใจเป็นลักษณะ มีการกำจัดความหนักอึ้งหนักใจเป็นหน้าที่ มีความโล่งโปร่งใจเป็นอาการปรากฏและมีจิตและเจตสิกเป็นเหตุไถ่

กายนุตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของเจตสิกชั้น ๓

จิตตมุนาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของจิต มีความอ่อนโยนสงบจากความกระด้างเป็นลักษณะ มีการกำจัดความกระด้างของกายและจิตเป็นหน้าที่ มีความไม่อาฆาตเป็นอาการปรากฏและมีจิตและเจตสิกเป็นเหตุไถ่

กายกัมมัญญตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความควรของเจตสิกชั้น ๓

จิตตกัมมัญญตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความควรของจิต มีการทำให้กายและจิตเข้าสู่ภาวะที่สงบควรแก่การงานเป็นลักษณะ มีการกำจัดความไม่ควรแก่การงาน เป็นหน้าที่ที่มีความพร้อมในการทำอารมณ์ให้สมควรแก่การงานของกายและจิตเป็นอาการปรากฏ และมีจิตและเจตสิกเป็นเหตุไถ่

กายปาคุณญตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของเจตสิกชั้น ๓

จิตตปาคุณญตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของจิต มีความไม่อาพาธของกายและจิตเป็นลักษณะ มีการกำจัดความอาพาธเป็นหน้าที่ มีการปราศจากความอึดอาดเหนียวชา โทษเป็นอาการปรากฏและมีจิตและเจตสิกเป็นเหตุไถ่

กายชุกตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของเจตสิกชั้น ๓ จิตตชุกตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของจิต มีความเที่ยงตรงของกายและจิตเป็นลักษณะ มีการกำจัดความลำเอียงเป็นหน้าที่ มีความตรงไปตรงมาเป็นอาการปรากฏ และมีจิตและเจตสิกเป็นเหตุไถ่

(ข) วีรติเจตสิก เพราะมีเจตนาเว้นจากทุจจริตเป็นประธาน มี ๓ สภาวะ ได้แก่

สัมมาวาจาเจตสิกเป็นการกล่าววาจาที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีวะ มีการป้องกันจากวจีทุจริตเป็นลักษณะ มีการเว้นจากมิจฉาวาจาเป็นหน้าที่ มีการละมิจฉาวาจาเป็นอาการปรากฏและมีคุณธรรมเป็นเหตุไถ่

สัมมากัมมันตเจตสิกเป็นการกระทำที่เว้นจากกายทุจริต ๓ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงาน มีการป้องกันจากกายทุจริตเป็นลักษณะ มีการเว้นจากมิจฉากัมมันตเป็นหน้าที่ มีการละมิจฉากัมมันตเป็นอาการปรากฏ และมีคุณธรรมเป็นเหตุไถ่

สัมมาอาชีวะเจตสิกเป็นอาชีวะที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ และกายทุจริต ๓ มีความผ่องแผ้วเป็นลักษณะ มีความเป็นไปแห่งกายและวาจาอันบริสุทธิ์เป็นหน้าที่ มีการละมิจฉาชีวะเป็นอาการปรากฏ และมีคุณธรรมเป็นเหตุไถ่

(ข) อัปมัญญาเจตสิก เพราะเกิดขึ้นโดยอาศัยทุกขิตสัสต์ หรือสุขิตสัสต์ทั่วไปไม่จำกัด มี ๒ สภาวะ ได้แก่

กรุณาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความสงสารต่อทุกขิตสัสต์ คือ ผู้ที่กำลังได้รับความลำบากอยู่ หรือจะได้รับความลำบากในกาลข้างหน้า จึงมีความปรารถนาช่วยเหลือให้ผู้อื่น พ้นทุกข์เป็นลักษณะ มีการกำจัดความทุกข์ของผู้อื่นเป็นหน้าที่ มีความไม่เบียดเบียนเป็นอาการปรากฏและการเห็นสัตว์ผู้ไร้ที่พึ่งที่ถูกความทุกข์ครอบงำเป็นเหตุไถ่

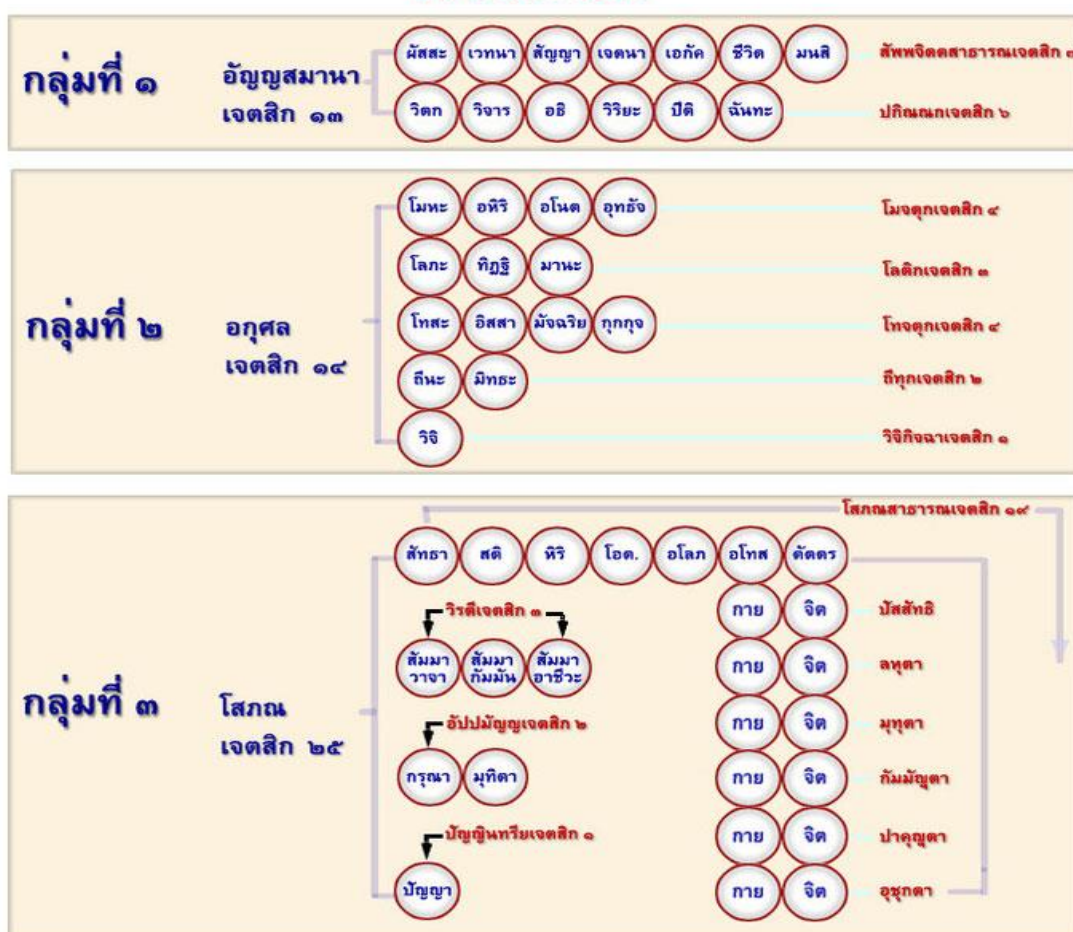
มุทิตาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่มีความยินดีต่อสุขิตสัสต์ คือ ผู้ที่กำลังได้รับความสุข หรือผู้ที่将会ได้รับความสุขในกาลข้างหน้า จึงมีความพลอยยินดีในสมบัติของผู้อื่นเป็นลักษณะ มีความไม่ริษยาเป็นหน้าที่ มีการกำจัดความไม่ยินดีเป็นอาการปรากฏ และมีการเห็นสมบัติของผู้อื่นเป็นเหตุไถ่

(ค) ปัญญินทรีย์เจตสิก เพราะมีหน้าที่ปกครองในการรู้ต่างๆ โดยทั่วไปตามความเป็นจริง ๑ สภาวะ ได้แก่ ปัญญาเจตสิกเป็นธรรมชาติที่รู้สภาพธรรมโดยรอบด้านตามความเป็นจริง มีการรู้แจ้งสภาวะเป็นลักษณะ มีการกำจัดความมืดมนอันปกปิดสภาวะธรรมตามความจริงด้วยโมหะ ยังอริยสัจ ๔ ให้แจ่มแจ้งและประกาศปรมัตถธรรมเป็นหน้าที่ มีความไม่หลง จากความจริงเป็นอาการปรากฏ และมีสมาธิเป็นเหตุไถ่

สรุป เมื่อกล่าวถึงบุคคลผู้มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ซึ่งประกอบด้วยรูปนามขันธห้า ที่เกิดจากการเคยสั่งสมกรรมอันเป็นการกระทำในอดีตมาแล้วนั้น ได้แก่ เจตนาเจตสิกเป็นปัจจัยที่นำสงมาเกิดด้วย โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ ที่เป็นเหตุให้บุคคลนั้นๆ มีจิตที่เป็นบุคลิกภาพแตกต่างกันออกไป ดังนั้น เจตสิกปัจจัยจึงเป็นตัวแปรสำคัญในการปรุงแต่งจิต ไม่ว่าจะเป็น

กาลในอดีต ปัจจุบัน อนาคตก็ตาม ที่มีผลทางกายภาพให้บุคคลแสดงออกทางบุคลิกภาพด้านบวก หรือด้านลบได้ ต่อเมื่อบุคคลผู้นั้นได้รับการฝึก การรับรู้ การกระทบอารมณ์ที่เป็นปัจจัยจรมาสู่ช่อง ทวารทั้งห้าของอายตนะโดยมีการศึกษาเข้าใจ ทราบถึงสภาวะปรมาตมของธรรม และจดจำด้วยสัญญา เจตสิก อีกทั้งมีการปฏิบัติกำหนดจิตด้วยมนสิการเจตสิก อันมีสติเจตสิกทำหน้าที่พร้อมกันอย่าง สม่่าเสมอโดยการกำกับของตัตรมัมชัตตตตเจตสิกเพื่อไม่ให้จิตและเจตสิกยิ่งหย่อนไปกว่ากันแล้ว บุคคลผู้นั้นจึงมีการสร้างภูมิต้านทานอำนาจความแปรปรวนของอารมณ์ที่ดีหรือไม่ดีขึ้นภายในจิตของ ตน แล้วแสดงอาการออกมาให้เห็นได้โดยบุคลิกภาพที่มีจิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหวในอารมณ์ต่อไป

เจตสิก ๕๒

แผนภาพที่ ๒.๔ แสดงสภาวะเจตสิก ๕๒^{๕๔}

ฐานอันเป็นที่ตั้งของจิตและกิจอันเป็นหน้าที่การทำงานของจิต

เบื้องต้นผู้วิจัยพบว่า จิตไม่ได้เกิดขึ้นมาโดยบังเอิญอย่างลอยๆ ด้วยเหตุที่ว่าไม่มีสิ่งใดๆ เกิดขึ้นโดยไม่มีที่มาที่ไป หรือไม่มีสิ่งใดเป็นเหตุเป็นปัจจัยนั้นไม่มีเลย เพราะความสำเร็จของการงาน

^{๕๔} พระอภิธรรม, “เจตสิก ๕๒”, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.thepathofpurity.com/พระอภิธรรม/หล-กส-ตรอน-เตอร์-เน-ตอนที่-๔/>, [๒๑ ส.ค. ๒๕๖๐].

ทางกาย วาจา ใจ จะประสบความสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ก็ล้วนต้องมีอารมณ์มากระทบกับวิญญาน ๖ อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วเกิดการปรุงแต่งด้วยจิตและเจตสิกเป็นส่วนควบคุมให้มีการเคลื่อนไหว เช่น มีการยืน เดิน นั่ง นอน อ่าน เขียน คิดนึกได้ จึงเกิดเป็นทฤษฎีของขบวนการทำงานทางจิต ที่เรียกว่า กิจ และมีสถานที่ตั้งในการทำงานของจิต ที่เรียกว่า ฐาน คือ

๑) ฐานของจิตเป็นสถานที่ตั้งในการทำงานมี ๑๐ ฐาน ได้แก่ ปฏิสันธิฐาน เป็นสถานที่จิตทำงานสืบทอดภพใหม่ ภวังคฐาน เป็นสถานที่จิตทำงานรักษารักษาองค์แห่งภพให้ดำรงอยู่ได้ อาวัชชนฐาน เป็นสถานที่จิตทำงานพิจารณาอารมณ์ที่ปรากฏใหม่ ปัญจวิญญานฐานเป็นสถานที่จิตทำงานการเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสทางผิวหนัง สัมปฏิจฉนฐานเป็นสถานที่จิตทำงานรับ ปัญจารมณ์ สันตริณฐานเป็นสถานที่จิตทำงานไต่สวนปัญจารมณ์ ไวกุฐัพพนฐานเป็นสถานที่จิตทำงานตัดสินปัญจารมณ์ ขวนฐานเป็นสถานที่จิตทำงานเสพอารมณ์ ตทาลัมพนฐานเป็นสถานที่จิตทำงานเหลือจากขวนะ จูติฐานเป็นสถานที่จิตทำงานดับสิ้นไปจากภพเก่า

๒) กิจของจิตมี ๑๔ อย่าง ได้แก่ ปฏิสันธิกิจทำหน้าที่สืบทอดภพใหม่ ภวังคกิจ^{๕๕} ทำหน้าที่รักษารักษาองค์แห่งภพให้ดำรงอยู่ได้ อาวัชชนกิจทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่ปรากฏใหม่ให้ ทัสสนกิจทำหน้าที่เห็น สวณกิจทำหน้าที่ได้ยิน ขายนกิจทำหน้าที่รู้กลิ่น สายณกิจทำหน้าที่รู้รส ผุสนกิจทำหน้าที่รู้สัมผัสทางผิวหนัง สัมปฏิจฉนกิจทำหน้าที่รับปัญจารมณ์ สันตริณกิจทำหน้าที่ไต่สวนปัญจารมณ์ ไวกุฐัพพนกิจทำหน้าที่ตัดสินปัญจารมณ์ ขวนกิจทำหน้าที่เสพอารมณ์ ตทาลัมพนกิจทำหน้าที่รับอารมณ์ที่เหลือจากขวนะ จูติกิจทำหน้าที่ดับสิ้นไปจากภพเก่า

สรุป จิตเมื่อมีอารมณ์มากระทบแล้วถูกเจตสิกทั้งหลายเข้าปรุงแต่ง จิตก็จะมีหน้าที่ทำงานโดยเฉพาะ ๑๔ หน้าที่ ณ สถานที่ตั้งอยู่บนฐาน ๑๐ ฐานด้วยกันอย่างแน่นนอนเท่านั้น อาจกล่าวได้ว่าภวังคกิจ อาวัชชนกิจ ทัสสนกิจ สัมปฏิจฉนกิจ สันตริณกิจ ไวกุฐัพพนกิจ และขวนกิจ เป็นที่เกิดอีก ๗ ขณะ คือ ในวิถีจิตนี้เป็นลำดับไปดังนี้ ภวังคจิตยังกิจอันเป็นองค์แห่งการทำให้เกิด ได้แก่ อุปัตติภพให้สำเร็จขึ้น กิริยามโนธาตุราพึงถึงภวังคจิตนั้นยังอาวัชชนกิจให้สำเร็จเกิดขึ้น ถัดจากกิริยามโนธาตุดับ จักขุวิญญานยังทัสสนกิจให้สำเร็จเกิดขึ้น ถัดจากจักขุวิญญานดับ วิบากมโนธาตุยังสัมปฏิจฉนกิจให้สำเร็จเกิดขึ้นถัดจากวิบากมโนธาตุดับ วิบากมโนวิญญานธาตุยังสันตริณกิจให้สำเร็จเกิดขึ้น ถัดจากวิบากมโนวิญญานธาตุดับ กิริยามโนวิญญานธาตุยังไวกุฐัพพนกิจให้สำเร็จเกิดขึ้น ถัดจากกิริยามโนวิญญานธาตุดับขวนจิตย่อมแล่นไป ๗ ครั้ง^{๕๖}

คุณลักษณะของอารมณ์ (Sense)

ในบรรดาสสิ่งมีชีวิตทั้งหลายนั้น ถ้าไม่มีอารมณ์เป็นที่อาศัยยึดเหนี่ยวแล้ว จิตและเจตสิกก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ อุปมาเปรียบเหมือนคนชราหรือคนทุพพลภาพที่ต้องอาศัยไม้เท้าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวพยุงกายไว้ เพื่อให้ทรงตัวลุกขึ้นเดินไปได้ หรืออาจกล่าวได้ว่า อารมณ์เป็นอาหารของจิตนั้นก็ย่อมได้ เพราะการยกเอาเวทนาเจตสิกขึ้นเป็นประธาน ด้วยอาการแห่งการเสวยต่ออารมณ์เป็นเหตุ เช่น จักขุวิญญานเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุปสาทและรูปารมณ์ ซึ่งเป็นการกระทบกันของธรรมทั้ง ๓

^{๕๕} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑๔๐/๔๓๐.

^{๕๖} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑๔๐/๔๓๐.

อารมณ์กรรมฐานตามแบบของพุทธศาสนามี ๔๐ อย่าง จำแนกเป็นกลุ่มได้ ๗ กลุ่ม ได้แก่ กสิณบัญญัติ ๑๐ อสุภบัญญัติ ๑๐ อนุสติบัญญัติ ๑๐ อัปมัณญา ๔ อรูปฌาน ๔ อาหารแปดประการ ๑ จตุธาตุววัฏฐาน ๑ คือ

๑) กสิณบัญญัติ ๑๐ ได้แก่ ภูตกสิณ ๔ คือ ปฐวีเป็นสีดิน อาโปเป็นสีน้ำ เตโชเป็นสีไฟ วาโยเป็นสีลม วรรณกสิณ ๔ คือ นิลเป็นสีเขียว ปิตเป็นสีเหลือง โลหิตเป็นสีแดง โอทาทเป็นสีขาว และอาโลกเป็นแสงสว่าง ปริจินนาภาสเป็นช่องว่างที่เป็นช่องอากาศ

๒) อสุภบัญญัติ ๑๐ ได้แก่ อุทุมตกะเป็นศพขึ้นอืด วินิลกะเป็นศพ เป็นสีเขียวคล้ำคละสีต่างๆ วิปพพะกะเป็นศพมีน้ำเหลืองไหลเยิ้มตามที่แตกปริ วิจณฑกะเป็นศพขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน วิภยิตกะเป็นศพถูกสัตว์จิกกัดกินแล้ว วิภชิตกะเป็นศพกระจายกระจายมีมือเท้าศีรษะหลุดไปอยู่ข้างๆ หตวิภชิตกะเป็นศพถูกสับเป็นท่อนๆ กระจาย โลหิตกะเป็นศพมีเลือดอาบ หุวกะ เป็นศพมีหนอนคลาคล่ำ อัฏฐิกะเป็นศพเหลือแต่ร่างกระดูกหรือท่อนกระดูก

๓) อนุสติบัญญัติ ๑๐ ได้แก่ พุทธานุสติ เป็นการกำหนดน้อมจิตระลึกถึงพระพุทธเจ้าและพิจารณาคุณของพระองค์ ธัมมานุสติ เป็นการกำหนดน้อมจิตระลึกถึงพระธรรมและพิจารณาคุณของพระธรรม สังฆานุสติ เป็นการกำหนดน้อมจิตระลึกถึงพระสงฆ์และพิจารณาคุณของพระสงฆ์ สติภาวนา ระลึกถึงศีลและพิจารณาศีลของตนที่ได้ปฏิบัติไม่ต่างพร้อยบริสุทธิ์ดีแล้ว จาคานุสติ ระลึกถึงการเสียสละเป็นทานที่ตนได้ทำไปแล้วและพิจารณาเห็นคุณธรรมของสภาวะการหลุดพ้นจากการติดอยู่กับความตระหนี่ที่มีในตน เทวตานุสติ ระลึกถึงเทวดาที่ตนเคยได้รู้ได้ยินมาและพิจารณาเห็นคุณธรรมของเทวดาที่มีอยู่ในตน มรณานุสติ ระลึกถึงความตายซึ่งอาจเกิดขึ้นกับตัวเราได้ตลอดเวลาเป็นธรรมดา และเพื่อพิจารณาให้เกิดความไม่ประมาท กายาคตาสติ ระลึกถึงร่างกายโดยอาการของอวัยวะ ๓๒ และพิจารณากายนี้ให้เห็นถึงสภาวะความไม่สะอาด ไม่งาม น่าเกลียดเพื่อไม่ให้หลงใหลมัวเมาในร่างกาย อานาปานสติ มีสติกำหนดลมหายใจเข้าออก อุปสมานุสติ ระลึกธรรมที่สงบได้แก่พระนิพพาน และพิจารณาคุณของพระนิพพานอันเป็นสภาวะดับกิเลสหายร้อนไร้ทุกข์

๔) อัปมัณญา ๔ ได้แก่ เมตตา เป็นความปรารถนาดีมีไมตรียากให้มนุษย์สัตว์มีความสุข กรุณา เป็นความสงสารอยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ มุทิตา เป็นความยินดีเมื่อผู้อื่นประสบความสำเร็จเจริญงอกงามอยู่ดีมีสุขยิ่งๆ ขึ้นไป อุเบกขา เป็นสภาวะจิตวางที่นิ่งเฉย เที่ยงตรงเป็นกลางไม่เอนเอียงหนักไปทางด้านใดด้านหนึ่งเหมือนตราขี้

๕) อรูปฌาน ๔ ได้แก่ อากาสนัญญายตนะ วิญญานัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ เป็นอารมณ์ฉานละเอียดที่อยู่ในระดับสูง ซึ่งมีการพิจารณาถึงปฏิกาคณิमतที่เกิดขึ้นจากการเพ่งกสิณ ๑๐ อย่าง เช่น ปฐวีกสิณ (ธาตุดิน) ในอย่างใด อย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ จนมองเห็นกสิณนั้นเป็นเพียงช่องว่างในที่สุดแล้วละความสนใจในปฏิกาคณิमतของกสิณนั้น ถือความว่างเป็นสำคัญ

๖) อาหารแปดประการ ๑ ได้แก่ กำหนดหมายความเป็นของปฏิกูลของอาหารและพิจารณาการกินอาหารเพื่อให้ร่างกายนี้ตั้งอยู่ได้พอเพียงความสบายในการเจริญจิตภาวนา ซึ่งไม่ได้กินเพื่อความสวยงามและบำรุงกำลังทางเพศ

๗) จตุธาตุววัฏฐาน ๑ ได้แก่ การกำหนดพิจารณาร่างกายของตนเป็นเพียงสักว่าธาตุ ๔

๒.๑.๓ อารมณ์กับบุคลิกภาพด้านจิตวิทยา

อารมณ์ (Emotions) กับบุคลิกภาพเป็นสภาวะการเปลี่ยนแปลงของร่างกายกับจิตใจ รวมกันเป็นบุคลิกภาพ อันเนื่องมาจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้าต่ออินทรีย์กับการแสดงออก ตอบโต้ที่เป็นไปตามสภาวะการณ อันมีความแตกต่างจากความรู้สึก (Feeling) เพราะความรู้สึกอาจจะแสดงออกมาไม่รุนแรงหรือลดความรุนแรงเลือนจางหายไปได้ แต่ถ้ามีสิ่งเร้ามากระตุ้นต่อจิตจนทำให้เกิดความรู้สึกรุนแรงขึ้น ก็จะแสดงอาการออกผ่านอินทรีย์กลายเป็นปรากฏการณ์ทางอารมณ์ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เช่น ทำให้จังหวะการเต้นของหัวใจแรงเร็วขึ้น การหายใจเข้าออกเร็วถี่ขึ้น ทำให้ปากคอแห้ง ม่านตาหดหรือขยายตัว เกิดอาการขนลุก กล้ามเนื้อตึงเครียดเกร็งชัก กระตุก การเคลื่อนไหวสั่น การบีบตัวของกระเพาะอาหารและลำไส้ผิดปกติไป มีความเปลี่ยนแปลงด้านกระแสไฟฟ้าของผิวหนัง หรือทำให้เกิดส่วนผสมของเคมีในโลหิตเปลี่ยนแปลงจากอาการเกิดน้ำตาลในโลหิตเพิ่มขึ้น ความดันและปริมาตรของโลหิตสูงขึ้น พบเห็นได้จากผลงานการศึกษาของนักจิตวิทยาที่เกี่ยวกับการเกิดอารมณ์ของมนุษย์ที่ส่งผลต่อบุคลิกภาพหลายท่าน เช่น

ดาร์วิน^{๕๗} (Charles Darwin, ๑๘๗๒) ศึกษาพฤติกรรมของบุคลิกภาพนิสัยสัมพันธ์ เช่น ถ้าเกิดอารมณ์โกรธจนถึงระดับต้องต่อสู้กัน เริ่มแสดงอาการแยกเขี้ยวเป็นการบอกให้รู้ว่ากำลังโกรธพร้อมต่อสู้ หรือแสดงริมฝีปากยื่นออกมาเมื่อถ่มสิ่งที่น่ารังเกียจออกจากปาก ซึ่งการแสดงปากยื่นออกมาเป็นการบอกถึงอารมณ์ขยะแขยง หรือบุคลิกภาพการขัดกัน เช่น อาการงอตัวเป็นท่าทางเตรียมต่อสู้ ส่วนอิริยาบถตรงกันข้าม ได้แก่ การนอนหงายเหยียดแข้งเหยียดขาเป็นการแสดงสันถวไมตรี เมื่อเปรียบเทียบกับคนที่มีการแสดงความยินดีมักยื่นมือออกไปเพื่อสัมผัสกัน แต่ถ้าอแขนเข้ามาประชิดตัวเป็นท่าเตรียมส่งหมัดออกไป หรือ บุคลิกภาพทางด้านระบบประสาทที่มีต่อร่างกายแสดงอาการงอแง หรือ บิดเบี้ยวเพราะความเจ็บปวดเป็นปฏิกิริยาโดยตรงของประสาทเครียด ที่แผ่ขยายไปทั่วร่างกายเวลาเกิดอารมณ์เครียด

อารมณ์ที่เกิดจากผลความขัดแย้งของพลังทางเพศ (libido) ซึ่งผลักดันโดยจิตใต้สำนึกที่ขัดแย้งกับจิตสำนึกของฟรอยด์ (Sigmund Freud) หรือคุณธรรมกับการรับรู้ผิดชอบชั่วดีในสังคม เป็นเหตุให้จิตใต้สำนึกต้องพยายามหาทางออกผ่านกลไกป้องกันตนเอง เช่น พฤติกรรมเบี่ยงเบนในการทดแทน (sublimation) ที่เป็นการปรารถนา หรือความต้องการที่ไม่สมหวังที่สามารถทำให้บรรลุได้โดยการชดเชยสิ่งนั้นตามพลังธรรมชาติของจิต (ID) กล่าวคือ ถ้าเล่นกีฬาไม่เก่งก็เปลี่ยนมาเป็นผู้เชียร์กีฬาแทน การสร้างปราสาทนอยชวาลส์ไต้นจากการออกหักของกษัตริย์ลูควิคแห่งแคว้นบาเยิร์น ภาพวาดมาดอนน่า (Madonna) ของลีโอนาโดดา วินชีที่ทดแทนความปรารถนาที่จะพบมารดาที่แยกจากกันตั้งแต่วัยเยาว์ หรือกลไกถดถอย (regression) เป็นกลวิธีป้องกันตนเองจากความผิดหวังในสิ่งที่ต้องการ เช่น การกรีดร้อง กระทั่งทำเต้านไปมาของสาววัยรุ่นเพื่อให้คนอื่นเห็นใจที่คล้ายกับการกระทำในสมัยเด็กๆ ที่เคยใช้วิธีนี้ได้ผลสำเร็จแล้วในอดีต^{๕๘}

^{๕๗} อ้างใน พรพนทิพย์ ศิริวรรณบุษย์, **ทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แอคทิฟ พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๗๗-๗๙.

^{๕๘} อุบลวรรณ ภาวนันท์, **จิตวิทยาการรู้คิด และปัญญา (Cognitive Psychology)**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ไอดีเอส ดิจิตอลพริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๓๖๑.

สรุป อารมณ์ตามหลักทฤษฎีของจิตวิทยาที่น่ายินดี หรือไม่น่ายินดีก็เป็นสิ่งเร้าที่มีผลต่อบุคลิกภาพ และมีความเป็นไปได้ที่สอดคล้องกับหลักกรรมหมวดอภิธรรมของพระไตรปิฎก ต่างกันที่ภาษาที่ใช้เรียกชื่อของคัมภีร์นั้นๆ เท่านั้น เช่น อารมณ์ทางพุทธานุภาพถึงแสง สี เสียง เทียบเท่ากับสิ่งเร้าในจิตวิทยา เรื่องโยนิโสมนสิการเทียบเท่ากับเขาวนอารมณ์ (Emotional Intelligent theory)^{๕๙} เรื่องหทัยวัตถุเทียบเท่ากับศูนย์รวมระบบการรับรู้ที่ประกอบด้วยเส้นประสาท และสมองของร่างกายของดาร์วิน เรื่องจิตเทียบเท่ากับจิตใต้สำนึกของ فروยด์ เรื่องกายกรรม วชิกรรม มโนกรรมเทียบเท่ากับบุคลิกภาพของจุง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้สังเคราะห์เข้าตามแนวคิดหลักพุทธจิตบุคลิกภาพและทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพเพื่อใช้เป็นข้อมูลในงานวิจัยลำดับต่อไป

๒.๑.๔ ลักษณะของจิต

จิต หรือ จริยา^{๖๐} เป็นการดำเนินชีวิตด้วยความพละนิวาสของบุคคลที่มีแนวโน้มไปในทางกุศลธรรม หรืออกุศลธรรมอยู่บ่อยครั้งที่สำคัญหนักไปทางนามธรรม เช่น รากจิตบุคคลเป็นผู้หนักไปทางความยินดีติดใจในรสแห่งกามคุณห้า โทสจิตบุคคลเป็นผู้หนักไปทางความมีระเบียบเรียบร้อย งดงาม แม้การปรุงอาหารก็ประกอบด้วยของดีอันประณีตและทำสุดฝีมือ แต่ถ้าไม่ได้ตั้งใจมักโกรธ ฉุนเฉียว โมหจิตบุคคลเป็นผู้หนักไปทางลุ่มหลงจมปลักขาดสติในการแยกแยะอารมณ์ต่างๆ สัทธาจิต บุคคลเป็นผู้หนักไปทางเชื่อฟังความและทำตามผู้อื่นง่ายตายไม่มีความระแวงสงสัย พุทธิจิตบุคคลเป็นญาณจิตได้ด้วย^{๖๑} ซึ่งเป็นผู้หนักไปทางด้านการพิจารณาวิเคราะห์ละเอียดลออ รอบด้าน วิตกจิตบุคคล เป็นผู้หนักไปทางด้านความคิดที่มากมายหลายเรื่องหาข้อยุติไม่ได้ง่ายๆ สำหรับจิตทั้ง ๖ อย่างนี้ เป็นการแสดงโดยสังเขป แต่ถ้าพิจารณาตามหลักการรับรู้สีกของบุคคลปัจจุบันจะเห็นได้ว่า บุคคลหนึ่งมีจิตนิสัยผสมผสานหลายลักษณะแตกต่างกันออกไป^{๖๒} จึงต้องแสดงอย่างพิสดารซึ่งมี ๖๓ จิต แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ สุทธจิตและมีสสกจิต คือ

๑) สุทธจิต เป็นจิตจำพวกที่มีสภาวะอกุศล ๗ แบ่งแยกออกจากสภาวะกุศล ๗ ไม่ปะปนกันมี ๑๔ จิต ได้แก่ รากจิต โทสจิต โมหจิต รากโทสจิต รากโมหจิต โทสโมหจิต รากโทสโมหจิต และศรัทธาจิต พุทธิจิต วิตกจิต ศรัทธาพุทธิจิต ศรัทธาวิตกจิต พุทธิวิตกจิต ศรัทธาพุทธิวิตกจิต

๒) มีสสกจิต เป็นจิตที่มีทั้งสภาวะอกุศลและกุศลเกิดปะปนกันมี ๔๙ จิต จำแนกออกเป็น เอกมูล ทวิมูล และติมูล

เอกมูลจิตมี ๒๑ จิต ได้แก่ รากมูลมี ๗ จิต เช่น รากศรัทธาจิต รากพุทธิจิต รากวิตกจิต รากศรัทธาพุทธิจิต รากศรัทธาวิตกจิต รากพุทธิวิตกจิต รากศรัทธาพุทธิวิตกจิต โทสมูล มี ๗ จิต เช่น โทสศรัทธาจิต โทสพุทธิจิต โทสวิตกจิต โทสศรัทธาพุทธิจิต โทสศรัทธาวิตกจิต โทสพุทธิวิตกจิต โทสศรัทธาพุทธิวิตกจิต โมหมูลมี ๗ จิต เช่น โมหศรัทธาจิต

^{๕๙} พรพนทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, **ทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท แอคทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้าที่ ๘๒-๘๓.

^{๖๐} ชู.จ. (ไทย) ๓๐/๘/๖๕.

^{๖๑} ชู.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐.

^{๖๒} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยวงษ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๖๗.

โมหพุทธิจริต โมหวิตกจริต โมหศรัทธาพุทธิจริต โมหศรัทธาวิตกจริต โมหพุทธิวิตกจริต โมหศรัทธาพุทธิวิตกจริต

๑) ทวิมูลจริตมี ๒๑ จริต ได้แก่ รากโทสมูลมี ๗ จริต เช่น รากโทสศรัทธาจริต รากโทสพุทธิจริต รากโทสวิตกจริต รากโทสศรัทธาพุทธิจริต รากโทสศรัทธาวิตกจริต รากโทสพุทธิวิตกจริต รากโทสศรัทธาพุทธิวิตกจริต รากโมหมูลมี ๗ จริต เช่น รากโมหศรัทธาจริต รากโมหพุทธิจริต รากโมหวิตกจริต รากโมหศรัทธาพุทธิจริต รากโมหศรัทธาวิตกจริต รากโมหพุทธิวิตกจริต รากโมหศรัทธาพุทธิวิตกจริต โทสมูลมี ๗ จริต เช่น โทสโมหศรัทธาจริต โทสโมหพุทธิจริต โทสโมหวิตกจริต โทสโมหศรัทธาพุทธิจริต โทสโมหศรัทธาวิตกจริต โทสโมหพุทธิวิตกจริต โทสโมหศรัทธาพุทธิวิตกจริต

๒) ตมูลจริตมี ๗ จริต ได้แก่ รากโทสมูลมี ๗ จริต เช่น รากโทสโมหศรัทธาจริต รากโทสโมหพุทธิจริต รากโทสโมหวิตกจริต รากโทสโมหศรัทธาพุทธิจริต รากโทสโมหศรัทธาวิตกจริต รากโทสโมหพุทธิวิตกจริต รากโทสโมหศรัทธาพุทธิวิตกจริต^{๖๓}

สำหรับในคัมภีร์อภิธัมมมาตาร ท่านได้แสดงจริตไว้โดยพิสดารมี ๖๔ จริต และเพื่อให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงได้นำรายละเอียดของจริต ๖๔ มาแสดงในรูปแบบของตารางที่ ๔ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๒ แสดงจริต ๖๔ จริต รากาติติกจริต ๗ (กลุ่มธรรม ๓ อย่าง รากะ โทสะ โมหะ)^{๖๔}

๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๑
รากะ	โทสะ	โมหะ	รากโทสะ	รากโมหะ	โทสโมหะ	รากโทสโมหะ	
สัทธาติติกจริต ๗ (กลุ่มธรรม ๓ อย่าง ศรัทธา พุทธิ วิตก)							
ศรัทธา	พุทธิ	วิตก	ศรัทธาพุทธิ	ศรัทธาวิตก	พุทธิวิตก	ศรัทธาพุทธิวิตก	๒
แสดงจริต ๖๔ มีสกจริตผสมที่มีรากะเป็นเอกมูล ๗							
รากะ ศรัทธา	รากะ พุทธิ	รากะ วิตก	รากะ ศรัทธา พุทธิ	รากะ ศรัทธา วิตก	รากะ พุทธิ วิตก	รากะ ศรัทธา พุทธิ วิตก	๓
จริต มีสกจริตผสมที่มีโทสะเป็นเอกมูล ๗							
โทสะ ศรัทธา	โทสะ พุทธิ	โทสะ วิตก	โทสะ ศรัทธา พุทธิ	โทสะ ศรัทธา วิตก	โทสะ พุทธิ วิตก	โทสะ ศรัทธา พุทธิ วิตก	๔

^{๖๓} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยา, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานทิปนี**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ทิพยวิสุทธี, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๖๔} พระพุทธทศตเถระ วจนา, พระอัมมานันตมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวังค์ แปลและอธิบาย, **อภิธัมมมาตาร**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๑๕.

มิสสกจรีตผสมที่มีโมหะเป็นเอกมูล ๗							
โมหะ ศรัทธา	โมหะ พุทธิ	โมหะ วิตก	โมหะ ศรัทธา พุทธิ	โมหะ ศรัทธา วิตก	โมหะ พุทธิ วิตก	โมหะ ศรัทธา พุทธิ วิตก	๕
มิสสกจรีตผสมที่มีราคโทสะเป็นทวีมูล ๗							
ราคโทสะ ศรัทธา	ราคโทสะ พุทธิ	ราคโทสะ วิตก	ราคโทสะ ศรัทธา พุทธิ	ราคโทสะ ศรัทธา วิตก	ราคโทสะ พุทธิ วิตก	ราคโทสะ ศรัทธา พุทธิ วิตก	๖
มิสสกจรีตผสมที่มีโทสโมหะเป็นทวีมูล ๗ (ต่อ)							
โทสโมหะ ศรัทธา	โทสโมหะ พุทธิ	โทสโมหะ วิตก	โทสโมหะ ศรัทธา พุทธิ	โทสโมหะ ศรัทธา วิตก	โทสโมหะ พุทธิ วิตก	โทสโมหะ ศรัทธา พุทธิ วิตก	๗
มิสสกจรีตผสมที่มีโมหราคะเป็นทวีมูล ๗							
โมหราคะ ศรัทธา	โมหราคะ พุทธิ	โมหราคะ วิตก	โมหราคะ ศรัทธา พุทธิ	โมหราคะ ศรัทธา วิตก	โมหราคะ พุทธิ วิตก	โมหราคะ ศรัทธา พุทธิ วิตก	๘
แสดงจรีต ๖๔ จรีต มิสสกจรีตผสมที่มีราคเป็นติมูล ๗							
ราค โทสโมห	ราคโทสโมห	ราคโทสโมห วิตก	ราคโทสโมห ศรัทธา พุทธิ	ราคโทสโมห ศรัทธา วิตก	ราคโทสโมห พุทธิ วิตก	ราคโทสโมห ศรัทธา พุทธิ วิตก	๙
ทฤษฎีจรีต ๑					รวม ๗ * ๙+๑ = ๖๔ จรีต		

๒.๑.๕ ความสัมพันธ์ของจิตตูปาทที่มีผลต่อบุคลิกภาพ

บุคลิกภาพของแต่ละบุคคลที่แสดงออกมาเป็นอาการเคลื่อนไหวมีการยืน เดิน นั่ง นอนได้นั้น เกิดจากอำนาจของจิตที่ถูกปรุงแต่งด้วยเจตสิกทั้งหลาย ที่ทำบุคลิกภาพของบุคคลปรากฏเป็นผู้ประกอบด้วยอกุศลจิตตูปาท ๑๒ และกุศลจิตตูปาท ๘ คือ

ผู้ที่มีจิตหนักไปทางอกุศลจิตตูปาทที่ประกอบด้วยโลภเจตสิก ซึ่งนอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน มักแสดงออกทางด้านบุคลิกภาพในความอยากได้ต่ออิฏฐารมณ์ ที่เป็นอารมณ์อันน่ายินดีอย่างไม่รู้จักเพียงพอ แบ่งตามลักษณะอาการได้ ๘ ชนิด คือ

๑) โสมนสฺสสหคํ ทิฏฐิตตสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยความเห็นผิด โดยไม่มีการชักชวน หรือ เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูงด้วยกาย เช่น จูงมือไป กวักมือ มือ พักหน้า ขยิบตา ทำท่าทาง ไม่มีการชักนำด้วยวาจา เช่น พูดเกลี้ยกล่อม ยกย่อง ยุยง กระทบทกระเทียบ แดกดัน ไม่มีการชี้แนะทางด้านความคิดด้วยเรื่องสนุก สนานเพลิดเพลิน เป็นผู้มีจิตที่ประกอบด้วยความเห็นผิดอยู่แล้ว จึงขอคบหากับผู้ที่มีความเห็นผิดว่า บาปบุญไม่มี ผลแห่งการทำบาปบุญไม่มี นรกสวรรค์ก็ไม่มี และมีจิตที่อัมเอบใจเป็นลักษณะชอบแต่อาภรณ์ที่ดีๆ แต่ไม่มีความสุขุมคัมภีรภาพ มีความคิดตันเป็นปกติ ดังนั้น ในขณะที่จิตเกิดความอัมเอบใจอยู่นั้น จะไม่เกิดกับผู้ที่ประสพกับความสูญเสียญาติ สูญเสียทรัพย์สมบัติ สูญเสียด้วยโรคภัยเบียดเบียน สูญเสียด้วยการประพฤติดศีลธรรม มักเป็นผู้ไม่ชอบศึกษาพิจารณาธรรมโดยแยบคายเพื่อให้ออกจากกามคุณ จึงเป็นผู้มีบุคลิกภาพในอาภรณ์ที่ไม่อ่อนไหว จึงจัดอยู่ในกลุ่มราคะจริต

๒) โสมนสฺสสหคํ ทิฏฐิตตสมปยุตตํ สสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยความเห็นผิด โดยมีการชักชวน หรือ เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักจูงด้วยกาย เช่น จูงมือไป กวักมือ ชี้มือ พักหน้า ขยิบตา ทำท่าทาง มีการชักนำด้วยวาจา เช่น พูดเกลี้ยกล่อม ยกย่อง ยุยง กระทบทกระเทียบ แดกดัน มีการชี้แนะทางด้านความคิดด้วยเรื่องสนุกสนานเพลิดเพลิน เป็นผู้มีจิตที่ประกอบด้วยความเห็นผิดอยู่แล้ว จึงขอคบหากับผู้ที่มีความเห็นผิดว่า บาปบุญไม่มี ผลแห่งการทำบาปบุญไม่มี นรกสวรรค์ก็ไม่มี และมีจิตที่อัมเอบใจเป็นลักษณะชอบแต่อาภรณ์ที่ดีๆ แต่ไม่มีความสุขุมคัมภีรภาพ มีความคิดตันเป็นปกติ ดังนั้น ในขณะที่จิตเกิดความอัมเอบใจอยู่นั้น จะไม่เกิดกับผู้ที่ประสพกับความสูญเสียญาติ สูญเสียทรัพย์สมบัติ สูญเสียด้วยโรคภัยเบียดเบียน สูญเสียด้วยการประพฤติดศีลธรรม มักเป็นผู้ไม่ชอบศึกษาพิจารณาธรรมโดยแยบคายเพื่อให้ออกจากกามคุณ จึงเป็นผู้มีบุคลิกภาพในอาภรณ์ที่อ่อนไหว จึงจัดอยู่ในกลุ่มราคะจริต

๓) โสมนสฺสสหคํ ทิฏฐิตตวิปยุตตํ อสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิดโดยไม่มีการชักชวน หรือเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูงด้วยกาย ไม่มีการชักนำด้วยวาจา ไม่มีการชี้แนะทางด้านความคิด แต่จิตมีแนวโน้มไปทางความคิดถูกคิดชอบอยู่บ้าง เพราะเป็นจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด และไม่ขอคบหากับผู้ที่มีความเห็นผิดว่าบาปบุญไม่มี และมีจิตที่อัมเอบใจเป็นลักษณะชอบแต่อาภรณ์ที่ดีๆ แต่ไม่มีความสุขุมคัมภีรภาพ อันมีความคิดตันเป็นปกติ ดังนั้น ในขณะที่จิตเกิดความอัมเอบใจอยู่นั้น จะไม่เกิดกับผู้ที่ประสพกับความสูญเสีย ๕ ประการ ดังกล่าวมาแล้ว มักเป็นผู้มีความคิดถูกคิดชอบมุ่งหน้าเข้าหาพระสัทธรรมโดยการพิจารณาธรรมอย่างแยบคาย มีแนวคิดเพื่อออกจากกามคุณ จึงเป็นผู้มีความเชื่อมั่นในตัวเองสูง จึงจัดอยู่ในกลุ่มราคะจริต

๔) โสมนสฺสสหคํ ทิฏฐิตตวิปยุตตํ สสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด โดยมีการชักชวน หรือ เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักจูงด้วยกาย มีการชักนำด้วยวาจา ไม่มีการชี้แนะทางด้านความคิด แต่จิตมีแนวโน้มไปทางความคิดถูกคิดชอบบ้าง เพราะเป็นจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด และไม่ขอคบหากับผู้ที่มีความเห็นผิดว่า บาปบุญไม่มีและมีจิตที่อัมเอบใจเป็นลักษณะชอบแต่อาภรณ์ที่ดีๆ แต่ไม่มีความสุขุมคัมภีรภาพ มีความคิดตันเป็นปกติ ดังนั้น ในขณะที่จิตเกิดความอัมเอบใจอยู่นั้น จะไม่เกิดกับผู้ที่ประสพกับความสูญเสีย ๕ ประการ ดังที่กล่าวมาแล้ว มักเป็นผู้มีความคิดถูกคิดชอบมุ่งหน้าเข้าหาพระสัทธรรมโดยการพิจารณาธรรมอย่างแยบคาย มีแนวคิดเพื่อออกจากกามคุณ จึงเป็นผู้มีบุคลิกภาพไม่เชื่อมั่นในตัวเอง จึงจัดอยู่ในกลุ่มราคะจริต

๕) อุปเพกขาสหคตํ ทิฏฐิคติสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมความเฉยๆ ประกอบด้วย ความเห็นผิด โดยไม่มีการชักชวน หรือเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูงด้วยกาย ไม่มีการชักนำด้วย วาจา ไม่มีการชี้นำทางด้านความคิด เป็นผู้มิมีนิสัยเจียบขริมีจิตใจเข้มแข็ง และมีจิตที่ประกอบด้วย ความเห็นผิดอยู่แล้ว จึงขอคบหากับผู้ที่มีความเห็นผิดว่า บาปบุญไม่มีและเป็นจิตที่เกิดพร้อมกับ ความยินดีเล็กน้อย หรือไม่ยินดียินร้ายวางเฉยอยู่เป็นลักษณะของการประสบกับอารมณ์ที่ปานกลาง แต่มีความสุขคัมภีรภาพ มีความลึกซึ้งเป็นปกติ สามารถเห็นผลของการทำงานที่ละเอียดอย่าง ชำนาญการ ดังนั้น ในขณะที่จิตเกิดจากความไม่ยินดียินร้ายวางเฉยอยู่นั้น จะไม่เกิดกับผู้ที่ประสบกับความ สูญเสีย ๕ ประการ ดังที่กล่าวมาแล้ว มักเป็นผู้ไม่ชอบศึกษาพิจารณาธรรมโดยแยบคายเพื่อให้ออกจากกามคุณ จึงเป็นผู้มีบุคลิกภาพในอารมณ์ที่มีความอดทนสูงต่อความเย็นและร้อน จึงจัดอยู่ในกลุ่ม รากจรีต

๖) อุปเพกขาสหคตํ ทิฏฐิคติสมปยุตตํ สสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมความเฉยๆ ประกอบด้วย ความเห็นผิด โดยมีการชักชวน หรือเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักจูงด้วยกาย มีการชักนำด้วยวาจา มีการชี้นำทางด้านความคิด เป็นผู้มิมีนิสัยเจียบขริมีจิตใจไม่หนักแน่น และมีจิตที่ประกอบ ด้วย ความเห็นผิดอยู่แล้ว จึงขอคบหากับผู้ที่มีความเห็นผิดว่า บาปบุญไม่มี และเป็นจิตที่เกิดพร้อมกับ ความยินดีเล็กน้อย หรือไม่ยินดียินร้ายวางเฉยอยู่เป็นลักษณะของการประสบกับอารมณ์ที่ปานกลาง แต่มีความสุขคัมภีรภาพ มีความลึกซึ้งเป็นปกติสามารถเห็นผลของการทำงานที่ละเอียดอย่างชำนาญ การ ดังนั้น ในขณะที่จิตเกิดจากความไม่ยินดียินร้ายวางเฉยอยู่นั้น จะไม่เกิดกับผู้ที่ประสบกับความสูญเสีย ๕ ประการ ดังที่กล่าวมาแล้ว มักเป็นผู้ไม่ชอบศึกษาพิจารณาธรรมโดยแยบคายเพื่อให้ออกจากกามคุณ จึงเป็นผู้มีบุคลิกภาพในอารมณ์ที่มีความอดทนบ้างต่อความเย็นและร้อน จึงจัดอยู่ในกลุ่มรากจรีต

๗) อุปเพกขาสหคตํ ทิฏฐิคติวิปยุตตํ อสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วย ความ เห็นผิด โดยไม่มีการชักชวน หรือเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูงด้วยกาย ไม่มีการชักนำ ด้วยวาจา ไม่มีการชี้นำทางด้านความคิด เป็นผู้มิมีนิสัยเจียบขริมีจิตใจเข้มแข็ง แต่จิตมีแนวโน้มไปทาง ความคิดถูกคิดชอบอยู่บ้าง เพราะเป็นจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิดอยู่แล้ว และไม่ขอคบหากับ ผู้ที่มีความเห็นผิดว่า บาปบุญไม่มี และเป็นจิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีเล็กน้อย หรือ ไม่ยินดียินร้าย วางเฉยอยู่เป็นลักษณะของการประสบกับอารมณ์ที่ปานกลาง แต่มีความสุขคัมภีรภาพ มีความลึกซึ้ง เป็นปกติ สามารถเห็นผลของการทำงานที่ละเอียดอย่างชำนาญการได้ ดังนั้น ในขณะที่จิตเกิดจากความไม่ ยินดียินร้ายวางเฉยอยู่นั้น จะไม่เกิดกับผู้ที่ประสบกับความสูญเสีย ๕ ประการ ดังที่กล่าวมาแล้ว มักเป็นผู้ชอบศึกษาพิจารณาธรรมโดยแยบคายเพื่อให้ออกจากกามคุณ จึงเป็นผู้มีบุคลิกภาพใน อารมณ์ที่มีความอดทนสูงต่อความเย็นและร้อน จึงจัดอยู่ในกลุ่มรากจรีต

๘) อุปเพกขาสหคตํ ทิฏฐิคติวิปยุตตํ สสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วย ความเห็นผิด โดยมีการชักชวน หรือ เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักจูงด้วยกาย มีการ ชักนำด้วย วาจา มีการชี้นำทาง ด้านความคิด เป็นผู้มิมีนิสัยเจียบขริมีจิตใจไม่หนักแน่น แต่จิตมีแนวโน้มไปทาง ความคิดถูกคิดชอบอยู่เสมอ เพราะเป็นจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิดอยู่แล้ว จึงไม่ขอคบหากับผู้ ที่มีความ เห็นผิดว่า บาปบุญไม่มี และเป็นจิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีเล็กน้อย หรือไม่ยินดียินร้าย วางเฉยอยู่เป็นลักษณะของการประสบกับอารมณ์ที่ปานกลาง แต่มีความสุขคัมภีรภาพ มีความลึกซึ้ง เป็นปกติ สามารถเห็นผลของการทำงานที่ละเอียดอย่างชำนาญการได้บ้าง ดังนั้น ในขณะที่จิตเกิด

ความไม่ยินดียินร้ายวางเฉยอยู่นั้น จะไม่เกิดกับผู้ที่ประสบกับความสูญเสีย ๕ ประการ ดังที่กล่าวมาแล้ว มักเป็นผู้ศึกษาพิจารณาธรรมโดยแยบคายเพื่อให้ออกจากกามคุณ จึงเป็นผู้มีบุคลิกภาพในอารมณ์ที่มีความอดทนบ้างต่อความเย็นและร้อน จึงจัดอยู่ในกลุ่มราคะจริต

ผู้ที่มีอุปนิสัยหันไปทางโทสเจตสิกซึ่งนอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน มักแสดงออกมาทางด้านบุคลิกภาพในความอยากได้ต่ออนิฏฐารมณ์ ที่เป็นอารมณ์อันไม่น่ายินดีพอใจ ชัดเคืองใจต่ออารมณ์ทั้งหลาย จัดแบ่งตามลักษณะอาการได้ ๒ ชนิด คือ

๑) โทมนสสสหคตฺ ปฏิสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ โดยไม่มีการชักชวน หรือเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักจูงด้วยกาย ไม่มีการชักนำด้วยวาจา ไม่มีการขึ้นทางด้านความคิด เป็นผู้มัวอ้อยาคัยเป็นคนมักโกรธเป็นเจ้าเรือนและมักแสดงความไม่พอใจในอารมณ์นั้นออกมา เช่น ความไม่พอใจ เสียใจ กลุ้มใจ รำคาญใจ หงุดหงิด โกรธ เกลียดกลัว ประทุษร้าย ทำลาย เพราะเป็นจิตที่ประกอบด้วยนิสสัยโทสะ มักได้ประสบกับอารมณ์ที่ไม่ดีมีการศึกษาน้อย มีความคิดไม่สุขุมแบบฝั่งลึกกว่าเขาได้ทำ กำลังทำ จักทำความเสื่อมเสียแก่เรา หรือเขาได้ทำ กำลังทำ จักทำ ความเสื่อมเสียแก่ผู้ที่เรารักเราชอบ หรือเขาได้ทำ กำลังทำจักทำคุณทำประโยชน์แก่ผู้ที่เราเกลียดเราชัง แม้ความอาฆาตเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร เช่น ความโกรธที่เกิดขึ้นเมื่อสะดุดตอไม้ หรือเหยียบหนาม มักเกิดพร้อมด้วยความเสียใจที่เป็นโทมนัสเวทนาเจตสิกมีลักษณะเสวยอารมณ์ที่ไม่ดี และมีปฏิฆะเป็นโทสเจตสิกที่มีลักษณะดุร้าย หยาบคายเกิดร่วมด้วยเสมอ จึงจัดอยู่ในกลุ่มโทสจริต

๒) โทมนสสสหคตฺ ปฏิสมปยุตตํ สสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ โดยมีการชักชวน หรือเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักจูงด้วยกาย มีการ ชักนำด้วยวาจา มีการขึ้นทางด้านความคิด เป็นผู้มัวอ้อยาคัยเป็นคนมักโกรธเป็นเจ้าเรือนและมักแสดงความไม่พอใจในอารมณ์นั้นออกมา และมีปฏิฆะเป็นโทสเจตสิก มีลักษณะดุร้าย หยาบคายเกิดร่วมด้วยเสมอ จึงจัดอยู่ในกลุ่มโทสจริต

ผู้ที่มีอุปนิสัยหันไปทางโมหเจตสิก ซึ่งนอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน มักแสดงออกมาทางด้านบุคลิกภาพในความหลง ความมกมาย ความไม่รู้เหตุผลต้นปลาย จัดแบ่งตามลักษณะอาการได้ ๒ ชนิด คือ

๑) อุเปกฺขาสหคตฺ วิจิกิฉณสมปยุตตํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความสงสัย หรือเป็นจิตที่ไม่มีหเจตสิกเป็นตัวนำของอวิชชาและเป็นรากเหง้าแห่งบาปอกุศลทั้งหมด ซึ่งเป็นมูลเหตุให้หลงอยู่ในความไม่รู้ เพราะเกิดจากอาการที่อโยนิโสมนสิการ ได้แก่ การพิจารณาไม่แยบคาย พิจารณาไม่ละเอียดลึกซึ้งให้ถึงสภาพแห่งอารมณ์นั้นๆ ประกอบ ด้วยความสงสัยลังเลไม่แน่ใจ ไม่สามารถตัดสินใจลงไปได้ เช่น สงสัยในพระพุทธรูป เห็นว่าไม่มีตัวจริง เป็นเพียงบุคคลที่สมมติขึ้นมาเอง สงสัยในพระธรรมว่า มัคค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ มีจริงหรือ และพระธรรมนั้น นำให้ออกจากทุกข์ได้จริงหรือ สงสัยในพระสงฆ์ ว่าสงฆ์ที่ตั้งอยู่ในมัคค ๔ ผล ๔ มีจริงหรือ สงฆ์ที่ปฏิบัติดีมีจริงหรือ ผลแห่งทานที่ถวายแก่สงฆ์มีจริงหรือ สงสัยในสิกขา ๓ (ศีล สมาธิ ปัญญา) ว่ามีจริงหรือ ผลานิสงส์แห่งการศึกษาปฏิบัติในสิกขา ๓ มีจริงหรือ สงสัยในขันธ อายตนะ ธาตุ ที่เป็นส่วนอดีตมีจริงหรือ คือสงสัยว่าชาติก่อนมีจริงหรือ (อเหตุกทัญญู) สงสัยในขันธ อายตนะ ธาตุ ที่เป็นส่วนอนาคตมีจริงหรือ

คือสงสัยว่าชาติหน้ามีจริงหรือ (อุจเฉททิฏฐิ) สงสัยในขันธ आयตนะ ธาตุ ที่เป็นส่วนอดีตและอนาคต นั้นว่ามีจริงหรือ คือสงสัยทั้งชาตินี้และชาติหน้ามีจริงหรือ (อกรียทิฏฐิ) สงสัยในปัจจุสมุปบาทธรรม คือ ธรรมที่เป็นเหตุเป็นผลอาศัยกันเกิดขึ้น ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสายเลยนั้น มีจริงหรือ (อตฺตาทิฏฐิ) แต่ความสงสัยอย่างอื่นที่นอกจากสงสัยในธรรม ๘ ประการที่กล่าวมาแล้วนี้ เช่น สงสัยในเรื่องสมมติ เรื่องบัญญัติ เรียกว่า ปฏิจฺจกวีจิกิจจา ไม่เป็นกิเลส แต่เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เพราะความไม่รู้ จึงจัดอยู่ในกลุ่มโมหจิต

๒) อุปกาสสหคตฺ อุทฺทจฺสมปยุตฺตํ จิตฺตํ เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน หรือเป็นจิตที่มีโมหเจตสิกเป็นตัวนำของอริชาและเป็นรากเหง้าแห่งบาปอกุศลทั้งหมด ซึ่งเป็นมูลเหตุให้หลงอยู่ในความไม่รู้ เพราะเกิดจากอาการที่อโยนิโสมนสิการ ได้แก่ การพิจารณาไม่แยบคาย พิจารณาไม่ละเอียดลึกซึ้งให้ถึงสภาพแห่งอารมณ์นั้นๆ ประกอบ ด้วยความฟุ้งซ่านในความหมายว่า จิตนั้นคิดฟุ้งซ่านไป เลื่อนลอยไปในอารมณ์ต่างๆ ไม่สงบหรือไม่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว คิดมากมายไปหลากหลาย และที่คิดนั้นก็คิดเฉยๆ คิดไปเรื่อยๆ ไม่มีจุดหมายอย่างจริงจัง แต่เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ เพราะความไม่รู้ จึงจัดอยู่ในกลุ่ม โมหจิต

ข้อสังเกต โมหมูลจิตทั้ง ๒ ลักษณะนี้ แม้เป็นจิตที่คิดสงสัยลังเลไม่แน่ใจ เป็นจิตที่ฟุ้งซ่าน แต่เป็นจิตที่เว้นจากความกำหนัด เว้นจากความขัดเคือง ซึ่งปราศจากความเข้มแข็งและขาดความอดสาหะในกิจการงานใดๆ จึงไม่มีความแตกต่างจากอสังขาริก คือ สงสัยเอง ฟุ้งซ่านเอง และไม่มีทิฏฐิ ความเห็นผิด หรือ ปฏิฆะ ความโกรธแต่อย่างใดอย่างหนึ่งประกอบด้วยเลย

มหากุศลจิตเป็นจิตฝ่ายกุศลที่มีเหตุให้เกิด ได้แก่ โยนิโสมนสิการที่เป็นไปตามอาการพิจารณาโดยแยบคายในสภาพแห่งความเป็นจริงของอารมณ์นั้นๆ ที่เกิดจากเคยทำบุญไว้แต่ปางก่อน อยู่ในประเทศที่สมควรที่มีสัตบุรุษอาศัยอยู่ เข้าไปคบหาสมาคมฟังธรรมท่านและตั้งตนไว้ชอบด้วยการทานมัย สีสัมมัย ภวานามัย อปายนัมมัย (ประพุดต่ออ่อนนุ่มต่อผู้ใหญ่ ชาดูดี ้วยดูดี และคุณดูดี) เวยยาวัจจัมมัย (การชวนชวยกิจการที่เกี่ยวข้องกับปริยัติและปฏิบัติ) ปัตติทานมัย (การแบ่งส่วนบุญให้แก่ผู้อื่น ตลอดจนสรรพสัตว์) ปัตตานุโมทนามัย (การอนุโมทนาส่วนบุญของผู้อื่น ที่มีผู้อุทิศให้) ัมมัสสนมัย (ตั้งใจสดับรับฟังพระธรรมเทศนา) ัมมเทสนมัย (การแสดงธรรมแก่ผู้ที่ประสงค์ฟังธรรม) ทิฏฐุชุกัมม (การทำความเห็นให้ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง) จึงเรียกว่ามหากุศลจิต เพราะเป็นกุศลจิตที่กว้างขวางมากมายมีได้ทั่วไป แม้ในอบายภูมิ เช่น สัตว์นรก สัตว์เปรต สัตว์อสุรกาย และสัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์ เทวดา ตลอดจนรูปพรหม อรูปพรหม สามารถที่จะมีมหากุศลหรือประกอบกรรมอันเป็นมหากุศลนี้ได้ ยังเป็นที่ตั้งของกุศลทั้งปวง และเป็นปัจจัยก่อให้เกิดกุศล ฌานจิต มัคคจิต ผลจิต อีกทั้งเป็นปัจจัยให้เข้าถึงซึ่งพระนิพพานได้ด้วย ซึ่งมีอยู่ ๘ ชนิด คือ

๑) โสมนัสสสหคตฺ ญาณสมปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ จิตฺตํ เกิดพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยปัญญา เป็นอสังขาริก หรือ เป็นจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีสิ่งชักจูง ประกอบด้วยปัญญาที่รู้เห็นถูกต้องตรงความเป็นจริง เช่น รู้เห็นว่าการให้ทานย่อมมีผล การบูชาย่อมมีผล การบวชสรวงเทวดาย่อมมีผล ผลวิบากกรรมที่เป็นกรรมดีหรือชั่วมีอยู่ โลกนี้มีอยู่ (ผู้จะมาเกิดนั้น มี) โลกหน้ามีอยู่ (ผู้จะไปเกิดนั้น มี) บิฑามารดา มีอยู่ (การทำดี ทำชั่วต่อบิฑามารดา ย่อมจะได้รับผล) โอปปาติกสัตว์นั้นมีอยู่ (สัตว์นรกเปรต อสุรกาย เทวดา พรหม นั้นมี) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ประกอบด้วยความรู้ยิ่ง

เห็นจริงประจักษ์แจ้งซึ่งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยตนเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้นั้นมีอยู่ในโลกนี้ และวิปัสสนาปัญญาที่รู้เห็นรูปนามชั้น ๕ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเป็นบุคคลเกิดมาด้วยจิตที่เป็นกุศลกรรมประกอบด้วยปัญญา ปราศจากความพยาบาท มีโอกาสได้เขาวัดฟังธรรมไม่สนใจในการแสวงหาภิเษกธรรม มีปัญญินทรีย์แก่กล้าในการพิจารณาพิจารณาโดยรอบคอบถึงเหตุผล เพราะชอบได้ถามปัญหาธรรม ชอบสะอาดทั้งกายใจ ตลอดจนวัตถุเครื่องใช้สอย รักษาอินทรีย์ ๕ ที่เป็นศรัทธาให้ทรงไว้โดยสม่ำเสมอ หลีกเลี้ยงให้พ้นจากบุคคลผู้ไม่มีปัญญา คบหาสมาคมกับบุคคลผู้เป็นบัณฑิตพิจารณาธรรมที่ลึกซึ้ง ในการน้อมจิตแสวงหารสแห่งธรรมที่ต้องตรึกตรอง อันทำให้เกิดปัญญาจนเป็นเหตุให้เกิดจิตโสมนัสกุศล มีศรัทธามาก มีความเห็นถูกต้องหมดมลทิน เห็นอานิสงส์แห่งกุศลกรรมนั้นๆ ได้ประสบกับอภิหารมณฺ์ ที่เป็นไทยธรรมในปฏิคาหกที่พึงพอใจโดยไม่มีอุปสรรคขัดข้องใดๆ และเป็นกลุ่มพุทธิจิต

๒) โสมนัสสสหคํ ญาณสมปยุตตํ สสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยปัญญา เป็นสสังขาริก หรือเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีสิ่งชักจูง ประกอบด้วยปัญญาที่รู้เห็นถูกต้องตรงความเป็นจริง เช่น รู้เห็นว่าการให้ทานย่อมมีผล ไม่มีโอกาสได้เขาวัดฟังธรรม มีปัญญินทรีย์ อ่อนในการพิจารณาพิจารณาโดยรอบคอบถึงเหตุผล จนเป็นเหตุให้เกิดจิตโสมนัสกุศล มีศรัทธามาก มีความเห็นถูกต้องหมดมลทิน เห็นอานิสงส์แห่งกุศลกรรมนั้นๆ ได้ประสบกับอภิหารมณฺ์ ที่เป็นไทยธรรมในปฏิคาหกที่พึงพอใจโดยไม่มีอุปสรรคขัดข้องใดๆ และเป็นกลุ่มวิตกจิต

๓) โสมนัสสสหคํ ญาณวิปยุตตํ อสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นอสังขาริก หรือเป็นจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีสิ่งชักจูง ไม่ประกอบด้วยปัญญาที่รู้เห็นถูกต้องตรงความเป็นจริง เช่น ไม่รู้เห็นว่าการให้ทานย่อมมีผล ส่วนการกระทำทานนั้นสักแต่ทำตามๆ กันมา ซึ่งเป็นบุคคลเกิดมาด้วยจิตที่เป็นกุศลกรรมไม่ประกอบด้วยปัญญา เพราะไม่ชอบได้ถามปัญหาธรรม แต่มีจิตเป็นโสมนัสกุศล มีศรัทธามาก มีความเห็นถูกต้องหมดมลทิน เห็นอานิสงส์แห่งกุศลกรรมนั้นๆ ได้ประสบกับอภิหารมณฺ์ ที่เป็นไทยธรรมในปฏิคาหกที่พึงพอใจโดยไม่มีอุปสรรคขัดข้องใดๆ และเป็นกลุ่มศรัทธาจิต

๔) โสมนัสสสหคํ ญาณวิปยุตตํ สสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นสสังขาริก หรือเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีสิ่งชักจูง ไม่ประกอบด้วยปัญญาที่รู้เห็นถูกต้องตรงความเป็นจริง เช่น ไม่รู้เห็นว่าการให้ทานย่อมมีผล ส่วนการกระทำทานนั้นสักแต่ทำตามๆ กันมา ซึ่งเป็นบุคคลเกิดมาด้วยจิตที่เป็นกุศลกรรมไม่ประกอบด้วยปัญญา เพราะไม่ชอบได้ถามปัญหาธรรม แต่มีจิตเป็นโสมนัสกุศล มีศรัทธามาก มีความเห็นถูกต้องหมดมลทิน เห็นอานิสงส์แห่งกุศลกรรมนั้นๆ ได้ประสบกับอภิหารมณฺ์ ที่เป็นไทยธรรมในปฏิคาหกที่พึงพอใจโดยไม่มีอุปสรรคขัดข้องใดๆ และเป็นกลุ่มศรัทธาจิต

๕) อุเปกขาสหคํ ญาณสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา เป็นอสังขาริก หรือเป็นจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีสิ่งชักจูง ประกอบด้วยปัญญาที่รู้เห็นถูกต้องตรงความเป็นจริง เช่น รู้เห็นว่าการให้ทานย่อมมีผล ซึ่งเป็นบุคคลเกิดมาด้วยจิตที่เป็นกุศลกรรมประกอบด้วยปัญญา ปราศจากความพยาบาท มีโอกาสได้เขาวัดฟังธรรมไม่สนใจในการแสวงหาภิเษก

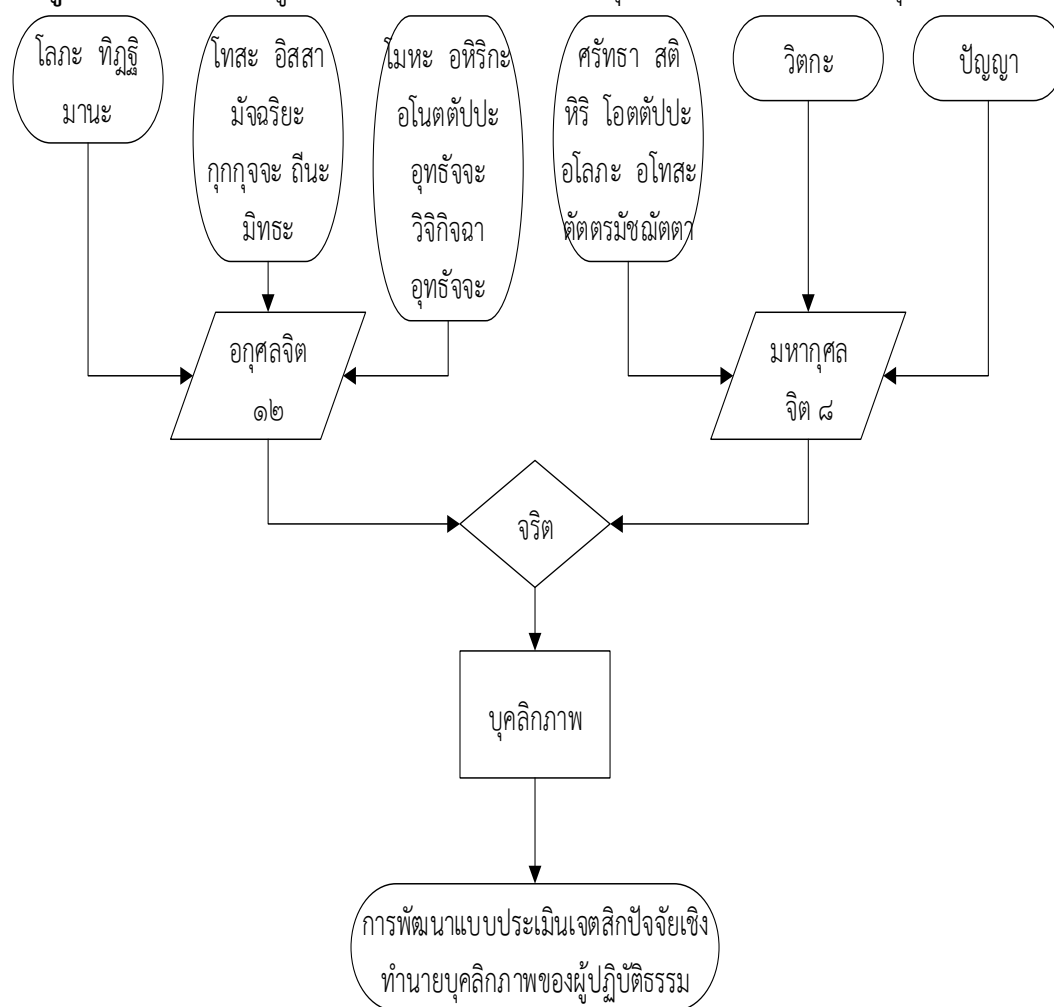
ธรรม มีปัญญูทรีย์แก่กล้าในการพิจารณาโดยรอบคอบถึงเหตุผล แต่ชอบเก็บตัวปฏิบัติจิต ภาวนาจนเป็นเหตุให้เกิดอุเบกขากุศล มีปฏิสนธิจิตเป็นอุเบกขา มีศรัทธาอ่อน มีความเห็นไม่บริสุทธิ์ นัก มีมลทินเจือบ้าง ไม่เห็นหรือไม่เข้าใจในอานิสงส์แห่งกุศลกรรมนั้นๆ ประสบกับอารมณ์ปานกลาง คือ ได้ไทยธรรมและปฏิกากพพานกลาง มีอุปสรรคขัดข้องอย่างใดอย่างหนึ่งและเป็นกลุ่มพุทธิจิต

๖) อุเพกขาสหคตฺ ญาณสมปยุตตํ สสังขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบ ด้วย ปัญญา เป็นสังขาริก หรือเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีสิ่งชักจูง ประกอบด้วยปัญญาที่รู้เห็นถูกต้องตรงความเป็นจริง เช่น รู้เห็นว่าการให้ทานย่อมมีผล ซึ่งเป็นบุคคลเกิดมาด้วยจิตที่เป็นกุศลกรรม ประกอบด้วยปัญญา ปราศจากความพยาบาท มีโอกาสได้เข้าวัดฟังธรรมไม่สนใจในการแสวงหาภิเลส ธรรม มีปัญญูทรีย์แก่กล้าในการพิจารณาโดยรอบคอบถึงเหตุผล แต่ชอบเก็บตัวปฏิบัติจิต ภาวนาจนเป็นเหตุให้เกิดอุเบกขากุศล มีปฏิสนธิจิตเป็นอุเบกขา มีศรัทธาอ่อน มีความเห็นไม่บริสุทธิ์ นัก มีมลทินเจือบ้าง ไม่เห็นหรือไม่เข้าใจในอานิสงส์แห่งกุศลกรรมนั้นๆ ประสบกับอารมณ์ปานกลาง คือ ได้ไทยธรรมและปฏิกากพพานกลาง มีอุปสรรคขัดข้องอย่างใดอย่างหนึ่ง และเป็นวิตกจริต

๗) อุเพกขาสหคตฺ ญาณวิปยุตตํ อสังขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นอสังขาริก หรือ เป็นจิตที่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีสิ่งชักจูง ไม่ประกอบด้วย ปัญญาที่รู้เห็นถูกต้องตรงความเป็นจริง เช่น ไม่รู้เห็นว่าการให้ทานย่อมมีผล การกระทำทานนั้นสักแต่ ว่าทำตามๆ กันมา ซึ่งเป็นบุคคลเกิดมาด้วยจิตที่เป็นกุศลกรรมไม่ประกอบด้วยปัญญา เพราะไม่ชอบ ไต่ถามปัญหาธรรม แต่ชอบเก็บตัวปฏิบัติจิตภาวนาจนเป็นเหตุให้เกิดอุเบกขากุศล มีปฏิสนธิจิตเป็น อุเบกขา มีศรัทธาอ่อน มีความเห็นไม่บริสุทธิ์นัก มีมลทินเจือบ้าง ไม่เห็นหรือไม่เข้าใจในอานิสงส์แห่ง กุศลกรรมนั้นๆ ประสบกับอารมณ์ปานกลาง คือได้ไทยธรรมและปฏิกากพพานกลาง มีอุปสรรค ขัดข้องอย่างใดอย่างหนึ่ง และเป็นศรัทธาจริต

๘) อุเพกขาสหคตฺ ญาณวิปยุตตํ สสังขาริกํ จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบ ด้วยปัญญา เป็นสังขาริก หรือ เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยมีสิ่งชักจูง ไม่ประกอบด้วยปัญญาที่รู้เห็นถูกต้องตรงความเป็นจริง เช่น ไม่รู้เห็นว่าการให้ทานย่อมมีผล การกระทำทานนั้นสักแต่ทำตามๆ กันมา ซึ่งเป็นบุคคลเกิดมาด้วยจิตที่เป็นกุศลกรรมไม่ประกอบด้วยปัญญา เพราะไม่ชอบไต่ถามปัญหาธรรม แต่ชอบเก็บตัวปฏิบัติจิตภาวนาจนเป็นเหตุให้เกิดอุเบกขากุศล มีปฏิสนธิจิตเป็นอุเบกขา มีศรัทธาอ่อน มีความ เห็นไม่บริสุทธิ์นัก มีมลทินเจือบ้าง ไม่เห็นหรือไม่เข้าใจในอานิสงส์แห่งกุศลกรรมนั้นๆ ประสบ กับอารมณ์ปานกลาง คือ ได้ไทยธรรมและปฏิกากพพานกลาง มีอุปสรรคขัดข้องอย่างใดอย่างหนึ่ง และเป็นกลุ่มศรัทธาจริต ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๒.๒ แสดงการบูรณาการความสัมพันธ์ของจิตตูปาทที่มีผลต่อจริตและบุคลิกภาพ

สรุป อกุศลจิต ๑๒ ชนิด จัดเป็นจริตได้ ๓ จริต ได้แก่ โลกจิตตูปาท ๘ จัด เป็นราคจริต โทสจิตตูปาท ๒ ชนิด จัดเป็นโทสจริต โมหจิตตูปาท ๒ ชนิด จัดเป็นโมหจริต และกุศลจิต ๘ ชนิด จัดเป็นจริตได้ ๓ จริต ได้แก่ กุศลญาณสัมปยุตจิตตูปาท ๔ เป็นพุทธิจริต โสมนัสสญาณวิปยุต-จิตตูปาท ๒ เป็นศรัทธาจริต และอุpekขญาณวิปยุตจิตตูปาท ๒ เป็น วิตักกจริต ดังได้แสดง ลักษณะของจิตที่เป็นจริตตามตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๓ แสดงลักษณะของจิตที่เป็นจริต

กลุ่มจิต	ลำดับที่	จริต	โสมนัส	โทมนัส	อุเบกขา	ทิฏฐิ	ญาณ	ปฏิฆะ	วิจิ.	อุท.	อสัง	สสัง
๑๑ แยกได้ ๒๕ ประการ	๑	ราคะ	*	-	-	*	-	-	-	-	*	-
	๒	ราคะ	*	-	-	*	-	-	-	-	-	*
	๓	ราคะ	*	-	-	-	-	-	-	-	*	-
	๔	ราคะ	*	-	-	-	-	-	-	-	-	*
	๕	ราคะ	-	-	*	*	-	-	-	-	*	-
	๖	ราคะ	-	-	*	*	-	-	-	-	-	*
	๗	ราคะ	-	-	*	-	-	-	-	-	*	-
	๘	ราคะ	-	-	*	-	-	-	-	-	-	*
	๑	โทสะ	-	*	-	-	-	*	-	-	*	-
	๒	โทสะ	-	*	-	-	-	*	-	-	-	*
	๑	โมหะ	-	-	*	-	-	-	*	-	-	-
	๒	โมหะ	-	-	*	-	-	-	-	*	-	-
๑๒ แยกได้ ๒๕ ประการ	๑	พุทธิ	*	-	-	-	*	-	-	-	*	-
	๒	วิตัก	*	-	-	-	*	-	-	-	-	*
	๓	ศรัทธา	*	-	-	-	-	-	-	-	*	-
	๔	ศรัทธา	*	-	-	-	-	-	-	-	-	*
	๕	พุทธิ	-	-	*	-	*	-	-	-	*	-
	๖	วิตัก	-	-	*	-	*	-	-	-	-	*
	๗	ศรัทธา	-	-	*	-	-	-	-	-	*	-
	๘	ศรัทธา	-	-	*	-	-	-	-	-	-	*

หมายเหตุ เครื่องหมาย * หมายถึง ประกอบด้วย หรือมี, เครื่องหมาย - หมายถึง ไม่ประกอบด้วย หรือไม่มี

๒.๑.๖ การปฏิบัติธรรม

มนุษย์ในโลกนี้ ล้วนเต็มไปด้วยความวุ่นวายและสับสน แล้วจะทำไมจึงจะไม่ให้สับสน วุ่นวายและยุ่งเหยิง พระพุทธเจ้าทรงแนะนำวิธีการไว้ว่า ให้ตั้งอยู่ในศีล ให้มีวิปัสสนาปัญญา คำว่าศีล นั้น ในการปฏิบัติก็คือ ความระมัดระวังสำรวมกาย วาจา ใจ นั้นแหละคือศีล จิตที่ตั้งอยู่ในอารมณ์อันใดอันหนึ่งเรียกว่า สมาธิ ตัวรู้เท่าสภาวะธรรมหรือการกำหนดนั้นเป็นตัววิปัสสนาปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรม สามารถจำแนกออกเป็น ๒ อย่าง^{๖๕} ได้แก่ ๑. สมถะ เป็นลักษณะที่มีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ๒. วิปัสสนา เป็นลักษณะที่มีสภาวะการพิจารณาเห็น เมื่อรวมสมถะและวิปัสสนา เข้าด้วยกัน จึงเป็นลักษณะที่มีสภาวะมีรส (กิจหรือหน้าที่การทำงาน) เป็นอย่างเดียวกันเรียกว่า “ธรรมที่เป็นคู่กัน” เพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกันควรเจริญให้รู้ยิ่ง

^{๖๕} พ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒/๑๒.

๒.๑.๗ หลักการปฏิบัติธรรม

หลักการปฏิบัติธรรมตามแนวพุทธจิตวิทยา เป็นทั้งหลักการและวิธีการปฏิบัติ เพื่อการปฏิบัติธรรมที่พิสูจน์แล้วว่าสามารถยกระดับจิตใจให้ขึ้นสู่จุดสูงสุดได้จนถึงพระนิพพานนั้น จะต้องประกอบด้วยความพร้อมแห่งปัจจัยแวดล้อมที่สำคัญๆ หลายประการ เช่น เพศชายหรือเพศหญิงที่มีอวัยวะที่เกี่ยวกับตา หู จมูก ลิ้น กายไม่ขาดตกบกพร่องสามารถรับอารมณ์ได้เป็นปกติ รู้จักจริต หรือบุคลิกภาพของตนเองที่รับอารมณ์ชนิดไหนแล้วเกิดอาการอยากทำบุญ มีจิตอาสา อยากรักษาศีล และใช้วิธีปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องกับบุคลิกภาพของตนนั้นด้วย

หลักการปฏิบัติธรรมมีส่วนประกอบอันเป็นปัจจัยเริ่มต้นโดยการรักษาศีลตามธรรมวินัยเป็นอันดับแรก แล้วเจริญสติสัมโพชฌงค์ ซึ่งเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้ และมีที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ แล้วน้อมไปเ็นโอสสัคคะเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ซึ่งเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียรธรรม เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ ซึ่งเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร เจริญปิตี-สัมโพชฌงค์ ซึ่งเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ซึ่งเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ ซึ่งเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ซึ่งเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความวางใจเป็นกลางนี้ เรียกว่า ภาวนา^{๖๖} เพราะมีภาวนาเป็นประธานในความหมายที่คัมภีร์ปฏิสมภิทามรรคได้อธิบายหลักการปฏิบัติธรรมไว้ ๔ ประการ คือ ๑) ธรรมชาติที่ทำให้ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในตนไม่ล่วงเลยกันและกัน ๒) ทำให้อินทรีย์ทั้งหลายมีรสเป็นอย่างเดียวกัน ๓) นำความเพียรที่สมควรแก่ธรรมนั้นๆ ๔) ปฏิบัติเนื่องๆ เช่น เมื่อพระโยคาวจรละความพอใจในกามได้แล้วทันทีนั้นเอง ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งการหลีกออก เว้นออกจากกามก็ย่อมเกิดขึ้นไม่ล่วงเลยกันและกัน เมื่อละกามฉันทะแล้ว อินทรีย์ทั้ง ๕ มีรสเป็นอย่างเดียวกันด้วยอำนาจแห่งการหลีกออกจากกาม เมื่อละกามฉันทะแล้วย่อมนำความเพียรด้วยอำนาจแห่งการหลีกออกจากกามเข้าไป เมื่อละพยาบาทแล้วย่อมนำความเพียรด้วยอำนาจแห่งความไม่พยาบาทเข้าไป เมื่อละกามฉันทะแล้วย่อมปฏิบัติเนื่องๆ ซึ่งความออกจากกามเมื่อละความพยาบาทแล้วย่อมปฏิบัติเนื่องๆ ซึ่งความไม่พยาบาท

สรุป ภาวนา หมายถึง การอบรมกาย อบรมจิต และการอบรมปัญญา โดยการทำให้มีขึ้นในจิตใจ มีการสำรวมใจให้แน่วแน่อันมีสติและสมาธิเพื่อทำลายโมหะ ทำกุศลให้เจริญขึ้นจนมีปัญญาเห็นแจ้งสภาวะธรรมที่มีการอุปการะซึ่งกันและกันของรูปนาม ชันธ ๕ ด้วยอาการต่างๆ ตามความเป็นจริงที่ประกอบด้วยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่ของเรา และรู้ทางออกจากกามทั้งหลาย โดยการเจริญภาวนาด้วยจิตปัญญาซึ่งทำให้กิเลสลดน้อยลงไปตามกำลังแห่งปัญญาของผู้เข้าสมาบัติแม้มทั้งหมด เรียกว่า ภาวนามยปัญญา^{๖๗}

การปฏิบัติธรรมนั้นจึงหมายถึงการภาวนาตามหลักในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๖๘} หรืออันเป็นเครื่องมืออาศัยเพื่อการตั้งอยู่ด้วยความไม่ประมาท ซึ่งมีวิธีการละนิวรณ์ ๕^{๖๙} ที่เป็นตัวการคอยก่อกวน

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๔.

^{๖๗} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒๑/๒/๘๐๕/๕๘๓.

^{๖๘} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑/๑๔๐/๔๖๐.

^{๖๙} ที.สี. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๑.

รุมจิดไม่ให้ไฟใจในธรรมกุศล ฉะนั้น ธรรมอันควรเป็นคู่ปรับต่อกับนิ वर्ณธรรมนั้น มีทางเดียว
ดังมีคาถาเป็นบาลีที่แสดงในคัมภีร์ไว้ว่า

“เอกายน ชาติขยนตทสสี มคค ปชานาติ หิตานุกมปี
เอเตน มคเคน ตริสุ ปุพเพ ตริสสนติ เจว ตรนติ โธชนติ”^{๗๐}

แปลว่า

“อนุเคราะห์ด้วยความเกื้อกูล รู้จักมรรคอันเป็นทางสายเอก
ซึ่งเหล่าบัณฑิตได้ข้ามมาก่อนแล้ว จักข้าม และกำลังข้ามโอชะได้ด้วยมรรคนี้”

อันองค์ประกอบด้วยปัจจัยที่เป็นสติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

สติปัฏฐาน ๔

มหาสติปัฏฐาน ๔^{๗๑} ประการ เป็นวิธีการของเจ้าชายสิทธัตถะทรงปฏิบัติธรรมจน
พระองค์ทรงรู้ทรงเห็นสัจจธรรมอันไม่มีการเกิดอีกต่อไป ได้แก่พระนิพพาน เจ้าชายจึงกลายเป็นพระ
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วทรงบัญญัติสติปัฏฐาน ๔ ประการ ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม เพื่อให้ผู้
เห็นภัยในวัฏฏะต้องการจะเดินตามรอยพระพุทธรองค์ได้บรรลุถึงกุศลธรรม คือ

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ ประกอบด้วยสติและ
สัมปชัญญะ มีความเพียรกำจัดอภิชฌาในการเพ่งเล็งอยากได้ของของคนอื่น ละโทมนัสในความทุกข์ใจ
ต่างๆ ได้ และสามารถรักษาจิตให้ตั้งมั่นได้โดยชอบ จิตย่อมผ่องแผ้วผ่องใส จึงเป็นการเจริญจิตภาวนา
ในกายานุปัสสนานั้น แล้วจะเกิดมีญาณทัสสนะ^{๗๒} ที่เป็นไปในกายภายในกายและเป็นในลักษณะเดียวกัน
กับกายที่อยู่ภายนอกกายตนอื่นๆ ด้วยเหมือนกัน

แม้การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายที่เป็นไปในกายภายในกายและกายอื่นๆ
ที่อยู่ภายนอกกายตน ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะ จึงเป็นเวทนานุปัสสนานั้น

แม้การพิจารณาเห็นจิตในจิตภายใน จึงเป็นจิตตานุปัสสนานั้น..

แม้การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายใน จึงเป็นธัมมานุปัสสนานั้น

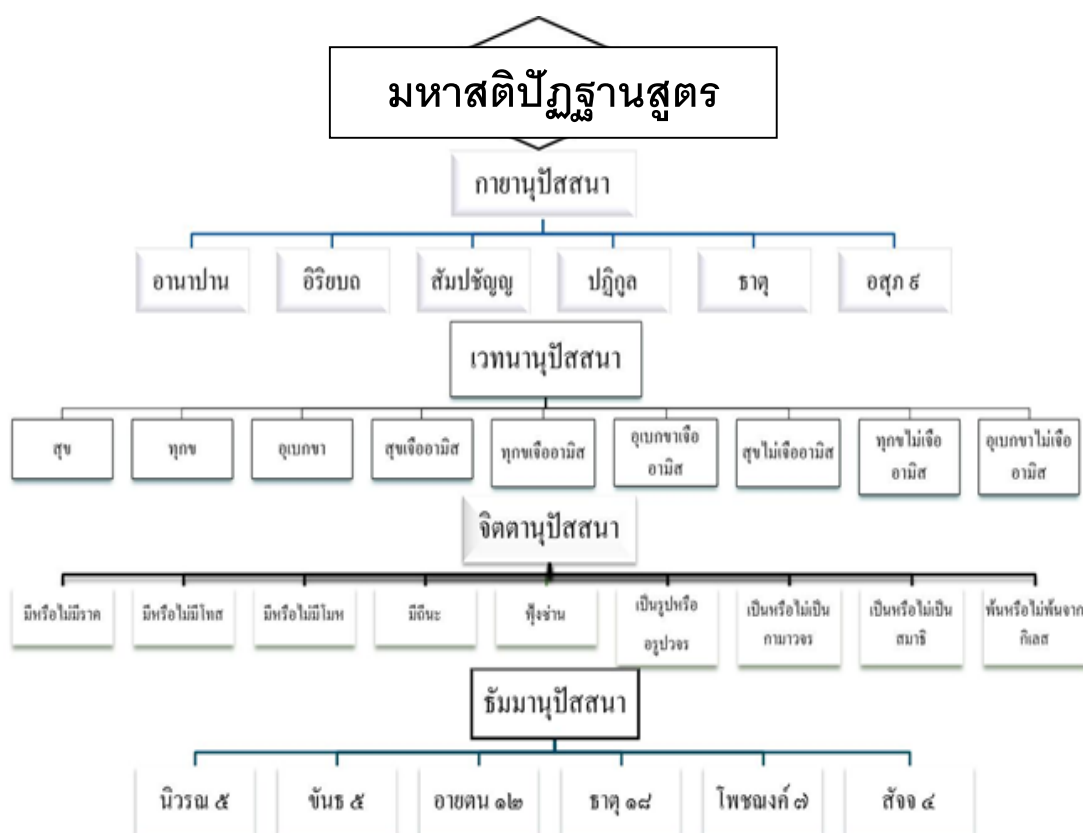
เพื่อให้เห็นกระบวนการปฏิบัติธรรมตามในแห่งสติปัฏฐาน ๔ ที่ประกอบด้วยหมวดกาย
หมวดเวทนา หมวดจิต และหมวดธรรม ผู้วิจัยได้นำโครงสร้างของการปฏิบัติธรรม มาแสดงในรูปของ
แผนภูมิที่มีส่วนเชื่อมโยงกันและกันเป็นไปตามลำดับดังต่อไปนี้

^{๗๐} พุ.จุ. (บาลี) ๓๐/๖๖๗/๓๒๐., พุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๔๗.

^{๗๑} ที.ม. (ไทย) ๒/๒๘๙/๒๒๒.

^{๗๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ปธ.๙, ราชบัณฑิต, **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**
“คำวัด”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๒.

แผนภูมิที่ ๒.๓ แสดงมหาสติปัฏฐานสูตร^{๗๓} ซึ่งเป็นทางเดียว (ทางสายเอก)

สัมมัสมาปatti ๔

สัมมัสมาปatti ๔ เป็นเครื่องอุดหนุนสมาธิ จึงควรต่อการเสพ^{๗๔} การเจริญการทำบ่อยๆ ให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้น^{๗๕} โดยที่ผู้ปฏิบัติธรรมในธรรมวินัยนี้หวังปฏิบัติตามสัมมัสมาปatti ให้ถึงพร้อมควรสร้างจิตให้มีฉันทะก่อน กล่าวคือ การสร้างฉันทะ^{๗๖} ในการพยายามปรารภความเพียรประกอบจิตให้มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรม^{๗๗} ที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น และเพื่อพยายามปรารภความเพียรประกอบจิตให้มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิชโยภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๗๘} เหมือนลักษณะของวิริยพละที่จะต้องเห็นอาการที่ปรากฏในสัมมัสมาปatti^{๗๙} มี ๔ ลักษณะ คือ

- ๑) สังวรปธาน ได้แก่ การเพียรระงับบาปอกุศลธรรมมิให้เกิดขึ้น
- ๒) ปหานปธาน ได้แก่ การเพียรกำจัดบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

^{๗๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๒-๓๓๖/๓๐๑.

^{๗๔} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๔๖๒/๒๓๑.

^{๗๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๓/๕๐๓.

^{๗๖} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๔๗/๑๗๗.

^{๗๗} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๔๗/๑๘๓.

^{๗๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๒.

^{๗๙} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕/๑๙.

๓) ภาวนาปธาน ได้แก่ การเพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔) อนุรักษนาปธาน ได้แก่ การเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และเจริญยิ่งขึ้นไป^{๘๐} ถ้าบุคคลผู้ตกอยู่ในอารมณ์ที่เป็นอกุศลกรรมทำให้จิตเศร้าโศก จึงมีการ เสพของมีนเมา ได้แก่ สุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาทท้อแท้ในการรักษาสิกขาบท ที่ประกอบด้วยศีล ๕ ประการ เป็นต้น บุคคลนั้นควรแก้ไขอารมณ์ด้วยการเจริญสัมมปธานเป็นความเพียรชอบ ๔ ประการ เพื่อละเหตุแห่งความประมาทท้อแท้ในสิกขาบททั้งหลาย^{๘๑}

สำหรับผู้ปฏิบัติธรรมเริ่มบำเพ็ญเพียร^{๘๒} มีข้อควรชำระ ดังนี้

สัทธินทรีย์ เป็นต้น ให้หมั่นจดด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ควรเว้นบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีศรัทธา ควรพิจารณาพระสูตรอันน่าเลื่อมใส ชื่อว่า เจริญสัทธินทรีย์

แม่วิริยินทรีย์ย่อมบริสุทธ์ด้วยการเว้นบุคคลผู้เกียจคร้าน ควรเสพคบเข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้ปรารภความเพียร ผู้พิจารณาสัมมปธาน (ความเพียรชอบ)

สตินทรีย์ย่อมบริสุทธ์ด้วยการเว้นบุคคลผู้มีสติหลงลืม ควรเข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีสติปรากฏ ผู้พิจารณาสติปัฏฐาน

สมาธินทรีย์ย่อมบริสุทธ์ด้วยการเว้นบุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น ควรเข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น ผู้พิจารณาฌานและวิโมกข์

ปัญญินทรีย์ย่อมบริสุทธ์ด้วยการเว้นบุคคลผู้ไม่มีปัญญา ควรเข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้มีปัญญา ผู้พิจารณาญาณจรยาอันลึกซึ้ง

อิทธิบาท ๔

อิทธิบาท ๔ ประการ ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เพราะเป็นวิธีเพื่อเพิ่มพูนความสำเร็จ เพื่อให้ชำนาญในเรื่องความสำเร็จ เพื่อพลิกแพลงให้เกิดความสำเร็จโดยวิธีต่างๆ เช่น ฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร วิมังสาสมาธิปธาน สังขาร^{๘๓}

อินทรีย์ ๕

อินทรีย์ ๕ ได้แก่ สัทธินทรีย์ คือ ศรัทธาที่มีลักษณะน้อมใจเชื่อ^{๘๔} วิริยินทรีย์ คือวิริยะที่มีลักษณะประคอง สตินทรีย์ คือ สติที่มีลักษณะบำรุง สมาธินทรีย์ คือ สมาธิที่มีลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน ปัญญินทรีย์ คือ ปัญญา^{๘๕} ที่มีลักษณะรู้โดยประการต่างๆ ส่วนอรรถของอินทรีย์นั้น จะอยู่ใน

^{๘๐} วจ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๑๕/๕., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๑๙๘., วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๙/๑๑๔., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๙๐/๓๒๘.

^{๘๑} วจ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๗๓/๕๕๙.

^{๘๒} วจ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๔๖/๒๓๗.

^{๘๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๑๔/๓๗๘.

^{๘๔} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๙๐/๑๗๗.

^{๘๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๘๒.

ความหมายว่าเป็นใหญ่ แต่มีสภาพต่างกันด้วยอำนาจแห่งอินทรีย์ คือ อินทรีย์สามารถเกิดได้ทั้งฝ่ายโลกียะและฝ่ายโลกุตตระ^{๘๖}

พละ ๕

พละมีลักษณะที่เป็นกำลังอันใครๆ ทำให้หวั่นไหวไม่ได้^{๘๗} พละมี ๕ อย่าง ได้แก่ ศรัทธา พละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ ซึ่งมีลักษณะดังนี้ คือ

- ๑) ศรัทธาพละมีลักษณะอันใครๆ ทำให้หวั่นไหวไม่ได้ในความไม่เชื่อ
- ๒) วิริยพละมีลักษณะอันใครๆ ทำให้หวั่นไหวไม่ได้ในความเกียจคร้าน
- ๓) สติพละมีลักษณะอันใครๆ ทำให้หวั่นไหวไม่ได้ในความมึนสติฟั่นเฟือน
- ๔) สมาธิพละมีลักษณะอันใครๆ ทำให้หวั่นไหวไม่ได้ในความฟุ้งซ่าน
- ๕) ปัญญาพละมีลักษณะอันใครๆ ให้หวั่นไหวไม่ได้ในอวิชชา

ส่วนลักษณะของอินทรีย์ ๕ กับพละ ๕^{๘๘} มีข้อสังเกตที่อาจทำให้มีความเข้าใจว่ามีลักษณะเหมือนกัน กล่าวโดยปริยาย^{๘๙} ที่อินทรีย์ ๕ ได้อาศัยจิตแล้ว จึงกลายเป็นพละ ๕ และหรือโดยปริยายที่พละ ๕ ได้อาศัยจิตแล้ว จึงกลายเป็นอินทรีย์ ๕ มีอยู่ จึงขออธิบายโดยยกตัวอย่างเปรียบเทียบอินทรีย์และพละเหมือนแม่น้ำ ซึ่งหลังไหลบ่าไปทางทิศตะวันออก ที่ตรงกลางแม่น้ำนั้นมีเกาะจากตัวอย่างของกระแสน้ำนั้น น้ำก็จะไหลมาบรรจบเป็นกระแสน้ำเดียวกัน ณ ที่ปลายสุดของเกาะจึงก่อเกิดการรวมกระแสน้ำให้เข้ากันเป็นหนึ่งเดียว หมายความว่ากระแสน้ำเป็นเหตุให้กระแสน้ำที่ไหลบ่าไปทางทิศตะวันออกเปรียบเทียบเหมือนศรัทธา เมื่อกระแสน้ำถูกแยกออกเป็นสองกระแสน้ำที่เกิดจากเกาะ ส่วนกระแสน้ำด้านเหนือเปรียบเหมือนสัทธินทรีย์และกระแสน้ำด้านใต้เปรียบเหมือนศรัทธาพละ แม้ในอินทรีย์และพละอื่นๆ ก็มีความหมายมาในนัยนี้เหมือนกัน

โพชฌงค์ ๗

โพชฌงค์^{๙๐} แปลว่า ปัจจย หรือ องค์แห่งธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ หรือ ปัญญา โพชฌงค์มี ๗ อย่าง ได้แก่ สติสัมโพชฌงค์ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิติ สัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุpekขาสัมโพชฌงค์^{๙๑} โดยมีลักษณะดังนี้ คือ

- ๑) สติสัมโพชฌงค์มีลักษณะบารุง คือ ความระลึกได้^{๙๒}
- ๒) ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์มีลักษณะค้นคว้า คือ ความเพียรธรรม
- ๓) วิริยสัมโพชฌงค์มีลักษณะประคอง คือ ความเพียร
- ๔) ปิตีสัมโพชฌงค์มีลักษณะแผ่ไป คือ ความอัมใจ

^{๘๖} ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๙๓/๒๒๖.

^{๘๗} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๙๐/๑๗๘.

^{๘๘} ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๒/๙๗๖/๗๑.

^{๘๙} มณีพันธ์ จารุดุล และคณะ, **พจนานุกรม บาลี - ไทย - อังกฤษ ฉบับอิเล็กทรอนิกส์**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพลศึกษา, ๒๕๓๐), มปน.

^{๙๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, พ.ศ.๒๕๔๘), หน้า ๑๖๖.

^{๙๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๒๐/๓๙๒.

^{๙๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๘๔.

๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์มีลักษณะเข้าไปสงบ คือ ความสงบกายสงบใจ

๖) สมาธิสัมโพชฌงค์มีลักษณะไม่ฟุ้งซ่าน คือ ความตั้งจิตมั่น

๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์มีลักษณะพิจารณา คือ ความวางใจเป็นกลาง

มรรคมืองค์ ๘

มรรคมืองค์ ๘ เรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า อัฏฐังคิกะ^{๙๓} มีบาลีแสดงไว้ว่า อริโย อฏฐังคิโก มคโค แปลว่า อริยมรรคมืองค์ ๘ เพราะอริยะเป็นที่ไกลจากกิเลสอันถูกฆ่าด้วยมรรคนั้นๆ พร้อมทั้งทำความ เป็นอริยะและทำให้ได้อริยะผลด้วย ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ซึ่งมีลักษณะดังนี้ คือ

๑) สัมมาทิฐิมีลักษณะเห็นชอบ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๙

๒) สัมมาสังกัปปะมีลักษณะเป็นการดำริชอบ คือ ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ ได้แก่ วิตกเจตสิกที่ ในกามาวจรโสภณจิต ๒๔ และปฐมฌานจิต ๑๑

๓) สัมมาวาจามีลักษณะกำหนดจิตถือเอาเป็นการกล่าววาจาชอบ ได้แก่ สัมมาวาจา เจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ และโลกุตตรจิต ๔๐

๔) สัมมากัมมันตะมีลักษณะมีความขยันหมั่นเพียรเป็นสมุฏฐาน ได้แก่ สัมมากัมมันต เจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ และโลกุตตรจิต ๔๐

๕) สัมมาอาชีวะมีลักษณะเป็นการประกอบอาชีพ ผ่องแผ้ว ได้แก่ สัมมาอาชีวะเจตสิกที่ใน มหากุศลจิต ๘ และโลกุตตรจิต ๔๐

๖) สัมมาวายามะมีลักษณะระครองจิต ได้แก่ วิริยเจตสิกที่ในโสภณจิต ๙๑

๗) สัมมาสติมีลักษณะบำรุงความปรากฏชัด ได้แก่ สติเจตสิกที่ในโสภณจิต ๙๑

๘) สัมมาสมาธิมีลักษณะจิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน^{๙๔} องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่ในโสภณจิต ๙๑ ดังได้แสดงในมหาสติปัฏฐาน ๔

สรุป หลักการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธจิตที่มีส่วนประกอบอันละเอียดอ่อนทางจิตมาก จะเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจที่จะนำเอาหลักการปฏิบัติธรรมไปใช้ แต่ก็ควรทำการศึกษาให้เข้าใจ เสียก่อน เพราะถ้าไม่เข้าใจแล้วนำไปใช้โดยไม่ระมัดระวังอาจก่อให้เกิดอาการข้างเคียง เช่น เมื่อเกิด เห็นภาพบางอย่างอาจทำให้เข้าใจผิดคิดว่าตนเห็นเรื่องอนาคต หรือได้ยินเสียงพูดคุยของเทวดาจาก สวรรค์ที่สมจริงจนทำให้เข้าใจว่า ตนได้สภาวะแล้วมีคุณวิเศษเป็นที่น่ายินดี อันไม่มีใครได้อย่างเรา ซึ่งสภาวะที่ได้เห็นภาพหรือได้ยินเสียงนั้น มีจริงแต่ไม่ใช่ของจริงเพราะเกิดจากความไม่รู้เท่าทันความ ฟุ้งซ่านในจิตใจของตนเอง

เมื่ออารมณ์ที่เป็นอารมณ์กรรมฐาน ๔๐ ชนิด อย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏแก่อายตนะใด อายตนะหนึ่งที่เป็นปัญจทวารวิถี อันมีจักขุวิญญาณ เป็นต้น เกิดขึ้นพร้อมกับสาธารณเจตสิก ๗ สภาวะ ประกอบด้วยผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีvitินทรีย์ และมนสิการ เสวยอารมณ์ ที่เป็น รูป แสง สี เสียง กลิ่น รส สัมผัส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง นั้น แล้วนำส่งสัญญาณไฟฟ้าอ่อนๆ

^{๙๓} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๗๖/๓๗๒.

^{๙๔} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๙/๑๑๒.

จากปัญจทวารวิถี (ปัญจทวาราวัชชนจิต หรือมโนทวาราวัชชนจิต) ไปตามเส้นประสาทเข้าสู่ สัมปฏิจจกัณฑ์ที่รับเอาอารมณ์ สันติระณกัณฑ์ที่พิจารณาอารมณ์ โภจวิญญูจะทำหน้าที่ตัดสิน อารมณ์ ขณะทำหน้าที่เสวยอารมณ์ ซึ่งขบวนการเหล่านี้สามารถกล่าวได้ว่า เป็นระบบการทำงานของจิต อันทำหน้าที่จัดจำธรรมารมณ์ พร้อมทั้งการคิดปรุงแต่งเวทนาที่มีความรู้สึกและเก็บสังขาร รักษาไว้ในจิต หรือวิญญูณ ที่ประกอบกับความเหมาะสมของอารมณ์กับจิต ดังตารางที่แสดงต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๔ แสดงอารมณ์ที่เหมาะสมกับจิต^{๔๕}

อารมณ์กรรมฐาน ๔๐		จิต					
		ราคจิต	โทสจิต	โมหจิต	สีทธาจิต	พหุธิจิต	วิตกจิต
กสิณ ๑๐	วรรณกสิณ ๔		×				
	กสิณอื่นๆ	×	×	×	×	×	×
อสุภะ ๑๐		×					
อนุสติ ๑๐	พุทฺธ, ธรรม, สังฆ, สีล, จาค, เทวตา				×		
	อุปमानุสติ, มรณานุสติ					×	
	กายาคตาสติ	×					
	อานาปานสติ			×			×
อัปมัณเฏยา ๔	เมตตา, กรุณา, มุทิตา		×				
	อุเบกขา		×				
อาหาเรปฏิกูลสัญญา						×	
จตุธาตววัฏฐาน						×	
อรุป ๔	อากาสานัญจายตนะ	×	×	×	×	×	×
	วิญญานัญจายตนะ	×	×	×	×	×	×
	อาภิกขัญจายตนะ	×	×	×	×	×	×
	เนวสัญญานาสัญญายตนะ	×	×	×	×	×	×

๒.๑.๘ ความสัมพันธ์ของจิตตูปาท^{๔๖} ที่มีผลต่อจิต

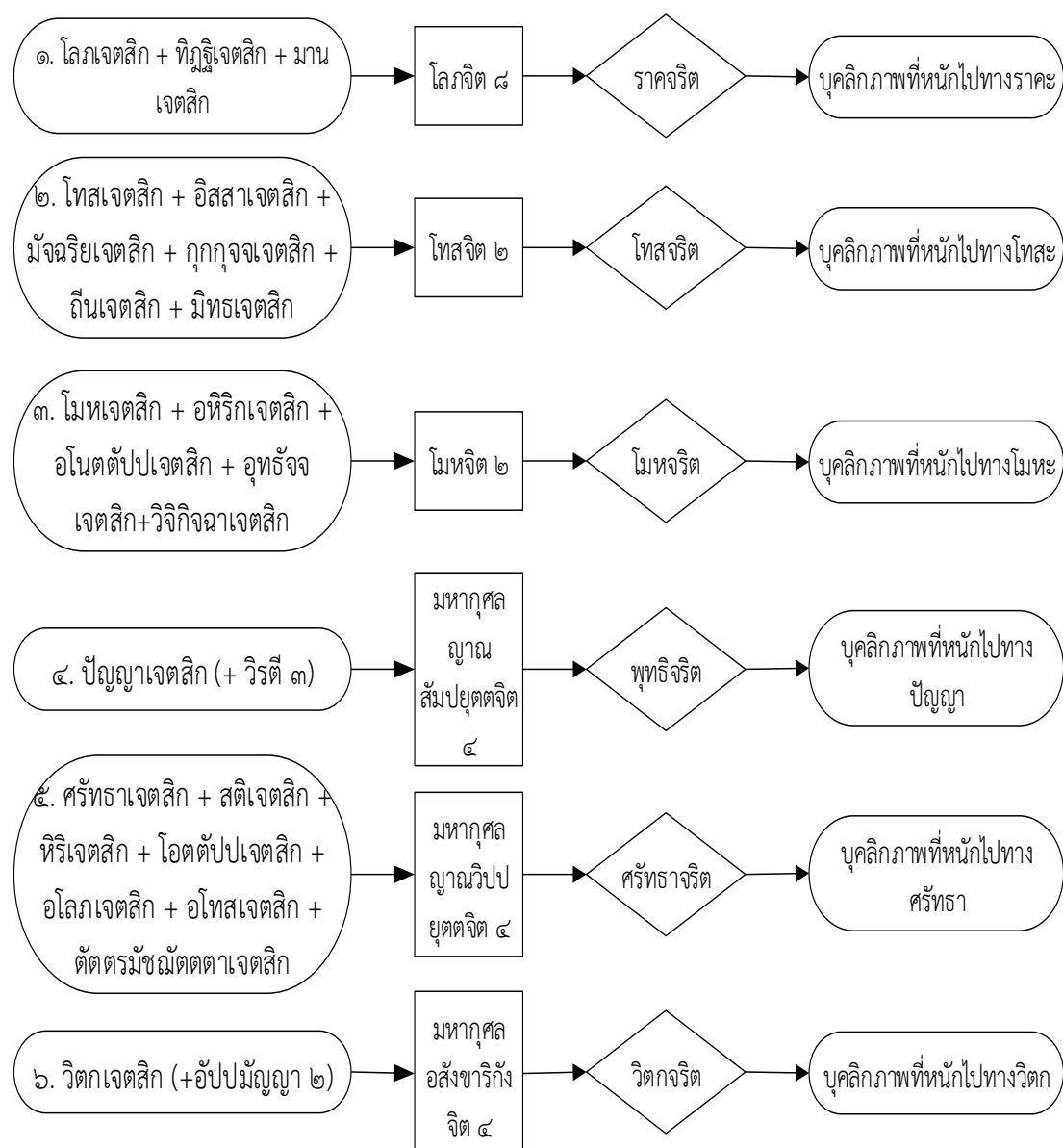
จิตเป็นนามธรรมที่มีการปรุงแต่งแปรเปลี่ยนไปตามสภาวะหน้าที่ของเจตสิกที่เข้ามา ประกอบกับจิต เป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้จิตของบุคคลทั้งหลายมีบุคลิภาพแตกต่างกันออกไป อย่างหลากหลาย เช่น เป็นผู้มีราคจิต ผู้มีโทสจิต ผู้มีโมหจิต ผู้มีศรัทธาจิต ผู้มีพุทธิจิต ผู้มีวิตกจิต ด้วยอำนาจแห่งโลกจิตตูปาท ๘ ชนิด โทสจิตตูปาท ๒ ชนิด โมหจิตตูปาท ๒ ชนิด

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒ (กรุงเทพมหานคร: ผลิติม, ๒๕๕๕), หน้า ๘๐๙.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓) หน้า ๖๓.

มหาฤกษ์จัตตุบาท ๘ ชนิด โดยให้ความสำคัญที่โลภเจตสิก ทิฏฐิเจตสิก มานเจตสิก โทสเจตสิก อัสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก กุกกุจเจตสิก ถีนเจตสิก มัทธเจตสิก โมหเจตสิก อหิริกเจตสิก อนัตตปเจตสิก อุทธัจเจตสิก วิจิกิจฉาเจตสิก ปัญญาเจตสิก ศรัทธาเจตสิก สติเจตสิก หิริเจตสิก โอตตปเจตสิก อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก วิตกเจตสิกอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นประธานและเป็นปัจจัยปรุงแต่งรูปขันธ์ ให้มีการแสดงออกด้วยกิริยาอาการของกายกรรม วจีกรรม และมนกรรม กระทั่งกลายเป็นบุคลิกภาพเฉพาะตน ดังได้แสดงแผนภูมิดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๒.๔ แสดงเจตสิกปัจจัยปรุงแต่งจิตเป็นจริตและบุคลิกภาพ

หมายเหตุ เพื่อให้เนื้อหากระชับขึ้นจึงไม่นำสัพพจิตตสาธารณเจตสิก และปิณณกเจตสิก บางส่วนมาแสดงด้วย

๒.๑.๙ การสร้างเครื่องมือแบบประเมินเจตสิกปัจจัย

กรรมวิธีชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นมาพร้อมกันกับการใช้เป็นเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ในด้านวิชาการทางจิตวิทยาในแบบทดสอบ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ แบบวัดบุคลิกภาพ โดยมีหลักการพิจารณาในการสร้างเครื่องมือที่ใช้เก็บข้อมูลของงานวิจัยเชิงสำรวจมี ๒ แบบด้วยกัน คือ แบบสอบถามและแบบสำรวจ ซึ่งทั้งสองแบบนี้มีทั้งข้อดีและข้อเสีย เช่น แบบสอบถามจะสามารถนำไปใช้โดยการส่งไปให้ผู้ตอบคำถามเพื่อตอบเองได้เลย โดยไม่ต้องสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลตรงๆ สำหรับปัญหาที่เกิดกับแบบสอบถามคือ ขาดข้อมูลที่จำเป็นต่อ การนำมาใช้ในการวิเคราะห์ หรือ ได้ข้อมูลซึ่งมากเกินไปจนความจำเป็นที่จะนำมาใช้ จึงต้องมีการรอบแนวคิดในการสร้างแบบสอบถาม

ปัจจุบันมีแบบทดสอบทางจิตวิทยาที่ใช้กันทั่วโลกมากหลายรูปแบบทดสอบ ซึ่งมีนักจิตวิทยาชื่อ **Murphy & Davidshofer (1991)** ได้ให้ความหมายของลักษณะการวัดทางจิตวิทยาว่า แบบทดสอบทางจิตวิทยา เป็นการวัดตัวอย่างพฤติกรรม (**sample of behavior**) ที่เป็นตัวแทนของบุคลิกภาพที่ต้องการวัด พร้อมทั้งเป็นขบวนการวัดที่จัดอยู่ในสภาวะการณ์ที่มีความเป็นมาตรฐาน (**standardized conditions**) เพราะมีการให้คะแนน (**scoring**) และการตีความหมายของคะแนน (**interpretation**) ที่เป็นลักษณะปรนัย (**objectivity**)^{๙๗}

๑) แบบสอบหรือแบบวัด (**Test**) เป็นชุดของข้อคำถามที่ใช้ชักนำให้ผู้รับการสอบวัดตอบสนองด้านความรู้ ความถนัดและทักษะ ซึ่งมีข้อดีเพราะใช้ได้ง่าย รวดเร็ว เก็บข้อมูลได้ครั้งละมากๆ แต่มีข้อควรพึงระวังเนื่องจากผู้ตอบแบบวัดมักจะทำอย่างเต็มที่เพื่อให้ได้คะแนนสูงสุดและเป็นผลดีกับตัวเองมากที่สุด การสร้างให้ได้มาตรฐานจึงทำได้ยาก

๒) แบบสอบถาม^{๙๘} (**Questionnaire**) เป็นชุดของข้อคำถามเช่นเดียวกับแบบวัดที่เน้นไปทางการสอบวัดความรู้สึก ความคิดเห็น การรับรู้ ด้านจิตพิสัย เช่น แบบสอบถามปลายปิด ปลายเปิด แบบตรวจสอบมาตรฐานค่าด้านสถิติ ซึ่งมีข้อพึงระวังเพราะผู้ตอบอาจตอบ ไม่เต็มที่หรือปกปิดข้อมูลไว้ การสร้างแบบสอบถามก็ทำให้ได้มาตรฐานได้ยากเช่นกัน

๓) แบบสังเกต (**Observe Schedule**) เป็นชุดของผู้สังเกตเพื่อบันทึกข้อมูลทางบุคลิกภาพในด้านทักษะและจิตพิสัย เช่น แบบตรวจสอบวัดรายการแผนภูมิของการมีส่วนร่วม แบบบันทึกความประพฤติ แบบมาตรฐานค่า ซึ่งมีข้อดีที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือสำรอง เมื่อใช้เครื่องมืออื่นไม่ได้ เมื่อผู้เข้ารับการประเมินไม่ให้ความร่วมมือ หรือไม่สามารถอ่านออก เขียนก็ไม่ได้ ก็มีข้อควรระวัง เพราะต้องใช้เวลานาน ได้ข้อมูลน้อย ต้องใช้ผู้สังเกตที่มีความเชี่ยวชาญ

๔) แบบวัดทักษะปฏิบัติ (**Performance Test**) เป็นชุดของข้อคำถามซึ่งใช้วัดกระบวนการ ผลงานและพฤติกรรมในการปฏิบัติงาน อาจใช้ร่วมกับแบบสอบหรือวัดคุณลักษณะการทำงานแบบเดียวกับการวัดจิตพิสัยและแบบวัดอื่นๆ ก็ได้

^{๙๗} สุชีรา ภัทรายุตวรรคณ์, คู่มือการวัดทางจิตวิทยา (**Manual of Psychological Testing**), พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: ตรีเทพ, ๒๕๕๖) หน้า ๑๕.

^{๙๘} สรชัย พิศาลบุตร, เสาวรส ไชยสุว่ง, ปรีชา อัครเดชาบุตร, การสร้างและประมวลผลข้อมูลจากแบบสอบถาม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท วิทย์พัฒน์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖-๑๘.

๕) แบบสัมภาษณ์ (Interview Schedule) เป็นชุดของ ข้อคำถามที่เป็นอย่างเดียวกัน กับแบบวัดและแบบสอบถามอื่นๆ แต่มีความต่างกันเพียงแบบสัมภาษณ์ใช้ การสัมภาษณ์เพื่อฟังเสียง ของผู้ถูกสัมภาษณ์แทนการอ่านอย่างแบบวัดอื่นอื่น ที่มีแนวคำถามไปทางความคิดเห็น ความรู้สึก สามารถจัดเป็นสองประเภท ได้แก่ ประเภทมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง แบบสัมภาษณ์สัณฐาน ปลายปิด หรือกำหนดตัวเลือกปลายเปิด หรือเป็นลักษณะรูปกรวยที่เน้นความ สำคัญมากไปหา ความสำคัญน้อย ซึ่งมีข้อดีจะได้ข้อมูลที่ละเอียดสามารถใช้กับผู้อ่านหนังสือไม่ได้ และสามารถสังเกต ปฏิกริยาอาการของผู้ให้ข้อมูลได้

สรุป แบบวัดบุคลิกภาพที่ใช้ในการวิจัยทางจิตวิทยานั้น สามารถใช้แบบวัดหลายแบบ รวมกันได้ตามลักษณะงานวิจัย ที่ต้องอาศัยความละเอียดแม่นยำของงานวิจัยแต่ละอย่างให้เหมาะสม กัน ไม่ควรใช้เครื่องมือแบบวัดชนิดใดชนิดหนึ่งด้วยการเฉพาะกิจเท่านั้น

๒.๑.๑๐ ลักษณะของเครื่องมือการสอบวัด

การสอบวัดจึงหมายถึง การกำหนดตัวเลขให้กับสิ่งที่ต้องการวัดตามกฎหมายที่ได้ผลของ การวัดข้อมูลอยู่ในระดับเล็กน้อยมากหรือระดับกลุ่ม (Nominal) ระดับเกี่ยวกับตัวเลขที่แสดงลำดับ (Ordinal) ระดับช่วงเวลา (Interval) ระดับอัตราเปรียบเทียบ (Ratio) ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อคัดเลือก จัดอันดับ วินิจฉัย พยากรณ์ และตัดสินใจ แต่สำหรับการวัดทางบุคลิกภาพที่เป็นนามธรรม ซึ่งวัดได้ ยากเพราะมีข้อจำกัดที่เป็นการวัดทางอ้อม วัดได้ไม่สมบูรณ์ ขาดความละเอียด หน่วยของการวัดไม่ เท่ากันต้องนำผลการวัดไปเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นและขาดเครื่องมือมาตรฐาน ดังนั้น การวัดที่มี คุณภาพจะต้องประกอบด้วยค่าทางสถิติที่มีค่าความตรง ค่าความเที่ยง ค่าความยากและค่าอำนาจ จำแนกตามประเภท หรือลักษณะของเครื่องมือที่ใช้สถิติอันเหมาะสมในการตรวจสอบคุณสมบัติที่ สำคัญต่างๆ นั้นด้วยการสอบวัดความสำเร็จในการเรียน (Achievement test) เป็นการสอบวัด บุคลิกภาพประเภทมุ่งวัดความสำเร็จด้านการศึกษาและทักษะการอบรม เช่น การสอบวัดการอ่าน การคำนวณหรือการสะกดคำ

๑) การทดสอบวัดความถนัด^{๙๙} (Aptitude test) เป็นการสอบวัดศักยภาพของ ความสามารถพิเศษ เช่น ความสามารถทางด้านดนตรี ศิลปะ หรือการใช้ภาษา

๒) การทดสอบวัดเชาวน์ปัญญา I.Q. (Intelligence Quotient) เป็นการสอบวัด ความสามารถในการเรียนรู้ และผู้รับการทดสอบจะได้ผลออกมาถือว่าเป็นอัตราของเชาวน์ปัญญาที่มี อยู่ของบุคคลนั้นทั้งหมด ในการใช้เปรียบเทียบกับประชากรที่อยู่ในวัยเดียวกัน

ฉะนั้น แบบวัดบุคลิกภาพ (Personality Tests) มุ่งวัดลักษณะนิสัยและความรู้สึกนึกคิด ของคนซึ่งซ่อนอยู่ภายในจิต โดยใช้วิธีการ ๒ แนวทาง ได้แก่ ๑) แบบประเมินบุคลิกภาพ ที่กำหนด ให้ บุคคลผู้เข้าสอบวัดต้องตัดสินใจตามความรู้สึกของตนเอง (Self-report personality inventories) ในการแก้ปัญหาในสถานการณ์เฉพาะหน้าอย่างไร เพื่อให้เลือกโดยลักษณะใดหรือตามความรู้สึกใด น่าจะตรงกับตนเองมากที่สุด แต่แบบวัดมีข้อควรระวังในเรื่องความซื่อสัตย์ของบุคคลผู้เข้าสอบวัด บุคลิกภาพ ซึ่งมักจะหาทางเลือกคุณลักษณะตามที่ตนคิดว่า “ตนดีที่สุด” มากกว่าการเลือกตอบตาม

^{๙๙} พิสนุ พงศ์ศรี, การสร้างและพัฒนาเครื่องมือวิจัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๖.

ความรู้สึกที่แท้จริง ๒) วิธีการที่ทำให้บุคคลผู้เข้าสอบวัดบุคลิกภาพต้องเผชิญกับสภาพปัญหาที่กำลังมีความ มีทางออกหลายแห่งหลายมุม (Projective techniques) วิธีนี้มีข้อควรระวังในการใช้เวลามากที่ต้อง ทดสอบทีละคน บุคคลผู้ทำการตรวจสอบต้องอยู่ในระดับผู้เชี่ยวชาญ เพราะการสอบวัดแบบนี้ไม่เป็น ประนัย ในการแปลผลดังนั้นอาจมีอคติเข้าแทรกได้ง่าย ผลการวิจัยจึงระบุว่าการทดสอบแบบนี้มีความ เทียงตรงค่อนข้างต่ำ แบบวัดที่ใช้กันมาก เช่น ภาพที่เกิดจากหยดหมึก เป็นภาพที่มีผลการวิจัยและผู้ แปลความหมายเป็นแนวทางการประเมินไว้แล้ว (Rorschach Inkblot Test) และแบบวัดชุดที่มีภาพ คนและสถานการณ์ที่กำลังทำให้บุคคลผู้เข้าสอบวัดตอบสนองกับภาพ (Thematic Apperception Test, TAT)

ซึ่งเป็นที่ปรากฏชัดแล้วว่า หลักวิชาการทางสถิติถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือต่างวิชาการ ที่สำคัญของนักวิชาการทุกสาขาวิชาและถูกนำไปใช้ประโยชน์ เช่น นักวิจัยเชิงปริมาณ นักวิจัย เชิงคุณภาพ เพราะสถิติสามารถเป็นตัวแทนของข้อมูลที่นำเสนอในจำนวนน้อยที่สุด แต่สามารถสื่อ ความหมายครอบคลุมได้มากที่สุดในการเป็นมาตรฐานสากล อันประกอบด้วยองค์ความรู้ของสถิติ ประเภทที่จำกัด หรือไม่จำกัดรูปแบบการกระจายและมีคุณสมบัติของตัวแปรทั้งในด้านระดับการวัด และด้านบทบาทของตัวแปรที่เป็นตัวแปรอิสระ ตัวแปรตาม ตัวแปรควบคุม ซึ่งมีผลอย่างมากต่อการ ตัดสินใจว่าควรจะใช้เทคนิคใดในการวิเคราะห์ละเอียดกันอย่างไรต่อไป^{๑๐๐}

การวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่มีลักษณะความหมายในการวิจัยเชิง ปริมาณ (Quantitative Research) เป็นการวิจัยที่มุ่งหาข้อเท็จจริงและข้อสรุปเชิงปริมาณที่ให้ ความสำคัญในการใช้ข้อมูลเชิงตัวเลขเป็นหลักฐานยืนยันความถูกต้องของข้อมูลการค้นพบ และสรุปผลด้านต่างๆ โดยการใช้เครื่องมือที่มีความเป็นปรนัยในการเก็บรวบรวมข้อมูลเช่น แบบสอบถาม แบบทดสอบ การสังเกต การสัมภาษณ์ การทดลอง ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการวิจัยที่นักวิจัยจะต้องลงไปศึกษาสังเกตกลุ่มบุคคลที่ต้องการศึกษา โดยละเอียดในลักษณะเจาะลึก ที่ใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบไม่เป็น ทางการแล้วรวบรวมข้อมูล เพื่อใช้ในศ.การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเหตุผลไม่ได้มุ่งเก็บเป็นตัวเลข ในการวิเคราะห์ พอจะจำแนกถึงความแตกต่างระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณกับการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยย่อได้ว่า การวิจัยเชิงปริมาณเป็นแนวคิดแบบปฏิฐานนิยม (Positivism) การวิจัยเชิงคุณภาพเป็น แนวคิดแบบปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology)^{๑๐๑}

คุณสมบัติของตัวแปรเป็นคุณสมบัติของหน่วยวิเคราะห์ที่เป็นบุคลิกภาพแห่งปัจเจกบุคคล เช่น เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพและรายได้ของแต่ละบุคคล เพราะมีการผันแปรในกลุ่ม ประชากรที่เราเก็บข้อมูลนำมาวิเคราะห์และสามารถอธิบายสิ่งที่ผันแปรนั้นได้

ตัวแปรอิสระ (independent variable) เป็นหน่วยวิเคราะห์ที่มีการผันแปรหรือเปลี่ยนค่า ของตัวแปรเป็นอิสระไม่ขึ้นอยู่กับการเปลี่ยนแปลงของค่าตัวแปรอื่น ในการวิจัยวิเคราะห์จึงเป็น

^{๑๐๐} สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, การใช้สถิติในงานวิจัยอย่างถูกต้องและได้มาตรฐานสากล, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา, ๒๕๕๖), หน้า ๒๗.

^{๑๐๑} เบญจา ยอดดำเนิน-แอ็ดติงและกาญจนา ตั้งชลทิพย์, การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ : การ จัดการข้อมูล การตีความและการหาความหมาย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ซีโน พับลิชชิง ประเทศไทย, ๒๕๕๒), หน้า ๒.

ตัวแปรสาเหตุ (cause) ที่ก่อให้เกิดตัวแปรตามที่เป็นผล (effect) ของตัวแปรอิสระ

ตัวแปรตาม (dependent variable) เป็นหน่วยวิเคราะห์ที่เป็นเป้าหมายของการวิจัยที่มีการผันแปรหรือเปลี่ยนค่าไปตามค่าของตัวแปรอื่นที่เป็นตัวแปรอิสระ

ตัวแปรควบคุม เป็นตัวแปรที่อาจส่งผลต่อการวิเคราะห์ในค่าอิทธิพลของตัวแปร ซึ่งมีความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระและตัวแปรตามที่จะทำให้ค่าการวิเคราะห์ข้อมูลเกิดความคลาดเคลื่อนไปได้ จึงต้องควบคุมเอาไว้โดยให้มีค่าเหมือนหรือมีค่าเท่ากัน เช่น ตัวแปรกด (suppressor) เป็นตัวกดความสัมพันธ์ไม่ให้เกิดขึ้น ตัวแปรแทรก (intervening variable) เป็นตัวแทรกอยู่ระหว่างความสัมพันธ์กันและกัน ตัวแปรบิดเบือน (distorter) เป็นตัวบิดเบือนความสัมพันธ์ระหว่างกันและตัวแปรแฝง (latent variable) ตัวแปรอื่นๆ อีกหลายตัวแปร^{๑๐๒}

สำหรับงานวิจัยบุคลิกภาพในปัจจุบัน ได้มีวิวัฒนาการวิเคราะห์สถิติที่ใช้เครื่องมือร่วมกับโปรแกรมสำเร็จรูปนำเข้าวิเคราะห์ข้อมูลด้วยระบบคอมพิวเตอร์ ซึ่งได้ลดภาระและปัญหาการคำนวณได้มาก เช่นการคำนวณในระเบียบวิธีวิทยาควิ (Q methodology) ที่ได้เริ่มต้นมาตั้งแต่ปี 1935 โดยวิลเลียมสเตฟเฟนสัน (William Stephenson) ที่เป็นนักจิตวิทยาและนักพฤติกรรมศาสตร์ ได้ใช้วิธีวิทยาควิวิเคราะห์ศึกษาภาวะจิตวิสัย (subjectivity) ของมนุษย์ด้านความคิดเห็น (opinion) ทิศนคติ (attitudes) ค่านิยม (values) มุมมอง (viewpoint) ความเชื่อ (belief) การตัดสินใจ การกำหนดนโยบาย^{๑๐๓}

ส่วนโปรแกรมสำเร็จรูปที่ใช้ในการวิเคราะห์ทางสถิติในการสร้างมาตรวัดและหาความสัมพันธ์ระหว่างมาตรวัดกับตัวแปรที่เป็นแบบจำลองสมการโครงสร้าง (Structural Equation Model ย่อเป็น SEM) ในแบบจำลองมาตรวัด (measurement model) ใช้ในการสร้างและทดสอบความถูกต้องของตัวสร้าง (construct validity) ที่เป็นตัวแปรที่สร้างขึ้นจากค่าความเชื่อถือได้ (reliability) ของมาตรวัดระหว่างตัวแปรอิสระกับตัวแปรตามที่จะใช้ในการวิเคราะห์ในแบบจำลองโครงสร้างความสัมพันธ์ (structural model) ซึ่งได้ระบุความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรที่เรียกว่า ตัวแปรแฝง (latent variable) ที่แบ่งออกเป็นทั้งตัวแปรแฝงนอก (exogenous latent variable) และตัวแปรแฝงใน (endogenous latent variable) โดยโปรแกรมสำเร็จรูป SPSS for Windows ที่สามารถหาค่าทางสถิติ ได้แก่

ค่าความเป็นมาตรฐาน (Standardization) ได้แก่ มีรูปแบบและแนวทางการใช้ที่แน่นอนภายใต้สภาวะเดียวกัน ตามกำหนดเวลาที่เท่ากัน และอยู่ในสภาพแวดล้อมเช่นเดียวกันด้วย

ค่าความน่าเชื่อถือ (Reliability) ได้แก่ ความแน่นอนชัดเจนของการทดสอบแบบวัดในสภาพเดียวกันสามารถตรวจสอบซ้ำในบุคคลอื่นได้ผลเช่นเดียวกัน ในเวลาที่ใกล้เคียงกัน โดยมีวิธีปฏิบัติประกอบการพิจารณาเพื่อให้ได้ความน่าเชื่อถืออีก ๓ วิธี ได้แก่ ๑) ตรวจสอบวัดซ้ำ

^{๑๐๒} สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, เทคนิคการวิเคราะห์ตัวแปรหลายตัวสำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา, ๒๕๕๑), หน้า ๖-๘.

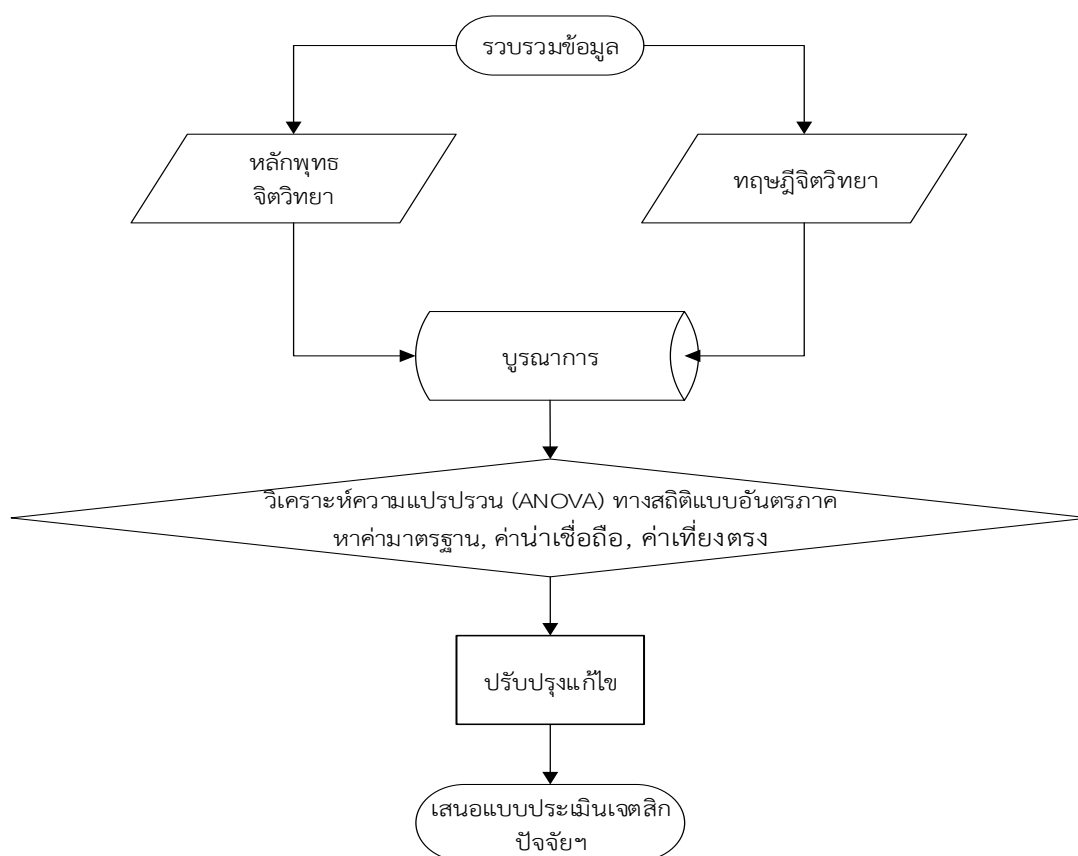
^{๑๐๓} สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ และ กรรณิการ์ สุขเกษม, นานาวัตกรรมวิธีวิทยาควิ (Q Methodology) การศึกษาภาวะจิตวิสัยเชิงวิทยาศาสตร์ : แนวคิด ทฤษฎี และการประยุกต์ใช้, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามลดา, ๒๕๕๐), หน้า ๑-๖.

(Test retest method) เช่น ใช้แบบวัดเดียวกันตรวจสอบวัดซ้ำกับบุคคลในกลุ่มเดียวกันหลายครั้ง ถ้าค่าความสัมพันธ์ (Correlation) สูง นั้นหมายความว่า คะแนนของแต่ละบุคคลที่ได้เท่าเดิมมากเท่าใด ก็แสดงว่าแบบวัดมีความน่าเชื่อถือสูง ๒) แบบวัดเทียบเท่า (Equivalent forms) เป็นวิธีการตรวจสอบซ้ำ ที่ใช้แบบวัดเทียบเท่าของการจัดทำ ในแนวเดียวกันและมีความยากง่ายเท่ากันสองชุด ซึ่งวิธีการนี้มีความยุ่งยากสิ้นเปลืองมากกว่าวิธีอื่น เพราะต้องสร้างแบบวัดเทียบเท่าสองชุดด้วยกัน ๓) แบบแบ่งครึ่งแบบวัด (Split - halves method) เป็นการแบ่งแบบวัดเดียวกันออกเป็นสองส่วน เช่น แบ่งตามตัวเลขเป็นชุดข้อเลขคี่และเป็นชุดข้อเลขคู่ ให้คนกลุ่มเดียวกันสอบวัดทั้งสองชุดในคราวเดียวกัน จะได้คะแนนออกมาเป็นสองชุด แล้วนำมาหาค่าสหสัมพันธ์ความน่าเชื่อถือ

ค่าความเที่ยงตรง (Validity) เป็นสิ่งสำคัญที่สุดของแบบวัด ได้แก่ ความเที่ยงตรงตามเกณฑ์ที่กำหนด (Criterion related) ของแบบวัดที่คล้องกับผลการปฏิบัติงานจริงในการทำนายผลครั้งแรก (Predictive validity) และสอดคล้องกับการทำนายผลครั้งหลัง (Concurrent validity) อีกหลายครั้งในการทดสอบความเที่ยงตรงเชิงเหตุผล (Rational validity) และความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content validity) ของบุคลิภาพที่มีค่าทางสถิติ

สรุป การวิเคราะห์ข้อมูลได้จากการตอบแบบวัดบุคลิภาพตามวิธีการวิเคราะห์ทางสถิติ สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) สถิติการแจกแจง (Distributions) ความถี่ (Frequency) ร้อยละ (Percentage) อัตราส่วน (Ratio) เปอร์เซ็นไทล์ (Percentile) เดไซล์ (Deciles) ควอไทล์ (Quartile) และ IOC โดยใช้กับโปรแกรมสำเร็จรูปคอมพิวเตอร์ หาค่าของตัวแปรแต่ละตัวแปร เพื่อนำมาเรียบเรียงแบบบรรยายเชิงพรรณนา การใช้ในงานวิจัยประเภทการวิเคราะห์ข้อมูลบุคลิภาพในระดับต่างๆ จะขาดซึ่งแบบจำลองโครงสร้าง การวัดความตรง หาค่าความเที่ยง ค่าเปรียบเทียบ ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่างๆ ที่มีโปรแกรมสำเร็จรูปที่ใช้คอมพิวเตอร์เป็นเครื่องมือวิเคราะห์ข้อมูลด้านบุคลิภาพ พุทธศาสตร์และจิตวิทยา ด้านการพัฒนาแบบประเมินเจตสิก ปัจจัย และการวิเคราะห์ทำนายบุคลิภาพของผู้ปฏิบัติธรรมโดยโปรแกรมสำเร็จรูปคอมพิวเตอร์นั้น อาจถือได้ว่าเป็นงานวิจัยบุคลิภาพนั้นขาดคุณภาพบางอย่างไปได้ ดังแผนภูมิที่แสดงต่อไปนี้

แผนภูมิที่ ๒.๕ แนวคิดการวิเคราะห์หาค่ามาตรฐาน ค่าน้ำเชื่อถือ ค่าเที่ยงตรง

๒.๒ การสร้างแบบประเมิน

๒.๒.๑ งานวิจัยเกี่ยวกับเครื่องมือแบบประเมินเจตสิกปัจจัย

ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแบบประเมินเจตสิกปัจจัยเชิงทำนายบุคลิกภาพของผู้ปฏิบัติธรรมดังต่อไปนี้

สุเมธ โสพศ^{๑๐๔} ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเครื่องมือจำแนกจริตที่เหมาะสมในการเจริญสติปัฏฐาน” พบว่า สติปัฏฐานเป็นธรรมหมวดที่รวบรวมแนวทางปฏิบัติสำหรับทุกคน ทุกจริต โดยแบ่งเป็น ๔ หมวดใหญ่ หรือ ๒๑ หมวดย่อย เหมาะสำหรับคน ๔ ประเภท คือ ๑) ประเภทค้นหาจริตมีปัญหาไม่แก้กล้า เหมาะกับการเจริญกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน ๒) ประเภทค้นหาจริตมีปัญหาแก้กล้า เหมาะกับการเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๓) ประเภททวิจฺจจริตมีปัญหาไม่แก้กล้า เหมาะกับการเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๔) ประเภททวิจฺจจริตมีปัญหาแก้กล้า เหมาะกับการ

^{๑๐๔} สุเมธ โสพศ, การศึกษาเครื่องมือจำแนกจริตที่เหมาะสมในการเจริญสติปัฏฐาน, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

เจริญธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้ศึกษาเครื่องมือจำแนกจริตที่เหมาะสมในการเจริญสติปัฏฐาน และได้สร้างเครื่องมือจำแนกจริตที่เหมาะสมในการเจริญสติปัฏฐานนี้ ซึ่งได้แปลงตัวชี้วัดทั้งหมดที่ได้มาจากข้อคำถามในแบบทดสอบ ๒ ชุด ชุดแรกใช้วัดจริต ๒ และความแก่กล้าของปัญญา มีจำนวน ๑๔ ข้อ ชุดที่ ๒ ใช้วัดจริต ๖ ที่มีจำนวน ๔๙ ข้อ รวมทั้งสิ้นมีจำนวน ๖๓ ข้อ และนำแบบสอบถามนี้ไปหาค่าความเที่ยง (Validity) ของแบบทดสอบ ด้วยวิธีการทดสอบเป็นค่าดัชนีความสอดคล้องโดยผู้เชี่ยวชาญ (Index of Item Objective Congruence: IOC) ได้ค่าเฉลี่ย IOC เท่ากับ ๐.๘๖ จึงถือได้ว่าแบบทดสอบนี้นำไปใช้งานได้จริง

ชุตินา พงศ์วรินทร์^{๑๐๕} ได้ศึกษาเรื่อง “ความสุขของนิสิตนักศึกษาในบริบทพุทธธรรม : การศึกษาข้อมูลเชิงประจักษ์และการพัฒนาการมาตรวัด” พบว่า ความสุขของนิสิตนักศึกษาในบริบทพุทธธรรม หมายถึง ความรู้สึกสบายทางใจที่เกิดจากการใช้ชีวิตในทางที่ถูกต้องดีงามเป็นประโยชน์ เกื้อกูลทั้งต่อตนเองและผู้อื่นโดยประกอบด้วยปัจจัย ๕ อย่าง ได้แก่ ความพอใจในชีวิต การอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างเกื้อกูลกัน การมีศรัทธาต่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงาม การมีใจที่สุขสงบและการมีปัญหา รู้อีกทั้งมีความเข้าใจตามความเป็นจริงของชีวิต ซึ่งเป็นการศึกษาจากเก็บข้อมูลของนิสิตที่กำลังศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยเขตกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด จำนวน ๑,๘๗๗ ท่าน ได้ค่าเฉลี่ยสูงสุด $M = ๓.๔$ ค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับเนื้อหาต่อวัตถุประสงค์ (Item Objective Congruence : IOC) อยู่ระหว่าง .๖๒ ถึง ๑.๐๐ จึงถือได้ว่า มาตรวัดที่สามารถ วัดความสุขของนิสิตนักศึกษาในบริบทพุทธธรรมเป็นเครื่องมือ ที่ตรงต่อภาวะสันนิษฐาน หรือ ทฤษฎีพื้นฐานของสิ่งที่มุ่งวัดได้

วันดี พลเพชร ได้ศึกษาปัจจัยโครงสร้างที่ส่งผลต่อประสิทธิผลของโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพัทลุง เขต ๒ พบว่า ตัวแปรอิสระที่เป็นสมรรถนะขององค์กร ภาวะผู้นำทางวิชาการ การจัดการกระบวนการเรียนรู้ บรรยากาศของโรงเรียน ประสิทธิภาพของโรงเรียน ตัวแปรตามที่เป็นการรับรู้ของครูผู้สอนและปัจจัยทางการบริหารที่มีผลเกี่ยวกับประสิทธิผลของโรงเรียน ตัวแปรกลุ่มพหุ (Multi-group) ที่เป็นขนาดและที่ตั้งของโรงเรียน ตัวแปรแฝงภายนอกที่เป็นสมรรถนะขององค์กรและภาวะผู้นำทางวิชาการ ตัวแปรแฝงภายในที่เป็นการจัดกระบวนการเรียนรู้ บรรยากาศของโรงเรียนและประสิทธิผลของโรงเรียน สามารถวิเคราะห์ข้อมูลของตัวแปรสังเกตองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ได้ค่า ICC อยู่ระหว่าง ๐.๑๑๘ - ๐.๔๓๗ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของตัวแปรสังเกตระหว่างโรงเรียนตกอยู่ในระดับมาก คือ ๑๒ % -๑๔% และมีนัยสำคัญทางสถิติ ความเชื่อมั่น (Reliability : R2) มากกว่า .๕

บรรยากาศของโรงเรียนได้ค่า ICC อยู่ระหว่าง .๐.๓๓๑ - ๐.๔๔๘ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระดับภายในระหว่างครูกับโรงเรียน เพราะค่าของ ICC ไม่เป็นศูนย์ จึงเกิดคำถามว่าอะไรของโรงเรียนที่ทำให้เกิดความแตกต่างนี้

^{๑๐๕} ชุตินา พงศ์วรินทร์, “ความสุขของนิสิตนักศึกษาในบริบทพุทธธรรม : การศึกษาข้อมูลเชิงประจักษ์และการพัฒนาการมาตรวัด”, ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๕๖-๒๘๐.

สมรรถนะขององค์กรและภาวะผู้นำทางวิชาการได้ค่า ICC อยู่ระหว่าง .๐.๓๑๖ - ๐.๕๓๒ และ ๐.๑๕๖ - ๐.๕๐๐ ตามลำดับ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสามารถนำไปเป็นตัวแปรภายนอกของระดับโรงเรียนได้^{๑๐๖}

๒.๒.๒ ตำราวิชาการด้านพุทธศาสนาเถรวาท

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้อธิบายความหมายของปัจจัยไว้ว่า นานาปการปจย แปลว่า ปัจจัยอันเป็นเหตุ โดยประการต่างๆ นั้น แสดงว่า ในข้อธรรมหนึ่งๆ เมื่อว่าโดยอำนาจแห่งปัจจัยแล้วในปัจจัยก็มีองค์ธรรมต่างๆ อีกมากมายหลายปัจจัยเข้าประกอบเข้าด้วย จากการที่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะว่าเป็น นานาปการปจย จึงรวมถึงอาร์มณปัจจัย เป็นต้น

๒.๒.๓ ตำราวิชาการจิตวิทยา

ปัจจุบันได้มีการนำวิทยาการด้านพุทธศิลปวัฒนธรรมในหลายด้าน ที่เคยเกิดมาแล้วในอดีต เพื่อประยุกต์ให้เข้ากับเทคโนโลยีจิตวิทยาได้เจริญรุดหน้าไม่หยุดยั้ง ซึ่งจะเป็นการบูรณาการให้ได้สิ่งใหม่เกิดขึ้น และจะก่อให้เกิดประโยชน์ให้แก่สังคม ได้แก่ การมีความปรองดองสามัคคีกลมเกลียวกันและอยู่อย่างเป็นสุข เพราะทางพุทธศิลปวัฒนธรรมสอนให้ผู้ผู้น้อย แสดงความกตัญญูทักท้วงต่อผู้ใหญ่ ส่วนทางเทคโนโลยีจิตวิทยาก็มีทฤษฎีพร้อมทั้งเครื่องมือวิเคราะห์จิตบำบัด ดังนี้

ศรีเรือน แก้วกังวาน ได้อธิบายในเรื่อง “ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ” ไว้ว่า บุคลิกภาพ คือ ลักษณะเฉพาะตัวของบุคคลในด้านต่างๆ ทั้งส่วนภายนอกและส่วนภายใน กล่าวคือ ส่วนภายนอก ได้แก่ รูปร่างหน้าตา กิริยามารยาท การแต่งตัว วิถีพูดจา การนั่ง การยืน และส่วนภายใน ได้แก่ สติปัญญา ความถนัด ค่าเฉลี่ยของตัวแปรนิยม ความสนใจ ปรัชญาชีวิต ความใฝ่ฝันปรารถนา ลักษณะอารมณ์ประจำตัว และการพัฒนาบุคลิกภาพ (แนวพุทธ)^{๑๐๗}

แซนดรา เครบส์ และเจน เอ.จี.โคลส์, ปราณี ศิริจันทร์พันธ์ (แปล) ได้อธิบายในเรื่อง “แก้ได้ทุกปัญหด้วยบุคลิกภาพ แปลจาก Work It Out” ไว้ว่า การเข้าใจความแตกต่างทางความคิดระหว่างผู้มีบุคลิกภาพที่ต่างกันนั้น จะแก้ไขความขัดแย้งได้ ถ้าหากว่าเรื่องราวต่างๆ เหล่านั้นเกิดขึ้นเป็นปกติ อันเนื่องมาจากความแตกต่างทางบุคลิกภาพ^{๑๐๘}

David J. Lieberman, PH.D. ได้อธิบายในเรื่อง “MAKE PEACE WITH ANYONE คู่มือควบคุมอารมณ์คน” ไว้ว่า กลวิธีทางจิตวิทยา ในการปรับเปลี่ยนอารมณ์ความรู้สึกของใครก็ตาม เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์นั้น สามารถจำแนกออกเป็น ๓ วิธี ได้แก่ ๑) วิธีสำหรับ

^{๑๐๖} วันดี พลเพชร, “ปัจจัยโครงสร้างที่ส่งผลต่อประสิทธิผลของโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพัทลุง เขต ๒ Affect of Structural Factors on Effectiveness Under the Office of Phatthalung Primary Educational service Area Office 2”, ภาคนิพนธ์ การศึกษาดุษฎี, (กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตมหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๙.

^{๑๐๗} ศรีเรือน แก้วกังวาน, ทฤษฎีจิตวิทยาบุคลิกภาพ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท หมอชาวบ้าน จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๐๐.

^{๑๐๘} แซนดรา เครบส์ และ เจน เอ.จี.โคลส์, ปราณี ศิริจันทร์พันธ์ (แปล), แก้ได้ทุกปัญหด้วยบุคลิกภาพ แปลจาก Work It Out, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.), ๒๕๕๓), บทคัดย่อ.

ป้องกันไม่ให้ผู้อื่นโกรธ ๒) วิธีสำหรับแก้ไขให้ผู้อื่นหายโกรธยกโทษให้ ๓) วิธีสำหรับช่วยเหลือให้หันหน้ามาคืนดีกัน^{๑๐๙}

๒.๒.๔ ตำราวิชาการวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากตำราวิชาการวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติหลายฉบับ เช่น

ธานินทร์ ศิลป์จารุ ได้กล่าวว่า “การวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติด้วย SPSS และ AMOS” เป็นโปรแกรมวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติตั้งแต่พื้นฐานไปจนถึงขั้นสูง ที่เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการทำงานวิจัย สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์หรือดุษฎีนิพนธ์ให้สำเร็จอย่างมีคุณภาพ เช่น การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติอ้างอิงแบบมีพารามิเตอร์ (Parametric Inference) การแจกแจงแบบที (t-test) การวิเคราะห์ความแปรปรวน (Analysis of Variance : Anova) การแจกแจงไคส-แควร์ (Chi-Square) เป็นต้น ที่มีผลกับการเลือกรูปแบบอารมณ์ในการปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นเครื่องมือช่วยพัฒนาและอาจเป็นการเติมเต็มให้กับระบบการปฏิบัติธรรมให้ตั้งอยู่อย่างมั่นคงแข็งแรงได้ต่อไป

มนัสนันท์ หัตถศักดิ์ และ ศุภชัย อิทธิพานันท์^{๑๑๐} ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาบุคลิกภาพของนักศึกษามหาวิทยาลัยกรุงเทพตามแบบวัดบุคลิกภาพของ ไมเยอร์ บริกจ์ (MBTI)” พบว่า เครื่องมือการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป ในการคำนวณค่าเฉลี่ยของตัวแปรร้อยละส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน วิเคราะห์ความแตกต่างโดยใช้ค่าเฉลี่ยของตัวแปรที่ (t-test) วิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว ANOVA ผลการวิจัยได้ดังนี้ ๑) นักศึกษามหาวิทยาลัยกรุงเทพมีบุคลิกภาพตามแบบวัด MBTI ในแบบ ESTJ มากที่สุด ๒) นักศึกษาหญิงกับนักศึกษาชายมีบุคลิกภาพตามแบบวัด MBTI ต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๑ ๓) นักศึกษาที่มีคณะต่างกันมีบุคลิกภาพตามแบบวัด MBTI แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

สรุป แบบวัดบุคลิกภาพเป็นเครื่องมือที่จำเป็นในการวิจัยอย่างกว้างขวาง อันเป็นที่ยอมรับในระดับสากล โดยเฉพาะในวงการทางวิทยาศาสตร์ สามารถพบเห็นกันมานานแล้ว สำหรับด้านพุทธศาสนาก็ได้มีการเริ่มนำแบบทดสอบ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์เข้ามาบูรณาการใช้กับวงการพุทธศาสนาบ้างแล้วเช่นกัน ดังนั้น การจะพัฒนาแบบประเมินเจตสิกปัจจัยของผู้ปฏิบัติธรรมในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้ศึกษาบททวนรายการวิจัยที่เกี่ยวกับการสร้างแบบทดสอบวัดบุคลิกภาพที่เหมาะสมกับการปฏิบัติธรรมตามแนวพุทธจิตวิทยา สำหรับใช้เป็นเครื่องมือให้เจ้าหน้าที่คัดกรองบุคลิกภาพเพื่อส่งต่อไปยังวิปัสสนาจารย์พิจารณาต่อไป

^{๑๐๙} David J. Lieberman, PH.D. เขียน พูนลาภ อุทัยเลิศอรุณ เรียบเรียง ได้อธิบายว่า, **MAKE PEACE WITH ANYONE** คู่มือควบคุมอารมณ์คน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วีเลิร์น, ๒๕๕๕), คำนวณ.

^{๑๑๐} มนัสนันท์ หัตถศักดิ์, ศุภชัย อิทธิพานันท์, การศึกษาบุคลิกภาพของนักศึกษามหาวิทยาลัยกรุงเทพตามแบบวัดบุคลิกภาพของไมเยอร์ บริกจ์ (MBTI), [ออนไลน์, แหล่งที่มา: http://www.bu.ac.th/knowledgecenter/epaper/jan_june2004/manasan.pdf, [๑๖ ก.พ. ๒๕๕๗].

๒.๓ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผู้วิจัยได้วางกรอบแนวคิด (Conceptual Framework) ตามการตั้งสมมุติฐานการวิจัย ฉบับนี้ไว้คือ เป็นการวิจัยเพื่อสร้างแบบวัดบุคลิกภาพเชิงเอกสารพร้อมทั้งบูรณาการเครื่องมือเข้า ร่วมกับการวิจัยเชิงปริมาณ (Qualitative Measures to Develop Quantitative Instrument) เป็นการวิจัยแบบผสมผสานรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตัวแปรปรากฏการณ์ที่ต้องการวัดเพื่อใช้ ประโยชน์ดังนี้^{๑๑๑}

ผู้วิจัยวางกรอบแนวคิดการพัฒนาแบบประเมินเจตสิกปัจจัยและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องใน ๓ ประเด็น ได้แก่ เรื่องแนวคิดทฤษฎีปฏิบัติธรรมและทฤษฎีบุคลิกภาพ เรื่องการสร้างแบบและ ตรวจสอบแบบวัดบุคลิกภาพของผู้ปฏิบัติธรรม เรื่องการวิเคราะห์และตรวจสอบผลจากการเลือกรูปแบบอารมณ์ในการปฏิบัติธรรม ดังนี้

๒.๓.๑ เรื่องแนวคิดตามหลักปฏิบัติธรรมและทฤษฎีบุคลิกภาพ

มีประเด็นที่สนใจ ที่ผู้วิจัยได้ศึกษาหาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ภาษาไทย ๔๕ เล่ม) และพระไตรปิฎก ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (ภาษาไทย ๙๑ เล่ม) พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส เช่น วิมพา, ที.ปา, ม.มู, ส.ส, อง.เอกก, ข.ป, อภิ.สง, อภิ.วิ, อภิ.ปุ, อภิ.ป, วิสุทธิ, ฎีกา, อภิ.วตาร, ฎีกา, วิภาวินี เป็นต้น และข้อมูลชั้นทุติยภูมิผู้วิจัยศึกษาจากตำรา หนังสือ บทความ วารสาร เอกสาร งานวิจัย วิทยานิพนธ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิชาการ รวมถึงข้อมูลจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์อินเทอร์เน็ตและผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนาในเนื้อหาเรื่องบุคลิกภาพอันประกอบด้วยรูปธรรมที่เป็นรูป ๒๘ และนามธรรมที่ประกอบด้วยจิตในสภาวะอกุศลจิต ๑๒ และมหากุศลจิต ๘ ที่ประกอบด้วยโลกเจตสิก ทิณฺณเจตสิก มานเจตสิก โทสเจตสิก อีสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก กุกกุจเจตสิก ถีนเจตสิก มัทธเจตสิก โมหเจตสิก อหิริกเจตสิก อนัตตปฺปเจตสิก อุทัจจเจตสิก ปัญญาเจตสิก ศรัทธาเจตสิก สติเจตสิก หิริเจตสิก โอตตปฺปเจตสิก อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ตตฺตรมฺมฉมฺมตตฺตาเจตสิก วิตกเจตสิกอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นประธานปรุงแต่งกายวิญญูติ และวจวิญญูติเป็นบุคลิกภาพ อันสามารถบูรณาการจำแนกลงเป็นจริตได้ พร้อมทั้งเรื่องอารมณ์ที่เหมาะสมกับสมณะหรือวิปัสสนา

สรุป ผู้วิจัยได้ศึกษาวิจัยการพัฒนาแบบประเมินเจตสิกปัจจัยของผู้ปฏิบัติธรรมที่มีผลกับการเลือกรูปแบบอารมณ์ในการปฏิบัติธรรม และสรุปผลการศึกษาวิจัยเพื่อนำเสนอองค์ความรู้ที่ได้พัฒนาข้อมูลเต็มรูปแบบถึงความน่าจะเป็นสูงสุดขั้นใหม่ ตามสถิติความตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้เชี่ยวชาญด้านปฏิบัติธรรม ด้านภาษาที่ใช้ในแบบวัดบุคลิกภาพ ด้านโปรแกรมสถิติวิเคราะห์ข้อมูลสำเร็จรูป ตรวจสอบความสอดคล้องแล้วนำผลมาคำนวณหาค่าความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์หรือนิยาม (Index of Item Objective Congruence : IOC) โดยผู้เชี่ยวชาญจำนวน ๖ ท่าน ซึ่งผู้วิจัยกำหนดให้มีคุณสมบัติของผู้เชี่ยวชาญด้านปฏิบัติธรรมเป็นวิปัสสนาจารย์ที่เคยผ่านการสอนมาไม่ต่ำกว่า ๓ ปี ด้านการพัฒนาแบบประเมินเจตสิกปัจจัยมีจุดที่จับปรัญญาเอก ด้านภาษา

^{๑๑๑} Tashakkori and Teddlie, (๑๙๙๘, อ้างถึงใน นางลักษณ์ วิรัชชัย, วิจัยและสถิติ : คำถามชวนตอบ), หน้า ๕๖-๕๗.

ที่ใช้ในแบบวัดบุคลิกภาพเป็นครูสอนภาษาไทย ด้านโปรแกรมสถิติวิเคราะห์ข้อมูลสำเร็จรูปมีวุฒิที่จบปริญญาเอก เพื่อให้ตรวจสอบและให้ข้อเสนอแนะในรอบประเด็น ๓ ประการ ได้แก่ เหมาะสม ไม่เหมาะสม ไม่แน่ใจ พร้อมทั้งข้อเสนอแนะในการปรับปรุงตามหลักเกณฑ์ของ IOC โดยผู้เชี่ยวชาญด้านการปฏิบัติธรรมจากพระวิปัสสนา จำนวน ๒ ท่าน ได้แก่ พระภาวนา ธรรมาภิรัช วิ. (พระอาจารย์สุพันธ์ อาจิณฺณสีโล) และพระครูวิลาศกาญจนธรรม (เล็ก สุขุมมปญโญ), ดร. และผู้เชี่ยวชาญทางด้านจิตวิทยา จำนวน ๒ ท่าน ได้แก่ ผศ.ดร.ประยูร สุธะใจ และ ผศ.ดร.เริงชัย หมั่นชนะ ทางด้านโปรแกรมสถิติสำเร็จรูปจำนวน ๒ ท่าน ได้แก่ ดร.สุขุม มุลเมือง และ อาจารย์วุฒิชัย อรรถาพงษ์